

Urząd Statystyczny w Rzeszowie

**ANALIZA ROZWOJU
SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO
WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
W LATACH 2009-2013**

Analizy Statystyczne

Rzeszów 2014

Autorzy:

Barbara Błachut, Marek Cierpiat-Wolan, Daniel Koprowicz

Redakcja merytoryczna i techniczna:

Aneta Bołba, Elżbieta Bożek, Grzegorz Głowa, Rajmund Litkowiec, Krystyna Marzec, Krystyna Rubiś, Agnieszka Skarbowska, Irena Trzyna

Skład komputerowy, wykresy:

Wojciech Inglot

Projekt okładki, tłumaczenie:

Mirosław Koszela

ISBN 978-83-7406-208-4

URZĄD STATYSTYCZNY W RZESZOWIE

35-959 Rzeszów, ul. Jana III Sobieskiego 10

tel.: 17/85 352 10, fax: 17/85 351 57

e-mail: SekretariatUSRze@stat.gov.pl

<http://rzeszow.stat.gov.pl/>

PRZEDMOWA

Publikacja stanowi kontynuację całościowego spojrzenia na procesy zachodzące w województwie podkarpackim od momentu jego powstania do roku 2013. W prezentowanym opracowaniu dokonano analizy zmian jakie zaszły w latach 2009-2013, zarówno w gospodarce, jak i sytuacji społecznej Podkarpacia.

Charakterystyka sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego została zaprezentowana na tle Polski i pozostałych województw. W publikacji przedstawiono również analizę przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju województwa oraz charakterystykę i dotychczasowe wykorzystanie funduszy europejskich.

Przekazując Państwu niniejszą publikację wyrażam przekonanie, że okaże się ona przydatna wielu osobom i instytucjom zainteresowanym prezentowaną tematyką.

Dyrektor Urzędu Statystycznego
w Rzeszowie

dr Marek Cierpiat-Wolan

Rzeszów, grudzień 2014 r.

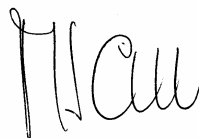
PREFACE

The publication is a continuation of a comprehensive view of the processes occurring in Podkarpackie voivodship since its establishment until 2013. It analyzes changes that occurred in the period 2009-2013 both in the economy and the social situation of Podkarpacie.

Characteristics of the socio-economic situation of Podkarpackie voivodship was presented compared to Poland and other voivodships. The study also presents an analysis of the spatial diversity of the level of development of the voivodship and the characteristics and current use of the EU funds.

Presenting this publication I hope it will prove useful to a whole range of users and institutions interested in the presented topics.

*Director of the Statistical Office
in Rzeszów*

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'M. Cierpiat-Wolan', written in a cursive style.

Marek Cierpiat-Wolan, PhD

Rzeszów, December 2014

SPIS TREŚCI

Przedmowa	3
Wstęp	7
I. Charakterystyka sytuacji społecznej województwa podkarpackiego	9
1.1. Przemiany demograficzne	9
1.2. Warunki życia ludności	23
1.3. Edukacja	34
1.4. Kultura	53
II. Charakterystyka sytuacji gospodarczej województwa podkarpackiego	58
2.1. Produkt Krajowy Brutto	58
2.2. Rynek pracy	64
2.3. Wynagrodzenia	67
2.4. Rolnictwo	70
2.5. Przemysł i budownictwo	79
2.6. Wyniki finansowe i nakłady inwestycyjne	83
2.7. Innowacyjność	88
2.8. Podmioty gospodarki narodowej	99
III. Analiza przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego	103
3.1. Klasyfikacja ruchu ludności Webba	103
3.2. Lokalny Wskaźnik Rozwoju Społecznego	111
3.3. Taksonomiczny miernik rozwoju	118
IV. Charakterystyka Programów i Inicjatyw Wspólnotowych w latach 2007-2013 w województwie podkarpackim	125
Podsumowanie	144
Bibliografia	157

CONTENTS

<i>Preface</i>	3
<i>Introduction</i>	7
<i>I. Characteristics of the social situation of Podkarpackie voivodship</i>	9
1.1. <i>Demographic changes</i>	9
1.2. <i>Living conditions of populations</i>	23
1.3. <i>Education</i>	34
1.4. <i>Culture</i>	53
<i>II. Characteristics of the economic situation of Podkarpackie voivodship</i>	58
2.1. <i>Gross Domestic Product</i>	58
2.2. <i>Labour market</i>	64
2.3. <i>Wages and salaries</i>	67
2.4. <i>Agriculture</i>	70
2.5. <i>Industry and construction</i>	79
2.6. <i>Financial results and investment outlays</i>	83
2.7. <i>Innovativeness</i>	88
2.8. <i>Entities of the national economy</i>	99
<i>III. Analysis of spatial differentiation of the level of socio-economic development</i>	103
3.1. <i>Webb classification of migration of population</i>	103
3.2. <i>Social Development Local Index</i>	111
3.3. <i>Taxonomic measure of development</i>	118
<i>IV. Characteristics of Programs and Community Initiatives in the period 2007-2013 in Podkarpackie voivodship</i>	125
<i>Summary</i>	144
<i>Bibliography</i>	157

WSTĘP

W ostatnich latach obserwujemy dynamiczne zmiany społeczno-gospodarcze w województwie podkarpackim. Jest to przede wszystkim efekt otwartych granic i dużej skali migracji, a także napływ znacznych środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej, które stymulując wzrost gospodarczy wyznaczają nowe kierunki rozwoju. Zatem zmienia się obraz Podkarpacia, które staje się coraz bardziej innowacyjne przy jednoczesnym zachowaniu jego naturalnych walorów.

Celem niniejszego opracowania jest przedstawienie przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego, a także kształtowanie się zachodzących w tym okresie zmian w gospodarce oraz sytuacji społecznej.

Niniejsze opracowanie składa się z czterech rozdziałów. W rozdziale pierwszym przedstawiono wybrane aspekty sytuacji społecznej województwa podkarpackiego. Omówiono przemiany demograficzne, zmiany w warunkach życia ludności, infrastrukturę komunalną i mieszkaniową oraz sytuację w oświacie i kulturze. Opisano m.in. zmiany w liczbie i strukturze ludności, w urodzeniach, zgonach, przeciętnym dalszym trwaniu życia, małżeństwach, rozwodach,. Szeroko opisano zjawisko migracji, ze szczególnym uwzględnieniem migracji wewnętrznych i zagranicznych, struktury wiekowej, płci, kierunków migracji oraz miejsca zamieszkania emigrantów i imigrantów. Zamieszczono także prognozę liczby ludności województwa podkarpackiego do 2050 r. W rozdziale scharakteryzowano warunki mieszkaniowe, wyposażenie gospodarstw domowych w wybrane przedmioty trwałego użytkowania, jak również zmiany jakie nastąpiły w wielkości i strukturze dochodów rozporządzalnych ludności, wydatkach gospodarstw domowych oraz spożyciu wybranych artykułów żywnościowych. Przedstawiono również zmiany jakie zaszły w edukacji, wynikające zarówno z procesów demograficznych, jak i przeobrażeń systemowych, jak również w kulturze, wydatkach na kulturę, liczbie bibliotek, muzeów i kin.

W rozdziale drugim zawarto natomiast wybrane aspekty sytuacji gospodarczej województwa podkarpackiego. Przedstawione zostały zmiany zachodzące na rynku pracy, w wynagrodzeniach przeciętnych, produkcji przemysłowej i budowlano-montażowej, w rolnictwie. Scharakteryzowano również rolnictwo, zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarczych w rejestrze Regon, sytuację finansową przedsiębiorstw oraz działalność innowacyjną. W rozdziale tym przedstawiono również analizę dynamiki i struktury produktu krajowego brutto w ujęciu regionalnym, ze szczególnym uwzględnieniem Podkarpacia.

W rozdziale trzecim dokonano próby oceny przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego. Analizy sytuacji demograficznej na poziomie powiatów dokonano według klasyfikacji ruchu ludności Webba, a rozwoju społecznego przy pomocy Wskaźnika Lokalnego Rozwoju Społecznego. Do oceny zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego na tle innych województw, wykorzystano taksonomiczny miernik rozwoju.

W ostatnim rozdziale przedstawiono charakterystykę programów i inicjatyw wspólnotowych wspartych środkami Unii Europejskiej realizowanych na terenie województwa podkarpackiego oraz dotychczasowe wykorzystanie środków unijnych.

W podsumowaniu przedstawiono syntezę zawierającą główne wyniki i obserwacje oraz wnioski końcowe.

I. CHARAKTERYSTYKA SYTUACJI SPOŁECZNEJ WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

1.1. Przemiany demograficzne

Zmiany w liczbie i strukturze ludności

W końcu 2013 r. liczba ludności województwa podkarpackiego wyniosła 2 mln 129 tys., co odpowiadało 5,5% populacji kraju, w tym 878,3 tys. ludności mieszkało w miastach i 1251,0 tys. na wsi. Od 2012 r. odnotowuje się spadek liczby ludności w miastach województwa. W 2013 r. ludność ta stanowiła 41,2% ogółu ludności i był to najniższy wskaźnik urbanizacji wśród województw (w kraju udział ludności miejskiej wyniósł 60,4%).

Średnia gęstość zaludnienia województwa w 2013 r. wyniosła 119 osób na 1 km² (w UE średnia wynosiła 116, natomiast w Polsce – 123). Wskaźnik ten wykazywał znaczne zróżnicowanie przestrzenne – od najwyższego w Rzeszowie oraz w Przemyśle – odpowiednio: 1574 i 1378 osób/km², do najniższego w powiatach: bieszczadzkim i leskim – 19 i 32 osoby/km². W miastach województwa na 1 km² przypadało średnio 741 osób, natomiast na wsi 75 osób.

Województwo podkarpackie w 2013 r. cechował ujemny przyrost rzeczywisty (-657). Przyrost naturalny ludności w latach 2009-2012 był na tyle wysoki, że ujemne saldo migracji stałych nie spowodowało ubytku rzeczywistego ludności. Dopiero w 2013 r. przyrost naturalny – najniższy w analizowanym okresie – w wielkości 1780 osób oraz saldo migracji na poziomie (-3102) spowodowały ujemny przyrost rzeczywisty ludności.

W 2013 r. dodatnim przyrostem rzeczywistym wyróżniało się jedynie 4 województwa: mazowieckie (15080), małopolskie (6504) pomorskie (5741) i wielkopolskie (4820).

W województwie podkarpackim dodatni przyrost rzeczywisty ludności występował w Rzeszowie (1080), powiatach: rzeszowskim (1070), łańcuckim (206), ropczycko-sędziszowskim (193), przemyskim (172), mieleckim (107) oraz krośnieńskim (25). Największy ubytek rzeczywisty ludności odnotowano w Przemyślu (-638) i w powiecie stalowowolskim (-447).

Od lat ludność Podkarpacia cechuje wyższy niż przeciętnie w kraju poziom przyrostu naturalnego, tj. różnicy między liczbą urodzeń żywych i zgonów. W latach 2009-2013 Podkarpacie było jednym z pięciu województw, w którym – mimo tendencji malejącej – notowano dodatni przyrost naturalny, co oznacza, że przez wszystkie analizowane lata liczba zgonów była mniejsza od liczby urodzeń.

W 2013 r. województwo podkarpackie zajęło 4. miejsce w kraju pod względem przyrostu naturalnego na 1000 ludności, który wynosił 0,8 (w kraju -0,5). Wyższy przyrost na 1000 ludności odnotowano jedynie w województwie pomorskim (1,7), małopolskim i wielkopolskim (po 1,2). Najmniejszy przyrost natomiast w województwie łódzkim (-3,5).

Najwyższy przyrost naturalny na 1000 ludności w 2013 r. w województwie podkarpackim zanotowano w Rzeszowie (3,1) i powiecie ropczycko-sędziszowskim (2,4), najniższy zaś w Przemyślu (-1,9) i powiecie tarnobrzeskim (-1,2).

Drugim, obok przyrostu naturalnego, czynnikiem mającym istotny wpływ na stan zaludnienia są migracje ludności. W 2013 r. w województwie podkarpackim – podobnie jak w latach poprzednich – odpływ ludności (wymeldowania z pobytu stałego) przewyższał napływ ludności (zameldowania na pobyt stały). Wielkość i kierunek migracji oraz ich natężenie najczęściej determinowane są przez stopień rozwoju gospodarczego i ekonomiczną sytuację regionu. W 2013 r. odpływ ludności na pobyt stały wyniósł 22,8 tys. (w 2009 r. – 20,6 tys.), natomiast napływ – 19,7 tys. osób (w 2009 r. – 18,8 tys.). Wartość ujemnego salda migracji stałej zwiększyła się z minus 1875 w 2009 r. do minus 3102 w 2013 r. Główny udział w ujemnym saldzie migracji na Podkarpaciu w 2013 r. mieli mieszkańcy miast (minus 3504), natomiast saldo migracji dla wsi było dodatnie (402). Częściej na zmianę stałego pobytu decydowały się kobiety (53,6% ogółu migracji).

W przeliczeniu na 1000 ludności współczynnik salda migracji w 2013 r. osiągnął wartość minus 1,5‰ i był o 0,6 p. promilowego większy w porównaniu z rokiem poprzednim, co plasowało województwo podkarpackie na 10. miejscu w rankingu województw (dla całego kraju wynosił on minus 0,5‰). Dodatnią wartość tego współczynnika w 2013 r. zanotowano tylko w pięciu województwach (największą w województwie mazowieckim – 2,5‰). Z analizy zmian poziomu tego wskaźnika w przekroju powiatowym województwa podkarpackiego wynika, iż w 2013 r. dodatni wskaźnik salda migracji odnotowano jedynie: w Rzeszowie – 2,1‰, oraz w powiatach: rzeszowskim – 4,3‰, łańcuckim – 0,5‰ i ropczycko-sędziszowskim – 0,4‰. Najgorzej sytuacja przedstawiała się w Przemyślu (minus 6,1‰), Tarnobrzegu (minus 6,0‰) i powiecie bieszczadzkim (minus 5,3‰).

W 2013 r. na terenie województwa podkarpackiego (biorąc pod uwagę migrację wewnętrzną) zameldowano na pobyt stały 19,1 tys. osób – o 8,2% więcej niż w 2009 r. W tym samym czasie liczba wymeldowań z pobytu stałego wyniosła 21,3 tys. osób – o 8,8% więcej niż w 2009 r. Wśród migracji wewnętrznych w 2013 r. zdecydowanie przeważały migracje wewnątrzwojewódzkie, które stanowiły 83,1% ogółu migracji wewnętrznych.

Zarówno największy napływ, jak i odpływ w ramach migracji wewnętrznych w 2013 r. zanotowano w powiecie rzeszowskim i w Rzeszowie (odpowiednio: 2225 i 1509 dla powiatu rzeszowskiego oraz 2202 i 1720 dla Rzeszowa). W czterech powiatach województwa podkarpackiego odnotowano dodatnie saldo migracji wewnętrznych – powiat rzeszowski (716), Rzeszów (482), powiaty łańcucki i ropczycko-sędziszowski (po 35). Największym ujemnym saldem charakteryzował się Przemyśl (minus 375) i powiat jarosławski (minus 285).

Z analizy danych dotyczących migracji wewnętrznych na pobyt stały według województw (ruch międzywojewódzki) wynika, że zarówno w 2009 r., jak i 2013 r. największy napływ ludności do województwa podkarpackiego następował z województw ościennych – małopolskiego i lubelskiego (w 2013 r. odpowiednio: 794 i 572 osoby). Najmniej osób zdecydowało się przenieść na stałe na Podkarpacie z województwa pomorskiego (2013 r. – 38 osób). Największy odpływ mieszkańców

województwa podkarpackiego obserwowany był do województwa małopolskiego i mazowieckiego (w 2013 r. odpowiednio: 1950 i 1165). Najmniej osób z Podkarpacia osiedliło się na stałe w województwie warmińsko-mazurskim (w 2013 r. – 39 osób).

Na przestrzeni lat 2009-2013 największy napływ osób migrujących zaobserwowano na tereny wiejskie z miast. W 2013 r. zanotowano 6491 takich przypadków, co stanowiło 34,1% ogółu napływu w migracjach wewnętrznych. W stosunku do 2009 r. oznacza to wzrost o 0,8 p. proc. W kierunku przeciwnym (napływ ze wsi do miast) w 2013 r. stwierdzono 4685 przypadków (o 531 więcej niż w 2009 r.).

W latach 2009-2013 na Podkarpaciu zdecydowaną większość stanowiły migracje ludności wewnątrz województwa. W 2013 r. zanotowano 15,8 tys. tego typu przypadków (o 1438 więcej w porównaniu z 2009 r.). Największy napływ ludności na pobyt stały wystąpił w powiecie rzeszowskim – 2010, Rzeszowie – 1766 oraz powiecie dębickim – 958. Również w tych powiatach obserwowany był największy ilościowy odpływ ludności z pobytu stałego - najwięcej w powiecie rzeszowskim (1332), Rzeszowie (1278) i powiecie dębickim (1012). Najmniej ludności zameldowano na pobyt stały w Tarnobrzegu (124) i powiecie bieszczadzkiem (198). Natomiast najmniej wymeldowań z pobytu stałego zanotowano w Tarnobrzegu (219) i w powiecie leskim – 231.

Analiza struktury wieku osób migrujących wewnątrz województwa w 2013 r. wskazuje, iż najliczniejszą grupę stanowiły osoby w wieku 25-29 lat, mężczyźni w tej grupie wieku stanowili 16,1% ogółu migrujących mężczyzn, a kobiety 18,9% ogółu migrujących kobiet.

Na dynamikę i saldo migracji ogólnej wpływ wywiera także migracja zagraniczna. W 2013 r. w województwie podkarpackim nastąpił znaczny wzrost (o 59,4% w odniesieniu do 2012 r. i o 44,0% do 2009 r.) emigracji na pobyt stały. Na Podkarpaciu w tym czasie na pobyt stały z zagranicy przyjechało 669 imigrantów (o 271 mniej niż w 2012 r.).

Analizując populację migrantów pod względem płci, stwierdza się przewagę mężczyzn wśród imigrantów, natomiast kobiet wśród emigrantów. W 2013 r.

mężczyźni stanowili 57,8% przyjeżdżających do województwa podkarpackiego a kobiety stanowiły 54,1% opuszczających województwo na stałe.

Na wyjazd na stałe za granicę z Podkarpacia zdecydowanie częściej decydowali się mieszkańcy miast. W 2013 r. z podkarpackich miast wyjechało na stałe 931 osób, co stanowiło 62,1% ogółu emigrantów województwa. Dla porównania, w 2009 r. i 2012 r. odsetek ten kształtował się na poziomach 63,1% i 63,0%. Tymczasem w miastach Podkarpacia w 2013 r. osiedliło się 319 (w 2009 r.– 606) imigrantów - stanowili oni 47,7% (w 2009 r. – 52,6%) ogółu osób z zagranicy, które zdecydowały się na pobyt stały w województwie podkarpackim.

Z województwa podkarpackiego na wyjazd za granicę na pobyt stały decydowały się przede wszystkim osoby młode. Najwięcej emigrantów odnotowano w przedziale wiekowym 30-34 lata – 247 osób. Stanowili oni ponad 16% wszystkich emigrantów. W tej grupie wiekowej 55,5% stanowiły kobiety. Większość osób z tego przedziału wiekowego pochodziła z miast (59,9%). Kolejną pod względem liczebności była grupa wiekowa 35-39 lat (13,8%), w której dominującą grupę również stanowiły kobiety (59,7%) oraz mieszkańcy miast (69,9%).

Najliczniejszą grupę imigrantów w 2013 r. stanowiły dzieci do 4. roku życia (41,6% ogółu imigrantów) oraz osoby z przedziału wiekowego 30-34 lata (10,8% ogółu).

W analizowanych latach przeważająca część emigrantów z województwa podkarpackiego udawała się do krajów europejskich. Najwięcej osób w 2013 r. wyemigrowało do Wielkiej Brytanii – 24,0% i Niemiec – 6,9% ogółu emigrantów.

Od wielu lat na Podkarpaciu notuje się duży procentowy udział wyjazdów na pobyt stały do Stanów Zjednoczonych, często wynikający z łączenia wielopokoleniowych rodzin emigrantów. W 2013 r. odsetek ten wyniósł 34,2% i był mniejszy o 5,7 p. proc. w porównaniu z 2009 r.

Wśród osób, które postanowiły osiedlić się na stałe w województwie podkarpackim w 2013 r. najwięcej pochodziło z Wielkiej Brytanii (196) i Stanów Zjednoczonych (118). Stanowili oni odpowiednio 29,3% i 17,6% ogółu wszystkich imigrantów.

Tabl. 1. Kierunki migracji zagranicznych ludności według wybranych krajów

Wyszczególnienie	Imigracja					Emigracja				
	2009	2010	2011	2012	2013	2009	2010	2011	2012	2013
Europa	852	681	723	729	516	558	492	536	607	889
w tym:										
Austria	22	11	23	13	22	30	16	42	35	41
Francja	43	56	107	100	70	31	29	40	55	66
Grecja	19	17	12	12	9	10	10	4	7	8
Hiszpania	59	60	60	53	37	50	46	28	17	45
Irlandia	70	68	53	49	29	39	15	20	36	58
Holandia	11	13	9	17	11	10	13	11	27	33
Niemcy	53	50	43	42	34	91	80	80	104	103
Ukraina	52	56	33	26	24	-	1	2	3	2
Wielka Brytania	402	254	273	312	196	178	160	189	209	360
Włochy	66	68	67	56	40	73	70	71	56	66
Azja	2	6	2	2	4	3	-	2	1	2
Ameryka Płn. i Środkowa	285	207	247	199	142	462	362	404	321	593
w tym Stany Zjednoczone ..	257	184	216	177	118	415	302	341	271	513
Oceania.....	9	8	9	6	6	16	8	9	10	10

Struktura ludności według płci od kilku lat nie uległa większym zmianom. W ogólnej liczbie mieszkańców nieznacznie przeważają kobiety, które stanowią 51,0% ludności województwa. W latach 2009-2013 współczynnik feminizacji wynosił 104, co oznacza, że na 100 mężczyzn przypadają statystycznie 104 kobiety (w kraju współczynnik wynosił 107, natomiast w UE wyniósł 105). Wśród ludności miejskiej wskaźnik ten wyniósł 109 i znacznie odbiegał od wskaźnika ludności wsi wynoszącego 101.

Obserwując relacje liczbowe mężczyzn i kobiet z jednoczesnym podziałem według grup wieku, wyraźnie zaznacza się przewaga liczebna kobiet po 55. roku życia. Wynika to z faktu, że kobiety żyją dłużej niż mężczyźni. Pomimo że wśród liczby noworodków przeważają chłopcy, to w ogólnej strukturze ludności przewagę liczebną mają kobiety.

Ludność województwa podkarpackiego się starzeje. Wiek środkowy (mediana) mieszkańców województwa podkarpackiego z roku na rok jest coraz

wyższy. W 2013 r. mediana wieku wyniosła 37,7 lat, co oznacza, że połowa ludności przekroczyła ten wiek (w roku 2010 mediana wyniosła 36,5 lat). Mediana dla kobiet wyniosła 39,3 lat, a dla mężczyzn 36,3 lat. Mieszkańcy miast są średnio o 2 lata starsi od mieszkańców wsi. Ludność Podkarpacia wciąż jest nieco młodsza niż przeciętnie w kraju – o 1,4 roku.

W latach 2009-2013 następowało zmniejszanie się udziału dzieci i młodzieży (0-17 lat) w ogólnej liczbie ludności województwa, przy jednoczesnym wzroście liczby osób w wieku poprodukcyjnym (mężczyźni w wieku 65 lat i więcej oraz kobiety w wieku 60 lat i więcej). Odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym obniżył się z 20,3% w 2010 r. do 19,1% w 2013 r. (w Polsce – z 18,8% do 18,2%) – głównie z powodu malejącej liczby urodzeń. Zmniejszył się również udział ludności w wieku produkcyjnym – z 63,9% do 63,7% (w kraju – z 64,4% do 63,4%). Jednocześnie wzrósł udział osób w wieku poprodukcyjnym – z 15,9% do 17,2% (w kraju – z 16,8% do 18,4%). W 2013 r. na 100 osób w wieku produkcyjnym (mężczyźni w wieku 18-64 lata i kobiety w wieku 18-59 lat) przypadało 57 osób w wieku nieprodukcyjnym (przedprodukcyjnym i poprodukcyjnym). Pomimo następujących zmian, w województwie odsetek ludności w wieku przedprodukcyjnym i produkcyjnym jest wyższy niż przeciętnie w kraju, a w wieku poprodukcyjnym – niższy niż w kraju.

Urodzenia i zgony

W roku 2013 w województwie podkarpackim zanotowano 20,4 tys. urodzeń żywych, tj. o 8,9% mniej niż w 2009 r. i o 3,3% mniej w porównaniu z 2012 r. Współczynnik urodzeń (czyli liczba urodzeń na 1000 ludności) w 2013 r. wyniósł 9,6‰ i w porównaniu z rokiem 2010 zmniejszył się o 0,7 p. promilowego. Zmniejszanie się liczby urodzeń dotyczy zarówno rodzin zamieszkałych w miastach, jak i rodzin wiejskich, ale natężenie urodzeń na wsi jest w dalszym ciągu wyższe niż w mieście. W miastach województwa podkarpackiego, jak i w kraju w 2013 r. na 1000 ludności przypadało ok. 9 urodzeń żywych, natomiast na wsi – 10.

Od lat poziom reprodukcji ludności nie zapewnia prostej zastępowalności pokoleń, tj. kiedy na jedną kobietę w wieku 15-49 lat przypada średnio 2,10 – 2,15 urodzeń dzieci. W latach 2010-2013 ogólny współczynnik dzietności¹ obniżył się z 1,31 do 1,23, zaś wskaźnik dla kraju obniżył się z 1,38 do 1,26. Najbardziej korzystnymi wskaźnikami dzietności w województwie podkarpackim w 2013 r. charakteryzowały się powiaty: łańcucki i brzozowski po (1,40) oraz ropczycko-sędziszowski (1,39). Najgorzej wypadł Tarnobrzeg ze wskaźnikiem dzietności (0,95).

Współczynnik płodności, określany liczbą urodzeń żywych na 1000 kobiet w wieku rozrodczym (15-49 lat) wyniósł w 2013 r. 38,38‰ i był niższy od notowanego w roku poprzednim o 1,07 p. promilowego. W kraju współczynnik płodności był wyższy i wyniósł 39,52‰ (tj. o 1,49 p. promilowego mniej w odniesieniu do 2012 r.). W 2013 r. najwyższe wartości wskaźnika odnotowano w powiecie łańcuckim i brzozowskim odpowiednio (43,97‰ i 42,92‰), natomiast najniższe w Tarnobrzegu (28,21‰) i powiecie niżańskim (32,21‰).

Wyższa płodność występuje u kobiet mieszkających na wsi, gdzie na 1000 kobiet przypadało 40 dzieci, przy 37 w miastach (w Polsce odpowiednio – 42 i 38).

Najwyższą płodnością cechowały się kobiety w wieku 25-29 lat, w której to grupie wiekowej w 2013 r. wskaźnik płodności osiągnął poziom 85,92‰, a matki z tego przedziału wieku urodziły 7,4 tys. dzieci, co stanowiło 36,2% ogółu urodzeń. Najwyższy w tej grupie wiekowej współczynnik płodności odnotowano w powiecie rzeszowskim (99,65‰), najniższy natomiast w Przemyślu (69,63‰).

Środkowy wiek kobiet (wiek matek w momencie urodzenia kolejnego dziecka, który połowa matek już przekroczyła, a którego połowa jeszcze nie osiągnęła.), w 2013 r. wyniósł 29,1 lat, a rodzących po raz pierwszy – 26,7 lat. W roku 2009 wiek ten był niższy i wynosił odpowiednio: 28,2 i 25,8 lat. W grupie kobiet z wykształceniem wyższym średni wiek matek w momencie urodzenia dziecka kształtował się w 2013 r. na poziomie 29,9 lat (w 2009 r. 29,2 lat), natomiast w przypadku matek z wykształceniem podstawowym 30,7 (w 2009 r. 27,7).

¹ Współczynnik dzietności kobiet oznacza liczbę dzieci, które urodziłaby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15-49 lat), przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku, tzn. przy przyjęciu cząstkowych współczynników płodności z tego okresu za niezmiennie.

Kobiety z wykształceniem wyższym pierwsze dziecko rodziły w wieku 28,3 lat (w 2009 r. 27,6 lat), a kobiety z wykształceniem podstawowym ponad 5 lat wcześniej, tj. w wieku 22,8 lat (w 2009 r. 20,8 lat).

W ostatnich latach obniżyła się liczba urodzeń, nieznacznie spadła również liczba zgonów. Wartość współczynnika dynamiki demograficznej (liczba urodzeń przypadająca na 1 zgon) obniżyła się z poziomu 1,2 w 2009 r. do 1,1 w 2013 r.

W latach 2009-2011 utrzymywał się spadek liczby zgonów, natomiast od roku 2012 obserwuje się wzrost zjawiska. W 2013 r. zmarło 18,6 tys. osób, czyli o 0,4% mniej w porównaniu z rokiem 2009 i o 1,0% więcej niż rok wcześniej. W 2013 r. zmarło 9,7 tys. mężczyzn, co stanowiło 52,4% wszystkich zgonów w województwie. Na terenach wiejskich województwa odsetek zgonów mężczyzn był wyższy niż w miastach i wynosił 52,9% wobec 51,6% w miastach.

W analizowanym okresie czasu współczynnik umieralności w województwie podkarpackim był niższy niż w Polsce. W 2013 r. wyniósł on 8,7‰ (co oznacza, że na 1000 ludności przypadało 8,7 zgonów), podczas gdy w 2010 r. – 8,6‰. W Polsce w 2013 r. przypadało 10,1, a w 2010 r. 9,8 zgonów na 1000 ludności. Liczba zgonów przypadająca na 1000 mieszkańców w miastach w roku 2013 wyniosła 8, na wsi zaś była wyższa i wyniosła 9. W roku 2013 zarejestrowano 92 zgony niemowląt, tzn. dzieci poniżej 1 roku życia, w porównaniu z 2009 r. było to o 24,6% mniej (w Polsce – nastąpił spadek o 27,6%). Poprawie uległ więc wskaźnik określający śmiertelność niemowląt. Na 1000 urodzeń żywych w 2013 r. przypadało 4,5 zgonów niemowląt (w kraju 4,6), podczas gdy w 2009 r. – 5,5 (w kraju – 5,6).

Liczba zgonów niemowląt w analizowanym okresie wahała się od 122 w 2009 r. do 92 w 2013 r.

Współczynnik zgonów niemowląt (liczba zgonów niemowląt na 1000 urodzeń żywych) w 2013 r. w województwie ukształtował się na poziomie 4,5‰, natomiast w kraju 4,6‰ (w 2010 r. wynosił: w województwie – 5,2‰ w kraju – 5,0‰). Pod względem wysokości współczynnika zgonów niemowląt województwo podkarpackie w 2013 r. było na 7. miejscu, a w 2012 r. na 12. miejscu w kraju.

Natężenie zgonów niemowląt jest zróżnicowane w zależności od płci. Niemowlęta płci męskiej umierają częściej niż niemowlęta płci żeńskiej, np. w 2010 r. współczynnik zgonów chłopców był wyższy od współczynnika zgonów dziewczynek o 0,7 p. promilowego, a w 2013 r. różnica ta wyniosła 0,4 p. promilowego. Z ogólnej liczby zmarłych niemowląt ponad połowa dzieci umierała w okresie pierwszego tygodnia, a kolejne 20% - przed ukończeniem pierwszego miesiąca życia.

Najczęściej notowaną przyczynę zgonów w województwie podkarpackim stanowiły choroby układu krążenia. W 2012 r. stanowiły one 50,6% ogółu zgonów (o 4,5 p. proc. więcej niż w kraju). Wśród kobiet umieralność w wyniku chorób układu krążenia jest zdecydowanie wyższa, w 2012 r. stanowiły one 56,5% ogólnej liczby zgonów kobiet, wśród mężczyzn – 45,2%. Nieznacznie zwiększył się odsetek zgonów spowodowanych przyczynami zewnętrznymi, które w 2012 r. spowodowały 6,1% wszystkich zgonów, wobec 5,5% w 2009 r. Korzystnym zjawiskiem obserwowanym na Podkarpaciu jest nieznaczny spadek udziału zgonów z powodu chorób nowotworowych z 23,8% w 2009 r. do 23,5% w 2012 r. W kraju odsetek zgonów spowodowanych chorobami nowotworowymi wzrósł o 0,7 p. proc.

Tabl. 2. Struktura zgonów według wybranych przyczyn

Wyszczególnienie	Polska		Województwo podkarpackie	
	2009	2012	2009	2012
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:				
Nowotwory	25,0	25,7	23,8	23,5
w tym złośliwe	24,2	24,6	23,4	22,6
Choroby układu krążenia	46,2	46,1	51,9	50,6
w tym				
choroba niedokrwienna serca	12,4	11,6	10,5	9,9
miażdżyca	8,6	8,1	16,5	12,4
Choroby układu oddechowego	5,4	5,2	3,9	5,3
Choroby układu trawiennego	4,4	4,3	3,2	3,4
Zewnętrzne przyczyny zachorowania i zgonu	6,3	6,1	5,5	6,1

W grupie chorób układu krążenia najczęstszymi przyczynami zgonów w 2012 r. były: miażdżyca (24,5% ogółu chorób układu krążenia), choroba niedokrwienna serca (19,6%) oraz choroby naczyń mózgowych (17,0%). Najczęstszymi nowotworami powodującymi zgon w 2012 r. były: nowotwór złośliwy oskrzeli i płuc (20,8% wszystkich zgonów z powodu nowotworów złośliwych), nowotwór złośliwy żołądka (6,7%), oraz nowotwór złośliwy jelita grubego (6,5%). Natomiast najczęstsze zewnętrzne przyczyny zgonu to samobójstwa (36,8%), oraz wypadki komunikacyjne (21,9%).

Wymienione, najważniejsze przyczyny zgonów mają różne natężenie w zależności od płci i wieku.

W zbiorowości osób młodych w wieku 15-24 lata zdecydowanie najczęstszymi przyczynami zgonów są przyczyny zewnętrzne – w 2012 r. ich udział w ogólnej liczbie zgonów w tej grupie wyniósł 74,0% wśród mężczyzn i 56,3% wśród kobiet. Niezależnie od płci, ich wpływ maleje wraz z wiekiem, np. wśród osób w wieku 35-44 lata udział zgonów z powodu zewnętrznych przyczyn wyniósł 40,5% dla mężczyzn i 19,8% dla kobiet.

Choroby układu krążenia wśród przyczyn zgonów zaczynają dominować wśród kobiet w wieku 65 lat i więcej, a wśród mężczyzn w wieku 50 lat i więcej. Trzecia z najważniejszych grup przyczyn zgonów – choroby nowotworowe, w przypadku kobiet zaczyna mieć znaczący wpływ w wieku 45-54 lata (w 2012 r. – 49,5% zgonów w tej grupie wiekowej). W populacji mężczyzn natężenie zgonów z powodu chorób nowotworowych nasila się w grupie 55-64 lata i grupie 65-74 (w 2012 r. odpowiednio – 34,5%, 35,6% zgonów w tej grupie wiekowej). Przyczyną ponad 50% zgonów niemowląt w 2012 r. były choroby i stany okresu okołoporodowego, tzn. powstające w czasie trwania ciąży matki i w okresie pierwszych 6 dni życia noworodka, a 43,0% stanowiły wrodzone wady rozwojowe.

Następuje wydłużanie się trwania życia ludności. Przewiduje się, że przy niezmiennych warunkach wymierania populacji, urodzeni w 2013 r. chłopcy osiągną średnio wiek 74,8 lat, a w Polsce – 73,1 lat (w 2009 r. było to odpowiednio 73,2 i 71,5 lat). Dziewczynki natomiast osiągną średnio wiek 82,4 lat, a w kraju – 81,1 lat

(w 2009 r. było to odpowiednio 81,1 i 80,1 lat). Na terenach wiejskich województwa kobiety żyją dłużej o 8,3 lat (w 2009 r. o 8,5 lat) niż mężczyźni, natomiast w miastach o 6,5 lat (w 2009 r. o 7,3 lat).

Tabl. 3. Przeciętne dalsze trwanie życia według województw w 2013 r.

Wyszczególnienie	Mężczyźni					Kobiety				
	przeciętna liczba lat dalszego trwania życia dla osób w wieku lat									
	0	15	30	45	60	0	15	30	45	60
	Ogółem									
POLSKA	73,1	58,6	44,3	30,5	18,7	81,1	66,6	51,8	37,3	23,9
Dolnośląskie	72,5	58,1	43,9	30,0	18,4	80,9	66,4	51,6	37,0	23,6
Kujawsko-pomorskie	72,9	58,5	44,1	30,3	18,3	80,5	66,0	51,3	36,7	23,4
Lubelskie	72,7	58,2	44,0	30,3	18,6	81,6	67,1	52,3	37,8	24,2
Lubuskie	72,2	57,7	43,5	29,7	18,0	80,1	65,8	51,0	36,6	23,3
Łódzkie	70,7	56,2	42,0	28,8	17,8	80,1	65,6	50,9	36,3	23,1
Małopolskie	74,8	60,2	45,7	31,7	19,5	82,0	67,4	52,6	37,9	24,3
Mazowieckie	73,4	58,8	44,6	30,8	19,3	81,6	67,0	52,2	37,6	24,2
Opolskie	73,5	58,9	44,5	30,5	18,5	80,9	66,3	51,5	36,9	23,4
Podkarpackie	74,8	60,3	45,9	31,9	19,7	82,4	67,9	53,0	38,4	24,6
Podlaskie	73,2	58,8	44,5	30,8	19,1	82,3	67,7	52,9	38,3	24,6
Pomorskie	74,1	59,5	45,1	31,1	19,1	81,2	66,6	51,8	37,2	23,9
Śląskie	72,4	58,0	43,6	29,9	18,4	80,1	65,5	50,8	36,3	23,1
Świętokrzyskie	72,8	58,2	43,9	30,2	18,4	81,5	67,0	52,2	37,7	24,0
Warmińsko-mazur- skie	71,9	57,6	43,3	29,5	17,9	80,8	66,3	51,6	36,9	23,5
Wielkopolskie	73,5	58,9	44,6	30,6	18,7	80,6	66,1	51,3	36,8	23,3
Zachodniopomorskie	72,7	58,3	44,0	30,1	18,3	80,5	66,1	51,3	36,8	23,5

Małżeństwa i rozwody

W latach 2009-2013 znacznie obniżyła się liczba zawieranych małżeństw. W 2013 r. zawarto 10,7 tys. związków małżeńskich, tj. o 23,7% mniej niż w 2009 r. (w Polsce o 28,1% mniej). Na 1000 ludności przypadało 5,0 nowo zawartych małżeństw (w kraju – 4,7). Wskaźnik ten w miastach wynosił 4,9, natomiast na wsi 5,1. Dla porównania, w roku 2010 omawiany wskaźnik w województwie kształtował się na poziomie 6,2 (w kraju – 5,9).

W ostatnich latach liczba prawomocnie orzeczonych rozwodów systematycznie rośnie. W 2013 r. rozwiódło się 2,3 tys. par małżeńskich. W odniesieniu do roku 2009 liczba ta była o 2,6% wyższa (w kraju odnotowano wzrost o 1,2%). W porównaniu z rokiem 2012 rozwodów było o 4,7% więcej (w kraju nastąpił wzrost o 2,6%). Wskaźnik rozwodów, określany jako liczba rozwodów przypadająca na 1000 ludności, wyniósł w 2013 r. 1,1 (w kraju – 1,7) i pozostał na tym samym poziomie, co w 2009 r. W miastach natężenie rozwodów jest dwukrotnie wyższe niż na wsi. W 2013 r. wskaźnik ten wyniósł w miastach 1,6, a na wsi – 0,8. W Polsce sytuacja wyglądała podobnie, aczkolwiek wskaźnik był nieco wyższy i wyniósł w 2013 r. w miastach – 2,1, natomiast na wsi – 1,1.

Prognoza ludności do 2050 r.

Prognoza długookresowa wskazuje, że w latach 2014-2050 liczba ludności województwa podkarpackiego zmniejszy się o 259,0 tys. tj. o 12,2% i w 2050 r. osiągnie wartość 1870,3 tys. osób.

Ubytek ludności województwa przewidywany jest w całym okresie prognozy. Szacuje się, że w końcu 2020 r. województwo będzie liczyć 2114,6 tys. osób, a kobiety będą stanowiły 51,0% populacji. W ciągu kolejnych 10 lat ludność zmniejszy się o 61,6 tys. osób, a w następnej dekadzie aż o 146,8 tys. osób.

W całym okresie prognozy przewiduje się, że liczba ludności miejskiej zmniejszy się o 190,1 tys. osób (o 21,6%). Na terenach wiejskich natomiast przewiduje się do roku 2025 wzrost liczby ludności do 1252,8 tys. osób (o 0,4%), a od 2030 r. prognozuje się powolny jej spadek do 1179,1 tys. osób w 2050 r. (o 5,5%). W latach 2014-2050 przewiduje się, iż udział ludności miejskiej wśród ogółu ludności województwa obniży się z 41,3% w 2014 r. przez 39,6% w 2030 r. do 37,0% w 2050 r.

Przewiduje się również, że w okresie prognozowanym zmniejszy się liczba dzieci w wieku żłobkowym 0-2 lata o 23,9 tys. (o 38,1%) – w miastach o 43,7%, a na wsi o 34,5%. Obniży się liczba osób w wieku produkcyjnym o 32,5%, wzrośnie natomiast w wieku poprodukcyjnym aż o 91,3%. Na 100 osób w wieku produkcyjnym

obecnie przypada 57 osób w wieku nieprodukcyjnym, w 2050 r. przewiduje się, że tych osób będzie ponad 104.

Populacja kobiet w wieku rozrodczym (15-49 lat) w prognozowanym okresie będzie malała z 529,4 tys. w 2013 r. do 309,0 tys. w 2050 r. (o 41,6%), co będzie przyczyną spadku liczby urodzeń. Do 2050 r. drastycznie zmieni się liczebność tej grupy kobiet w miastach – w stosunku do 2013 r. spadnie aż o 49,6%. Obecnie kobiety w wieku 15-49 lat stanowią 24,9% populacji ogółem, w końcu okresu prognozowanego będą stanowiły jedynie 16,5%.

Liczba urodzeń w województwie podkarpackim będzie się systematycznie zmniejszać, osiągając w 2050 r. 12,5 tys., a więc będzie to o 38,5% mniej niż w wyjściowym 2013 r. W miastach do 2050 r. liczba urodzeń spadnie o 44,6%, a na wsi o 34,6%. Przewiduje się, że liczba urodzeń najwięcej spadnie w województwie opolskim (o 44,6%), świętokrzyskim (o 43,0%) i lubelskim (o 41,6%).

Przewiduje się, że w okresie objętym prognozą na Podkarpaciu liczba zgonów będzie stopniowo rosła, w 2050 r. osiągnie 23,3 tys. i będzie o 25,4% wyższa niż w 2013 r.

W początkowym okresie prognozy przyrost naturalny (różnica między liczbą urodzeń i zgonów) w województwie podkarpackim będzie wykazywał niewielką nadwyżkę urodzeń nad zgonami. Od 2020 r. do końca prognozy przyrost ten będzie osiągał już jedynie ujemne wartości (w 2050 r. – osiągnie minus 10,8 tys.). W 2050 r. różnica między prognozowaną liczbą zgonów i urodzeń w województwie mazowieckim przekroczy 16 tys., a w województwie śląskim aż 23 tys.

Przeciętne trwanie życia według przewidywań będzie się wydłużało we wszystkich województwach w całym prognozowanym okresie. Na Podkarpaciu przeciętne trwanie życia mężczyzn w całym prognozowanym okresie wydłuży się o 8,2 lat, natomiast u kobiet tempo przyrostu ulegnie spowolnieniu i wydłuży się o 5,8 lat. W miastach województwa mężczyźni będą żyć o 8 lat dłużej, a na wsi o 8,5, kobiety natomiast o 5,8 i o 5,9 lat więcej. Najdłużej będą żyli mężczyźni województw podkarpackiego i małopolskiego – 83,0 lata, najkrócej województw łódzkiego (80,8 lat) i warmińsko-mazurskiego (81,5).

Wśród kobiet w 2050 r. najdłuższym życiem będą mogły się poszczycić mieszkanki województwa podlaskiego (88,4 lat), podkarpackiego (88,2 lat) i małopolskiego (88,0 lat), najkrótszym łódzkiego (86,8 lat) i śląskiego (86,9).

Wiek środkowy (mediana) ludności prognozowanej dla województwa podkarpackiego zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn przejawia tendencję wzrostową. W latach 2013-2050 jej wartość wzrośnie w województwie o 16,2 lat (w Polsce o 13,4 lat), wśród kobiet o 16,6 lat, mężczyźni natomiast starsi będą o 15,6 lat. Mieszkańcy miast starsi będą o 17,3 lat, a wsi o 15,7 lat. Najwyższy wiek środkowy w 2050 r. będą posiadać mieszkańcy województwa opolskiego (56,1 lat), świętokrzyskiego (55,9 lat) oraz podlaskiego (55,1 lat), a najniższy pomorskiego (49,4 lat).

1.2. Warunki życia ludności

Dochody i wydatki gospodarstw domowych

Zasadniczym czynnikiem determinującym możliwość zaspokojenia potrzeb życiowych przez członków społeczności i zapewnienia odpowiednich warunków życia jest wysokość dochodów, jakimi dysponują i ich siła nabywcza.

Przeciętne dochody mieszkańców województwa podkarpackiego są najniższe w kraju. W roku 2013 gospodarstwo domowe na Podkarpaciu dysponowało przeciętnym miesięcznym nominalnym dochodem rozporządzalnym² wynoszącym 997,69 zł na osobę. Dochód ten był o 301 zł, tj. o 23,2% niższy niż przeciętnie w kraju, podczas gdy w roku 2009 różnica ta wynosiła 280 zł (25,1%).

² Dochód rozporządzalny jest to suma bieżących dochodów gospodarstwa domowego z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika (od dochodów z pracy najemnej oraz od niektórych świadczeń z ubezpieczenia społecznego i świadczeń z pomocy społecznej), o podatki od dochodów i własności płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i rolników indywidualnych oraz o składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. W skład dochodu rozporządzalnego wchodzi dochody pieniężne i niepieniężne, w tym spożycie naturalne (towary i usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie bądź działalności gospodarczej na własny rachunek) oraz towary i usługi otrzymane nieodpłatnie.

W strukturze przeciętnego dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych największą część stanowiły dochody z pracy najemnej (w roku 2013 – 53,6%) oraz otrzymywane ze świadczeń społecznych (34,8%), natomiast dochody z pracy na własny rachunek stanowiły 5,6%, a z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie – 2,2%. W porównaniu z rokiem 2009 wzrosły udziały dochodów z pracy najemnej (o 1,5 p. proc.), obniżyły się zaś udziały dochodów ze świadczeń społecznych (o 0,6 p. proc.) oraz dochodów z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie i z pracy na własny rachunek (odpowiednio o 0,5 i 0,4 p. proc.).

W roku 2013 w strukturze dochodów uzyskanych przez gospodarstwo domowe w województwie podkarpackim, w porównaniu z krajem, niższy był udział dochodów z pracy na własny rachunek (o 3 p. proc.) i z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie (o 2,2 p. proc.), wyższy natomiast był udział dochodów uzyskiwanych ze świadczeń społecznych (o 5,7 p. proc.) oraz z pracy najemnej (o 0,5 p. proc.).

Przeciętny miesięczny dochód do dyspozycji³ w gospodarstwie domowym w województwie podkarpackim w roku 2013 wyniósł 956 zł. W odniesieniu do kraju był o 299 zł (o 24%) niższy. W roku 2009 był niższy o 276 zł tj. o 25,8%.

W roku 2013 przeciętne miesięczne nominalne wydatki⁴ gospodarstwa domowego w województwie podkarpackim wyniosły w przeliczeniu na osobę 875 zł. Zdecydowana większość wydatków tj. 833 zł (95,3%) przeznaczona była na towary i usługi konsumpcyjne. W wydatkach gospodarstw domowych dominującą pozycję zajmują wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe. W 2013 r. gospodarstwa domowe w województwie podkarpackim przeznaczyły na tę grupę przeciętnie 27,9% ogółu swoich wydatków (o 0,3 p. proc. mniej niż w 2009 r.). Wydatki związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii stanowiły 19,2% wydatków ogółem,

³ Dochód do dyspozycji jest to dochód rozporządzalny pomniejszony o pozostałe wydatki, czyli o dary przekazane innym gospodarstwom domowym i instytucjom niekomercyjnym, o niektóre podatki, w tym od spadków i darowizn oraz od nieruchomości, o opłaty za wieczyste użytkowanie gruntu, o zaliczki na podatek od dochodów osobistych, o składki na ubezpieczenie społeczne płacone samodzielnie przez podatnika oraz o pozostałe rodzaje wydatków nie przeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne, w tym przegranych w grach pieniężnych i loteryjnych, strat pieniężnych i kaucji.

⁴ Na wydatki gospodarstw składają się wydatki na towary i usługi konsumpcyjne oraz pozostałe wydatki. Wydatki na towary i usługi konsumpcyjne przeznaczane na zaspokojenie potrzeb gospodarstwa domowego, obejmują towary zakupione za gotówkę, na kredyt, otrzymywane bezpłatnie oraz spożycie naturalne. Na pozostałe wydatki składają się m.in. dary przekazywane przez gospodarstwa domowe, niektóre podatki, pozostałe rodzaje wydatków nie przeznaczonych bezpośrednio na cele konsumpcyjne.

podczas gdy w 2009 r. 17,9%. Na transport gospodarstwa domowe przeznaczyły 10,2% wydatków, w porównaniu z rokiem 2009 było to o 0,2 p. proc. mniej. Z kolei na rekreację i kulturę gospodarstwa domowe wydatkowały 5,7% (w 2009 r. – 6,5%), na zakup odzieży i obuwia – 5,0% (w 2009 r. – 5,2%), na zdrowie – 5,0% (w 2009 r. – 4,9%), a na łączność – 4,8%. Mniejszy udział stanowiły wydatki przeznaczone na: napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe – 2,2%, hotele i restauracje – 2,1% oraz edukację – 0,8%. Na inne towary i usługi gospodarstwa domowe przeznaczyły 5,4% swoich wydatków.

W latach 2009-2013 zwiększył się udział wydatków gospodarstw domowych związanych z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii, jak też przeznaczonych na łączność, zdrowie, restauracje i hotele oraz napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe. Nastąpiło to kosztem zmniejszenia się udziału wydatków na: żywność i napoje bezalkoholowe, odzież i obuwie, transport, wyposażenie mieszkań i prowadzenie gospodarstwa domowego, rekreację i kulturę oraz edukację.

W roku 2013 poziom przeciętnych miesięcznych nominalnych wydatków na osobę w gospodarstwach domowych na Podkarpaciu był o 187 zł, tj. o 17,6% niższy niż przeciętnie w kraju (w roku 2009 różnica ta wynosiła 18,1%). W porównaniu ze strukturą wydatków w kraju, w województwie podkarpackim większy był udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe (o 3,0 p. proc.) oraz transport (o 0,6 p. proc.), natomiast niższy był między innymi udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii (o 1,6 p. proc.), restauracje i hotele (o 0,8 p. proc.), rekreację i kulturę (o 0,8 p. proc.), napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe (o 0,4 p. proc.), łączność (o 0,4 p. proc.) i edukację (o 0,4 p. proc.).

Spożycie niektórych artykułów żywnościowych

Stopień zaspokojenia potrzeb żywnościowych zależy przede wszystkim od wysokości dochodów konsumentów i poziomu cen artykułów żywnościowych. Na poziom i strukturę spożycia oddziałują również relacje cen pomiędzy artykułami

żywnościowymi, a także relacje cenowe pomiędzy żywnością a innymi towarami konsumpcyjnymi.

Dane dotyczące spożycia artykułów żywnościowych obejmują wyłącznie te ilości, które zostały przeznaczone do spożycia w obrębie gospodarstwa domowego, nie obejmują natomiast artykułów żywnościowych spożytych w zakładach gastronomicznych oraz w zamkniętych placówkach żywienia zbiorowego (w zakładach pracy, szkołach, przedszkolach, szpitalach itp.).

W roku 2013 w województwie podkarpackim miesięczne spożycie artykułów żywnościowych, w obrębie gospodarstwa domowego, przypadające na jedną osobę wyniosło przeciętnie: 7,34 kg pieczywa i produktów zbożowych, 4,66 kg mięsa, 0,23 kg ryb i owoców morza, 4,18 l mleka, 0,39 kg jogurtów, 0,9 kg serów, 13,62 szt. jaj, 1,26 kg olei i pozostałych tłuszczów, 3,22 kg owoców, 9,6 kg warzyw, 1,4 kg cukru.

W odniesieniu do Polski w 2013 r. w województwie podkarpackim mniejsze było m.in. przeciętne miesięczne spożycie w przeliczeniu na 1 osobę: mięsa – o 11,4% (w 2009 r. o 12,8%), ryb i owoców morza – o 32,4% (w 2009 r. ryby o 21,7%) oraz owoców – o 6,1% (w 2009 r. o 2,1%). Większe zaś było spożycie mleka – o 24,8% (w 2009 r. o 28,5%), serów – o 8,4% (w 2009 r. o 9,8%), a także pieczywa i produktów zbożowych, warzyw (łącznie z ziemniakami), jaj i cukru.

Wyposażenie gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytkowania

W roku 2013 następowała dalsza poprawa wyposażenia gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku. Odnotowano poprawę wyposażenia gospodarstw domowych m.in. w automat pralniczy, zmywarkę do naczyń, kuchenkę mikrofalową, urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej i w komputer osobisty (w tym z dostępem do internetu). W województwie podkarpackim w 2013 r. w automat pralniczy wyposażonych było 90,7% gospodarstw domowych, podobnie jeśli chodzi o telefon komórkowy (90,6%), urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej (70,1%), a w samochód osobowy (67,6%). Około 40% gospodarstw posiadało

odtwarzacz DVD, ponad 36% – drukarkę. Coraz więcej gospodarstw domowych było wyposażonych w urządzenia wielofunkcyjne, które zaczęły zastępować drukarki. Nieco ponad 71% gospodarstw dysponowało komputerem osobistym, w tym prawie 68% z dostępem do internetu szerokopasmowego.

W porównaniu z Polską w 2013 r. w województwie podkarpackim niższy był odsetek gospodarstw wyposażonych m.in. w: automat pralniczy, telefon komórkowy, kuchenkę mikrofalową, odtwarzacz DVD, zmywarkę do naczyń, zestaw kina domowego, a wyższy – posiadających samochód osobowy, urządzenie do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej oraz komputer z szerokopasmowym dostępem do internetu.

Daje się zauważyć zmniejszający się odsetek gospodarstw domowych wyposażonych w odtwarzacze DVD, drukarki i zestawy kina domowego. Wzrasta natomiast udział gospodarstw domowych posiadających m.in. urządzenia do odbioru telewizji satelitarnej lub kablowej, automat pralniczy, telefon komórkowy, komputer osobisty, samochód osobowy, zmywarkę do naczyń i kuchenkę mikrofalową.

Infrastruktura komunalna

Infrastruktura komunalna jako obszar gospodarki odpowiedzialny za zaspokajanie potrzeb i dostarczanie usług komunalno-bytowych posiada istotne znaczenie dla funkcjonowania całego województwa. Jest ona również częścią składową rozwoju, zarówno gospodarczego jak i społecznego, bowiem poprzez obsługę i rozbudowę istniejących urządzeń gospodarki wodnej i gazowej kształtuje przestrzeń dla działalności gospodarczej oraz wpływa na warunki bytowe ludności, na kształt i jakość ich życia. W województwie podkarpackim w okresie 2009-2013 funkcjonowanie życia społecznego w tej sferze uległo poprawie. Zanotowano wzrost niemal każdego z najistotniejszych wskaźników w dziedzinie infrastruktury komunalnej.

Długość rozdzielczej sieci wodociągowej w 2013 r. wyniosła 14,2 tys. km i w stosunku do 2009 r. zwiększyła się o 1,1 tys. km (wzrost o 8,0%), z czego w miastach o ponad 0,4 tys. km (wzrost o 15,5%) i o 0,7 tys. km na wsi (wzrost o 6,2%). Liczba przyłączy w tym samym okresie zwiększyła się o 29,9 tys., w tym o 14,9 tys. na wsi.

Mimo, że procent ludności korzystającej z sieci wodociągowej w województwie podkarpackim był niemal najniższy w porównaniu z pozostałymi województwami (w 2013 r. korzystało z niej 76,7% ogółu ludności), przyrost procentowy na przestrzeni lat 2009-2013 był w województwie jednym z największych (trzecie miejsce w kraju).

W 2013 r. przeciętne zużycie wody przez gospodarstwa domowe wyniosło 22,3 m³ na 1 mieszkańca, przy czym w miastach było to 31,0 m³, a na wsi – 16,9 m³. Wskaźnik dla miast uległ niewielkiemu zmniejszeniu w porównaniu do 2009 r. – (o 0,5 m³), natomiast w skali województwa i na wsi nastąpił jego wzrost – (odpowiednio o 0,1 m³ i 0,6 m³).

Zagęszczenie sieci wodociągowej w województwie rosło systematycznie od 2009 r. osiągając w 2013 r. 79,5 km na 100 km², co oznacza wzrost o 5,9 km na 100 km², przy czym w miastach wzrost ten wyniósł 21,5 km na 100 km², natomiast na wsi 4,2 km na 100 km².

Sieć kanalizacyjna w 2013 r. wyniosła 15,1 tys. km i na przestrzeni ostatnich pięciu lat wydłużyła się o 3,9 tys. km, z czego aż 3,4 tys. km przypadło na wieś. Dzięki temu na wsi w 2013 r. korzystało z niej 45,5% ludności. Wzrost w porównaniu z 2009 r. udziału ludności korzystającej z sieci kanalizacyjnej na wsi o 11,1 p. proc. był najwyższym przyrostem odnotowanym dla tego zjawiska w skali kraju. W miastach z sieci kanalizacyjnej korzystało 86,9% mieszkańców, a wzrost w porównaniu z 2009 r. wyniósł 2,5 p. proc. (2. miejsce w kraju).

W okresie 2009-2013 powstało też ponad 66 tys. nowych przyłączy kanalizacyjnych, z których ponad 43 tys. powstało na wsi.

W przypadku zagęszczenia sieci kanalizacyjnej nastąpił prawie 35% jej wzrost – z 62,7 km na 100 km² w 2009 r. do 84,5 km na 100 km² w 2013 r. W 2013 r. na wsi

w porównaniu z 2009 r. zagęszczenie sieci na 100 km² wzrosło o 20,3 km (o ponad 41%), a w miastach o 31,0 km (blisko 12%).

W 2013 r. sieć gazowa miała ogółem 18,9 tys. km długości, z czego 17,0 tys. km przypadało na sieć rozdzielczą. W stosunku do 2009 r. odnotowano wzrost długości sieci gazowej o niemal 0,5 tys. km, przy czym wzrost ten dotyczył wyłącznie sieci rozdzielczej. W miastach usytuowanych było prawie 4 tys. km sieci gazowej rozdzielczej, a na wsi – 15 tys. km. W porównaniu z 2009 r. długość sieci rozdzielczej w miastach wzrosła o ok. 0,3 tys. km, a na terenach wiejskich – o prawie 0,2 tys. km.

Odsetek ludności korzystającej z sieci gazowej nie jest wartością, którą charakteryzują wysokie wzrosty lub spadki. Na przestrzeni lat, zarówno w skali kraju jak i Podkarpacia sytuacja ta wygląda podobnie. Wzrost rzędu 1% na przestrzeni lat 2009-2013 to wzrost niemal niezauważalny, jednak warto podkreślić, że wysokość tego wskaźnika dla województwa jest od lat najwyższa w kraju i utrzymuje się niezmiennie na poziomie 72% (dla miast 89% i dla wsi 60%).

Zagęszczenie sieci gazowej w województwie jest jednym z najwyższych w kraju, zarówno w miastach jak i na wsi. W 2013 r. wyniosło ono 95,4 km na 100 km² i był to niewielki wzrost (o 2,6 km na 100 km²) w porównaniu do roku 2009. Podobna tendencja wystąpiła w miastach, gdzie zagęszczenie sieci było na poziomie 297,1 km na 100 km² (wzrost o 11,2 km na 100 km² w stosunku do 2009 r.) i na wsi - 81,0 km na 100 km² (wzrost o 1,2 km na 100 km²).

W 2013 r. zużycie gazu z sieci przez gospodarstwa domowe wyniosło 112,4 m³ na 1 mieszkańca, przy czym w miastach wyniosło ono 163 m³, a na wsi – 76,8 m³. W porównaniu z 2009 r. był to wzrost zarówno dla województwa jak i dla miast, odpowiednio o 1,3% i 3,0%, natomiast dla wsi zaobserwowano spadek zużycia gazu o 1,4%.

Warunki mieszkaniowe

Zasoby mieszkaniowe w województwie podkarpackim w końcu 2013 r. obejmowały 635,7 tys. mieszkań i były większe o 2,6% niż w 2009 r. Przyrost ten był o 1,5 p. proc. niższy niż w kraju. W mieszkaniach tych znajdowało się 2588,2 tys. izb, a ich łączna powierzchnia użytkowa wynosiła 51190,7 tys. m². Z ogólnej puli zasobów mieszkaniowych Podkarpacia 52,3% znajdowało się na terenach wiejskich (w 2009 r. – 53,3%). W Polsce ich udział wynosił odpowiednio 32,6% i 32,7%.

W porównaniu z 2009 r. w województwie podkarpackim przybyło 15,9 tys. mieszkań o łącznej powierzchni użytkowej 2636,6 tys. m². W miastach liczba mieszkań wzrosła o 13,7 tys. (o 4,7% więcej niż w 2009 r.), a ich powierzchnia o 1447,8 tys. m², natomiast na wsi przybyło 2,2 tys. mieszkań (o 0,7% więcej niż w 2009 r.) o łącznej powierzchni 1188,7 tys. m².

Udział województwa podkarpackiego w zasobach mieszkaniowych Polski wyniósł 4,6% (w 2009 r. – 4,7%).

Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na przestrzeni lat 2009-2013 zwiększyła się o 2,2 m² (z 78,3 m² do 80,5 m²), natomiast w kraju o 2,6 m² (z 70,5 m² do 73,1 m²). Mieszkania w województwie podkarpackim w 2013 r. były przeciętnie o 7,4 m² większe niż w kraju (w 2009 r. – o 7,8 m²), co wynika z odmiennej struktury budownictwa w Polsce i na Podkarpaciu, gdzie dominuje budownictwo indywidualne.

W analizowanym okresie poprawie uległy wartości wskaźników charakteryzujące warunki mieszkaniowe ludności. W porównaniu z 2009 r. wzrosła przeciętna liczba izb w mieszkaniu z 3,98 do 4,07 w 2013 r.; przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania przypadająca na jedną osobę zwiększyła się z 23,1 m² do 24,0 m²; a liczba osób na 1 izbę zmniejszyła się z 0,85 do 0,82.

Porównanie sytuacji mieszkaniowej w miastach i na wsi według liczby izb w mieszkaniu pokazuje, że na 1 mieszkanie na wsi przypada więcej izb niż w miastach (w 2013 r. było to odpowiednio: 4,28 i 3,84, a w 2009 r. odpowiednio 4,15 i 3,79). Mieszkania na wsi są również bardziej zaludnione, w roku 2013 na wsi na 1 mieszkanie przypadało 3,76 osoby, podczas gdy w miastach 2,90 (w 2009 r. odpowiednio: 3,75 i 2,98). Znaczne dysproporcje pomiędzy wsią, a miastem

występują także w przypadku przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania, która wyniosła na wsi 90,8 m², a w mieście 69,3 m² (w 2009 r. odpowiednio: 87,8 m² i 67,6 m²). Różnice te wynikają z faktu, że budownictwo wielorodzinne dominujące w mieście charakteryzuje się znacznie mniejszą przeciętną powierzchnią użytkową mieszkania, niż jednorodzinne na wsi.

Z danych przedstawionych w tabeli poniżej wynika, że choć warunki mieszkaniowe w województwie podkarpackim na przestrzeni ostatnich lat uległy poprawie, to z wyjątkiem średniej powierzchni użytkowej 1 mieszkania odbiegają na niekorzyść od przeciętnych w Polsce.

Tabl. 4. Wybrane wskaźniki charakteryzujące warunki mieszkaniowe w województwie podkarpackim i Polsce w latach 2009 i 2013

Wyszczególnienie	2009	2013	2009	2013
	województwo podkarpackie		Polska	
Przeciętna:				
powierzchnia użytkowa w m ² :				
1 mieszkania	78,3	80,5	70,5	73,1
na 1 osobę	23,1	24,0	24,6	26,3
liczba osób na:				
1 mieszkanie	3,39	3,35	2,87	2,78
1 izbę	0,85	0,82	0,77	0,73

W badanym okresie na Podkarpaciu można zaobserwować coraz lepsze wskaźniki wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje sanitarno-techniczne, a co za tym idzie lepsze warunki mieszkaniowe ludności. W porównaniu z 2009 r. zwiększył się udział mieszkań wyposażonych w ustęp spółkowany – o 6,8 p. proc. (do 91,3%), łazienkę – o 3,6 p. proc. (do 89,0%), centralne ogrzewanie – o 3,5 p. proc. (do 76,8%), wodociąg – o 1,8 p. proc. (do 94,4%) i gaz sieciowy – o 0,7 p. proc. (do 74,1%). Pomimo bardzo korzystnych zmian w wyposażeniu mieszkań zlokalizowanych na obszarach wiejskich w instalacje techniczno-sanitarne nadal charakteryzują się one niższym standardem wyposażenia niż w miastach.

Tabl. 5. Zmiany w wyposażeniu mieszkań w podstawowe instalacje w województwie podkarpackim w miastach i na wsi w latach 2009 i 2013:

Wyszczególnienie	2009		2013	
	miasta	wieś	miasta	wieś
	odsetek mieszkań wyposażonych w instalacje			
Wodociąg	97,9	87,9	98,4	90,6
Ustęp	95,2	75,1	97,5	85,6
Łazienka	94,6	77,5	96,5	82,3
Gaz z sieci	89,2	59,6	89,4	60,2
Centralne ogrzewanie	87,5	60,8	89,3	65,4

Poprawiające się warunki mieszkaniowe na Podkarpaciu w porównaniu z latami poprzednimi są efektem budowania nowych mieszkań o coraz wyższym standardzie, a także modernizacją zasobów mieszkaniowych już istniejących.

W latach 2009-2013 w województwie podkarpackim oddano do użytkowania 28,9 tys. mieszkań, z tego 73,8% w budownictwie indywidualnym. W 2013 r. oddano 6197 mieszkań, co w porównaniu z 2009 r. oznacza wzrost o 13,4% (w Polsce wystąpił spadek o 9,3%). W 2013 r. udział mieszkań oddanych do użytkowania w województwie podkarpackim stanowił 4,3% efektów krajowych (w 1999 r. – 3,4%).

Na Podkarpaciu zdecydowaną większość mieszkań oddają do użytkowania inwestorzy indywidualni – w 2013 r. było to 81,0% wszystkich mieszkań, podczas gdy w 2009 r. – 68,5% (w Polsce wskaźnik ten wynosił odpowiednio: 56,0% i 45,0%). W analizowanym okresie zmalał udział budownictwa spółdzielczego. W 2013 r. wyniósł on 7,1%, podczas gdy w 2009 r. – 11,9% (natomiast w kraju wyniósł odpowiednio: 2,4% i 4,5%). Na terenie województwa podkarpackiego buduje się stosunkowo mało mieszkań przeznaczonych na sprzedaż lub wynajem – 10,7% ogółu mieszkań w 2013 r., a 18,3% w 2009 r. (w kraju odpowiednio: 38,9% i 45,2%). Bardzo mało buduje się mieszkań zakładowych – 0,9% w 2013 r. (0,8% w 2009 r.) oraz mieszkań komunalnych (0,3% w 2013 r., 0,5% w 2009 r.). Znikomy jest także udział mieszkań społecznych czynszowych. Na przestrzeni lat 2009-2013 w tej formie budownictwa tylko w roku 2010 oddano do użytkowania 63 mieszkania.

Powierzchnia użytkowa mieszkań przekazanych do użytkowania w 2013 r. wyniosła 737,4 tys. m² (w 2009 r. – 623,5 tys. m²). W mieszkaniach tych było 31,4 tys. izb (w 2009 r. – 26,9 tys.). Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania oddanego do użytkowania w 2013 r. wynosiła 119,0 m² (w kraju – 104,6 m²). W porównaniu z 2009 r. przeciętna powierzchnia użytkowa zarówno na Podkarpaciu, jak i w Polsce wzrosła o 4,9 m². W miastach wyniosła 98,4 m², a na wsi 136,2 m² (w 2009 r. odpowiednio: 91,4 m² i 140,9 m²).

W 2013 r. największą przeciętną powierzchnią użytkową charakteryzowały się mieszkania oddane do użytkowania w budownictwie indywidualnym – 133,3 m² (140,4 m² w 2009 r.), a najmniejszą komunalne – 31,6 m² (33,8 m² w 2009 r.)

W 2013 r. w województwie podkarpackim wśród 5022 mieszkań oddanych do użytkowania w budynkach indywidualnych zdecydowaną większość stanowiły mieszkania duże, 4-izbowe i większe – 91,4% (podobnie w 1999 r. – 94,9%). Mieszkania 3-izbowe stanowiły 4,6%, 2-izbowe – 2,4%, a 1-izbowe – 1,6%. Zupełnie inaczej kształtowała się struktura mieszkań oddanych do użytkowania poza budownictwem indywidualnym (1175 mieszkań). Największy udział stanowiły mieszkania 3-izbowe – 41,8% (w 1999 r. – 40,4%), 4-izbowe i większe – 27,2%, 2-izbowe – 26,9%, a 1-izbowe – 4,2%.

Na przestrzeni analizowanych lat na Podkarpaciu wzrósł wskaźnik mieszkań przekazanych do użytkowania w przeliczeniu na 1000 ludności. W 2013 r. przekazano do użytkowania 2,91 mieszkania (w Polsce – 3,77). W 2009 r. wskaźnik ten wynosił 2,60 (w kraju – 4,19). Natomiast na 1000 zawartych małżeństw w 2013 r. przekazano do użytkowania 581 mieszkań, podczas gdy w 2009 r. – 391 (w kraju odpowiednio 805 i 638).

Wzrost wskaźników charakteryzujących efekty budownictwa mieszkaniowego w województwie podkarpackim na przestrzeni ostatnich lat świadczy, że stopień zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych ludności uległ nieznacznej poprawie.

1.3. Edukacja

Zmiany zachodzące w oświacie i wychowaniu wynikały zarówno z procesów demograficznych, jak i przeobrażeń systemowych. Od roku szkolnego 1999/2000 wprowadzano sukcesywnie reformę ustroju szkolnego, która w powiązaniu z nowym podziałem terytorialnym kraju doprowadziła do decentralizacji w zakresie zarządzania oświatą. Obecnie niemal wszystkie publiczne szkoły i placówki oświatowe są prowadzone przez jednostki samorządu terytorialnego: gminy, powiaty i województwa zgodnie z przepisami ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. Nr 256 z 2004 r., poz. 2572 z późn. zmianami). Zadaniem własnym gminy jest zakładanie i prowadzenie publicznych przedszkoli (w tym przedszkoli specjalnych), szkół podstawowych i gimnazjów (bez szkół podstawowych i gimnazjów specjalnych). Do powiatu należy zakładanie i prowadzenie specjalnych szkół podstawowych, specjalnych gimnazjów oraz specjalnych szkół ponadgimnazjalnych (trzyletnich liceów ogólnokształcących, dwu- i trzyletnich zasadniczych szkół zawodowych, trzyletnich liceów profilowanych, czteroletnich techników, dwuletnich uzupełniających liceów ogólnokształcących i trzyletnich techników uzupełniających, działających na podbudowie zasadniczych szkół zawodowych), szkół sportowych i mistrzostwa sportowego, a także młodzieżowych ośrodków wychowawczych, młodzieżowych ośrodków socjoterapii, specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych oraz specjalnych ośrodków wychowawczych, placówek pracy pozaszkolnej (pałaców młodzieży, młodzieżowych domów kultury itp.) i innych placówek oświatowo-wychowawczych. Zadaniem własnym samorządu województwa jest zakładanie i prowadzenie szkół i placówek o znaczeniu regionalnym lub ponadregionalnym, zgodnie z art. 5, ust. 6 ustawy o systemie oświaty.

W roku szkolnym 2002/2003 rozpoczął się II etap reformy ustroju szkolnego. Zgodnie z założeniami organizacyjnymi reformy, z dniem 1 września 2002 r. organy prowadzące dotychczasowe szkoły zasadnicze oraz szkoły średnie na podbudowie szkoły podstawowej dla młodzieży przekształciły je w nowe typy szkół ponadgimnazjalnych. Od roku szkolnego 2004/2005 rozpoczęły działanie dwuletnie uzupełniające licea ogólnokształcące i trzyletnie technika uzupełniające, w wyniku

wdrażania kolejnego etapu reformy oświatowej. W roku szkolnym 2010/2011 w systemie szkół dla dorosłych przestały funkcjonować średnie szkoły zawodowe, szkoły ponadgimnazjalne oraz szkoły ponadgimnazjalne prowadzące oddziały dla uczniów realizujących program szkół ponadpodstawowych.

Ponadto od 1 IX 2011 roku wprowadzono obowiązek odbycia rocznego przygotowania przedszkolnego przez dzieci w wieku 5 lat, a który w latach 2004/05 – 2010/11 dotyczył dzieci w wieku 6 lat w placówkach wychowania przedszkolnego, tj. w oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych i przedszkolach (łącznie ze specjalnymi) oraz od roku szkolnego 2008/09 – w zespołach wychowania przedszkolnego i punktach przedszkolnych. Od roku szkolnego 2009/10 dzieci 6-letnie na wniosek rodziców mogły rozpocząć naukę w I klasie szkoły podstawowej.

Od roku szkolnego 2012/2013, zgodnie z przyjętymi w 2011 roku zmianami w ustawie o systemie oświaty wstrzymany został nabór do I-szych klas liceów profilowanych (dla młodzieży i dorosłych), uzupełniających liceów ogólnokształcących (dla młodzieży i dorosłych), uzupełniających techników dla młodzieży oraz techników i zasadniczych szkół zawodowych dla dorosłych. Szkoły te były stopniowo likwidowane lub przekształcane w licea ogólnokształcące dla dorosłych. W celu uzupełnienia luki w szkolnictwie zawodowym dla dorosłych powstała możliwość kształcenia się na kwalifikacyjnych kursach zawodowych.

Po wdrożeniu reformy wpływ wyżej wymienionych zmian był widoczny w ostatnich latach szkolnych m.in. w zakresie liczby uczniów i absolwentów odpowiednich szkół na różnych poziomach nauki.

Publiczne wydatki na oświatę i wychowanie

Wydatki na edukację i wychowanie w latach 2009-2013 kształtowały się na poziomie 35,2% budżetów samorządów terytorialnych i w ciągu ostatnich kilku lat nieznacznie zwiększyły się. W 2013 r. w województwie podkarpackim udział wydatków na oświatę i wychowanie (łącznie z edukacyjną opieką wychowawczą) wyniósł 40,7% w wydatkach budżetów gmin, 37,3% w budżetach miast na prawach powiatu, 40,0% w budżetach powiatów oraz 9,1% w budżecie województwa.

W stosunku do 2009 r. wydatki jednostek samorządu terytorialnego na oświatę ogółem wzrosły o 16,6%, w tym: samorządów powiatowych – o 16,5%, samorządów miast na prawach powiatu – o 22,3% oraz samorządów gmin – o 18,1%, natomiast wydatki województw zmniejszyły się o 26,6%. W 2013 r. jednostki samorządu terytorialnego na oświatę i wychowanie oraz edukacyjną opiekę wychowawczą przeznaczyły 3,6 mld zł, tj. o 2,7% więcej niż rok wcześniej.

Struktura populacji dzieci i młodzieży według wieku. Powszechność nauczania

Polski system oświaty i wychowania obejmuje dzieci i młodzież w wieku od 3 do 21 lat. Dolna granica to początek wieku przedszkolnego, górna – to teoretyczny wiek ukończenia edukacji na poziomie ponadgimnazjalnym. Górna granica jest przekraczana albo z powodu kłopotów edukacyjnych związanych z powtarzaniem klasy, albo po przyjęciu opcji kształcenia w systemie zasadniczej szkoły zawodowej i kontynuowania nauki w uzupełniającym liceum ogólnokształcącym lub technikum, w celu uzyskania świadectwa dojrzałości.

Od 2009 r. stopniowo malała liczba uczniów na poszczególnych poziomach kształcenia, w związku ze spadkiem liczby ludności w wieku szkolnym. W 2013 r. liczba dzieci wszystkich roczników objętych systemem oświaty była mniejsza niż w 2009 r. W placówkach wychowania przedszkolnego liczba dzieci zwiększała się od 2009 r., największy wzrost liczby dzieci odnotowano w wieku 3-5 lat. Natomiast w 2013 r. również wśród sześciolatków. W 2013 r. było 66,0 tys. dzieci w wieku 3-6 lat, to jest o 4,5 tys. (o 7,3%) więcej w porównaniu z rokiem poprzednim. Liczba dzieci sześciolatków w 2013 r. wyniosła 18,4 tys. (wzrost o 1,5 tys., tj. o 8,6% w porównaniu z rokiem poprzednim). Na skutek zmian w systemie oświaty oraz uzależnienia uczęszczania dzieci sześciolatków do pierwszych klas szkół podstawowych od decyzji ich rodziców lub prawnych opiekunów w roku szkolnym 2013/2014 udział sześciolatków będących uczniami klas pierwszych spadł, osiągając wskaźnik 9,4% w stosunku do wszystkich dzieci w tym wieku.

Na podstawie danych demograficznych według stanu w dniu 31 XII 2013 r., liczba dzieci w wieku 7–12 lat, czyli w nominalnym wieku sześciolletniej szkoły podstawowej wyniosła 128,6 tys. (w porównaniu z rokiem poprzednim mniej o 1,8%), natomiast liczba dzieci w wieku gimnazjalnym (13–15 lat) wyniosła 72,0 tys. (w porównaniu z rokiem poprzednim mniej o 2,8%). Ponadto liczba młodzieży w wieku 16–18 lat, tj. w wieku typowym dla kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych wyniosła 78,9 tys. osób (w porównaniu z rokiem poprzednim mniej o 4,0%).

W roku szkolnym 2013/2014 we wszystkich typach szkół: podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych kształciło się 295,8 tys. dzieci, młodzieży i dorosłych, co stanowiło 13,9% ludności województwa podkarpackiego. Ze względu na wychodzące z systemu oświaty ostatnie roczniki wyżu demograficznego, odsetek ten zmniejszał się i będzie się nadal zmniejszał w kolejnych latach.

Miarą powszechności nauczania są współczynniki skolaryzacji.

Tabl. 6. Współczynnik skolaryzacji

Wyszczególnienie	Grupy wieku	2010/11			2012/13			2013/14		
		ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety	ogółem	mężczyźni	kobiety
		w %								
BRUTTO										
Szkoły:										
podstawowe	7-12	95,5	95,5	95,5	95,9	95,7	96,0	94,9	94,7	95,1
gimnazja	13-15	97,0	98,1	95,9	95,9	96,8	95,0	95,5	96,4	94,5
zasadnicze zawodowe ^a	16-18	16,3	23,7	8,6	14,9	21,6	7,9	14,4	21,0	7,4
licea ogólnokształcące i profilowane ^b	16-18	56,3	42,9	70,0	57,3	44,3	70,7	55,3	43,4	67,9
technika ^c	16-18	45,0	55,3	34,4	46,2	57,0	34,9	46,6	56,1	36,6
policealne	19-21	12,5	7,6	17,6	16,3	9,7	23,3	14,8	8,5	21,3
NETTO⁵										
Szkoły:										
podstawowe	7-12	93,7	93,8	93,7	93,1	93,2	93,0	92,7	92,6	92,7
gimnazja	13-15	93,9	93,7	94,1	92,9	92,7	93,1	92,6	92,4	92,7
zasadnicze zawodowe ^a	16-18	14,2	20,7	7,6	12,7	18,5	6,7	12,4	18,2	6,2
licea ogólnokształcące i profilowane ^b	16-18	46,0	31,7	60,7	45,9	31,8	60,5	44,6	31,0	58,9
technika ^c	16-18	31,3	37,9	24,5	32,7	39,7	25,5	34,1	40,6	27,3
policealne	19-21	6,2	3,3	9,3	6,7	3,2	10,3	5,9	2,9	9,0

a–c łącznie ze szkołami: a – specjalnymi przysposabiającymi do pracy, b – uzupełniającymi liceami ogólnokształcącymi, c – technikami uzupełniającymi i artystycznymi ogólnokształcącymi dającymi uprawnienia zawodowe.

⁵ Współczynnik skolaryzacji netto jest to relacja liczby osób w danej grupie wieku uczących się na danym poziomie kształcenia do liczby ludności w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania.

Wychowanie przedszkolne

Wychowanie przedszkolne to pierwszy etap kształcenia w systemie oświaty. Obejmuje ono dzieci w wieku 3–6 lat i realizowane jest w przedszkolach, oddziałach przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz – od roku szkolnego 2008/2009 – również w zespołach wychowania przedszkolnego i punktach przedszkolnych. Przedszkola przeznaczone są dla dzieci w wieku 3–6 lat, zespoły wychowania przedszkolnego i punkty przedszkolne – dla dzieci w wieku 3–5 lat, a oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych – głównie dla dzieci sześciolatków. W roku szkolnym 2013/2014 funkcjonowało 1533 (1474 w roku poprzednim) formalnie zarejestrowanych placówek wychowania przedszkolnego: 558 przedszkoli, 823 oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, 10 zespołów wychowania przedszkolnego oraz 142 punkty przedszkolne.

W stosunku do roku 2012/2013 liczba placówek zwiększyła się o 4,0%, przy czym szczególnie wzrost odnotowano w liczbie przedszkoli, których przybyło 42 (w tym 19 na wsi) oraz punktów przedszkolnych, których liczba zwiększyła się o 16 placówek (o 14 na wsi). Przedszkola stanowiły 36,4% wszystkich placówek wychowania przedszkolnego. Większość przedszkoli zlokalizowana była w miastach (53,0%). Oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych stanowiły 53,7% wszystkich placówek i dominowały na wsi (88,0% wszystkich oddziałów przedszkolnych).

W roku szkolnym 2013/2014 w ramach systemu oświaty wychowaniem przedszkolnym objęto 67,5 tys. dzieci, tj. o 4,4 tys. więcej niż w roku poprzednim. W grupie wiekowej 3–6 lat wychowaniu przedszkolnemu podlegało 71,7% dzieci (wobec 67,4% rok wcześniej).

W roku szkolnym 2013/2014 spośród dzieci w wieku 3–5 lat do placówek wychowania przedszkolnego uczęszczało 68,2% z nich (rok wcześniej 63,8%). Odnotowany w ostatnich trzech rocznikach szkolnych znaczny wzrost liczby pięcioletków w placówkach przedszkolnych spowodowany był ustawowym obowiązkiem odbycia rocznego przygotowania przedszkolnego dla dzieci w tym wieku.

Szkoły podstawowe (łącznie ze specjalnymi)

W roku szkolnym 2013/2014 działało 1093 szkoły podstawowe (o 6 mniej niż w poprzednim roku szkolnym), z tego w miastach 201 (o 4 więcej niż w roku poprzednim) i na wsi – 892 (o 10 mniej niż w roku poprzednim). W porównaniu z rokiem szkolnym 2009/2010 liczba szkół podstawowych zmniejszyła się o 4,9%, natomiast na obszarach wiejskich zmniejszyła się o 6,4%.

Jednostki samorządu terytorialnego prowadziły 92,1% szkół podstawowych (w miastach – 187 i na wsi – 820), zaś jednostki sektora prywatnego 7,7% szkół. Kształciło się w nich odpowiednio: 97,1% i 2,7% uczniów szkół podstawowych. Udział sektora prywatnego w liczbie prowadzonych szkół podstawowych jest niewielki, ale systematycznie rośnie (w stosunku do roku poprzedniego wzrost ten wyniósł 1,2 p. proc.). Pozostałe szkoły prowadzone były przez jednostki administracji centralnej (rządowej) tj. 0,2%, w których kształciło się 0,2% uczniów.

W związku z obserwowanym od kilkunastu lat niżem demograficznym systematycznie maleje liczba uczniów szkół podstawowych. W roku szkolnym 2013/2014 uczyło się w nich 122,1 tys. uczniów – o 2,8% mniej w porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym (o 9,7% mniej w porównaniu z rokiem szkolnym 2009/2010), z tego do szkół podstawowych na wsi uczęszczało 70,5 tys. uczniów, o 4,0% mniej w stosunku do poprzedniego roku szkolnego (o 14,4% mniej w stosunku do roku szkolnego 2009/2010), zaś w miastach uczęszczało 51,5 tys. uczniów o 1,0% mniej w stosunku do poprzedniego roku szkolnego (o 2,3% mniej w stosunku do roku 2009/2010).

Uczniowie szkół podstawowych w roku szkolnym 2013/2014 stanowili 41,3% całej zbiorowości osób objętych systemem szkolnym, podczas gdy w roku szkolnym 2009/2010 – 39,8%. W świetle danych demograficznych według stanu w dniu 31 XII 2013 r., współczynnik skolaryzacji netto dla szkół podstawowych (w wieku 7-12 lat) w roku szkolnym 2013/2014 wyniósł 92,7%.

Podobnie jak liczba uczniów, malała również liczba absolwentów szkół podstawowych (łącznie ze specjalnymi i dla dorosłych). W roku szkolnym 2012/2013 szkoły podstawowe ukończyło 22,6 tys. osób (bez zmian w porównaniu z poprzednim rokiem oraz o 11,0% mniej w stosunku do roku szkolnego 2008/2009), na wsi

13,1 tys. (o 15,3% mniej w porównaniu z rokiem szkolnym 2008/2009), zaś w miastach 9,5 tys. (o 4,2% mniej w porównaniu z danymi z roku szkolnego 2008/2009).

Gimnazja

W roku szkolnym 2013/2014 działały 579 gimnazja (łącznie ze szkołami specjalnymi oraz dla dorosłych), do których uczęszczało 68,7 tys. uczniów (o 3,3% mniej w porównaniu z rokiem szkolnym 2012/2013 oraz 14,4% mniej w stosunku do roku szkolnego 2009/2010). Do 421 gimnazjów zlokalizowanych na wsi uczęszczało 36,6 tys. uczniów (o 18,0% mniej w porównaniu z danymi z roku szkolnego 2009/2010), zaś w mieście do 158 gimnazjów uczęszczało 32,2 tys. (o 10,0% mniej w porównaniu z rokiem szkolnym 2009/2010).

Uczniowie gimnazjów w roku szkolnym 2013/2014 stanowili 23,1% całej zbiorowości uczniów objętych systemem szkolnym, podczas gdy w roku szkolnym 2009/2010 – 22,4%.

Współczynnik skolaryzacji netto dla gimnazjów (uczniowie w wieku 13-15 lat) w roku szkolnym 2013/2014 wyniósł 92,6%.

W roku szkolnym 2013/2014 działało 573 gimnazja dla dzieci i młodzieży (łącznie ze specjalnymi), z czego w miastach – 153 (o 2 szkoły więcej niż w roku poprzednim), a na wsi – 420 (o jedną mniej w porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym). Jednostki samorządu terytorialnego prowadziły 92,1% gimnazjów dla dzieci i młodzieży, zaś jednostki sektora prywatnego – 7,9%. Kształciło się w nich odpowiednio: 95,6% i 4,4% uczniów. Nie było szkół prowadzonych przez jednostki administracji centralnej (rządowej). Podobnie jak liczba uczniów, maleje również liczba absolwentów gimnazjów dla młodzieży. W roku szkolnym 2012/2013 gimnazja te ukończyło 24,0 tys. osób (o 5,2% mniej w porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym oraz o 16,7% mniej w stosunku do roku szkolnego 2008/2009), na wsi 13,1 tys. (o 17,9% mniej w porównaniu z rokiem szkolnym 2008/2009), zaś w miastach 10,8 tys. (o 15,3% mniej w porównaniu do danych z roku szkolnego 2008/2009).

Ponadto funkcjonowało 6 gimnazjów dla dorosłych (o jedno mniej w stosunku do poprzedniego roku szkolnego). W roku szkolnym 2012/2013 gimnazja dla dorosłych ukończyło 179 osób (o 17 osób mniej niż w poprzednim roku szkolnym), w tym 43 kobiety (bez zmian w porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym).

Szkoły ponadgimnazjalne

Do szkół ponadgimnazjalnych zalicza się: licea ogólnokształcące, uzupełniające licea ogólnokształcące, licea profilowane, technika, technika uzupełniająca, zasadnicze szkoły zawodowe, specjalne szkoły przysposabiające do pracy, ogólnokształcące szkoły artystyczne dające uprawnienia zawodowe oraz szkoły policealne. W roku szkolnym 2013/2014 działało 484 szkoły ponadgimnazjalne (bez szkół policealnych), w stosunku do poprzedniego roku szkolnego nastąpił spadek liczby tych szkół o 11,0%. Największy spadek, aż o 70,0%, odnotowano w przypadku uzupełniających liceów ogólnokształcących, 23,5% w technikach uzupełniających oraz 21,4% – w przypadku liceów profilowanych. Zmiany te związane były ze stopniową likwidacją m.in. ww. szkół. Natomiast w porównaniu z rokiem szkolnym 2009/2010 liczba szkół ponadgimnazjalnych zmniejszyła się o 14,8%.

Na uwagę zasługuje fakt, że ponad 87,6 % uczniów pobierało naukę w szkole dającej możliwość uzyskania świadectwa dojrzałości, a tym samym kontynuowania nauki w szkołach wyższych.

W roku szkolnym 2013/2014 zdecydowana większość uczniów (89,3%) kształciła się w szkołach dla młodzieży (łącznie z ogólnokształcącymi szkołami artystycznymi dającymi uprawnienia zawodowe). Wśród szkół dla dorosłych największą popularnością cieszyły się licea ogólnokształcące (w tym uzupełniające), do których uczęszczało 91,1% wszystkich uczniów ponadgimnazjalnych szkół dla dorosłych. Od lat większość uczniów kształci się w szkołach dla młodzieży, przykładowo w roku szkolnym 2009/2010 stanowili oni 90,6% ogółu uczniów. Szkoły ponadgimnazjalne dla młodzieży (łącznie ze szkołami specjalnymi) prowadzone były głównie przez jednostki samorządu terytorialnego (88,4%). Wśród nich samorządy

prowadziły 29,3% techników (w tym uzupełniających), 28,2% zasadniczych zawodowych (w tym specjalne szkoły przysposabiające do pracy) i 28,0% liceów ogólnokształcących (w tym uzupełniających). Pozostałe szkoły ponadgimnazjalne prowadzone były przez jednostki administracji rządowej (2,4%) oraz jednostki sektora prywatnego (9,1%).

W przypadku szkół ponadgimnazjalnych dla dorosłych dominowały placówki prowadzone przez podmioty zaliczane do grupy „pozostałe” (prowadzone przez osoby fizyczne oraz spółki prawa handlowego).

Wśród młodzieży uczącej się w szkołach ponadgimnazjalnych płeć jest wyraźnym czynnikiem determinującym wybór szkoły. Kobiety dużo rzadziej wybierały szkoły techniczne niż mężczyźni. Tendencja ta jest widoczna od kilku lat i ulega jedynie niewielkim modyfikacjom. W roku szkolnym 2013/2014 w technikach (łącznie z technikami uzupełniającymi oraz ogólnokształcącymi szkołami artystycznymi dającymi uprawnienia zawodowe) kształciło się 35,6% wszystkich uczennic szkół ponadgimnazjalnych, w liceach ogólnokształcących (brak szkół uzupełniających) – 56,6%, w zasadniczych szkołach zawodowych (łącznie ze specjalnymi szkołami przysposabiającymi do pracy) – 7,3% natomiast w liceach profilowanych – 0,5%. Wśród mężczyzn w szkołach ponadgimnazjalnych dominowali natomiast uczniowie techników (łącznie z technikami uzupełniającymi) – 51,5%, w drugiej kolejności – liceów ogólnokształcących – 28,5%, a w trzeciej kolejności – zasadniczych szkół zawodowych (łącznie ze specjalnymi szkołami przysposabiającymi do pracy) – 19,8%.

W szkołach ponadgimnazjalnych dla dorosłych było zauważalne, że niezależnie od płci coraz więcej uczniów wybiera licea ogólnokształcące. W roku szkolnym 2013/2014 licea ogólnokształcące dla dorosłych wybrało 87,1% mężczyzn uczęszczających do szkół ponadgimnazjalnych dla dorosłych oraz 97,6% kobiet.

W roku szkolnym 2012/2013 odnotowano 29,8 tys. absolwentów szkół ponadgimnazjalnych dla młodzieży, z czego 50,4% stanowili absolwenci liceów ogólnokształcących (w tym uzupełniających), 32,0% – absolwenci techników (w tym uzupełniających oraz ogólnokształcących szkół artystycznych dających uprawnienia zawodowe), 16,0% – absolwenci zasadniczych szkół zawodowych (łącznie ze

specjalnymi szkołami przysposabiającymi do pracy), zaś 1,6% – stanowili absolwenci liceów profilowanych. Natomiast absolwenci szkół dla dorosłych stanowili 11,5% ogółu wszystkich absolwentów szkół ponadgimnazjalnych.

Licea ogólnokształcące

W roku szkolnym 2013/2014 funkcjonowało 191 liceów ogólnokształcących (o dwa więcej niż w poprzednim roku szkolnym) oraz 18 uzupełniających liceów ogólnokształcących dla dorosłych (o 42 mniej niż w poprzednim roku szkolnym). Kształciło się w nich 43,3 tys. uczniów (w tym tylko 0,9% stanowili uczniowie uzupełniających liceów ogólnokształcących). W porównaniu z rokiem szkolnym 2009/2010 zwiększyła się liczba liceów ogólnokształcących o 37,4%, natomiast zmniejszyła się liczba uzupełniających liceów ogólnokształcących o 81,4%.

W wyniku zmian w systemie oświaty licea ogólnokształcące dla dorosłych kształciły wszystkich dorosłych chcących uzupełnić wykształcenie średnie, natomiast formalne kształcenie zawodowe dorosłych odbywało się jedynie na kwalifikacyjnych kursach zawodowych. W roku szkolnym 2013/2014 sytuacja ta była widoczna w przyroście uczniów liceów ogólnokształcących dla dorosłych (o 1,7 tys., tj. o 24,2% więcej niż w poprzednim roku szkolnym). W przypadku uzupełniających liceów ogólnokształcących w efekcie braku naboru do klas pierwszych oraz stopniowej likwidacji tych szkół nastąpił duży spadek liczby uczniów (o 86,2% w stosunku do poprzedniego roku szkolnego).

W roku szkolnym 2013/2014 podobnie jak w poprzednich latach do liceów ogólnokształcących dla młodzieży (bez uzupełniających) uczęszczało więcej kobiet niż mężczyzn – stanowiły one 64,5% uczniów.

W roku szkolnym 2012/2013 liczba absolwentów liceów i liceów uzupełniających dla młodzieży spadła o 1,2% w stosunku do roku poprzedniego. W szkołach dla dorosłych spadek wyniósł 2,2%.

Licea profilowane

Od początku swojej działalności licea profilowane nie cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród absolwentów gimnazjów. W wyniku zmian wprowadzonych w ustawie o systemie oświaty szkoły te w roku szkolnym 2012/2013 nie przeprowadziły naboru do klas pierwszych i w kolejnych latach będą stopniowo likwidowane. W roku szkolnym 2013/2014 działało 11 liceów profilowanych (o 3 mniej w stosunku do roku szkolnego 2012/2013). Liczba uczniów w tych placówkach maleje z roku na rok. W roku szkolnym 2013/2014 kształciło się tylko 0,3% wszystkich uczniów szkół ponadgimnazjalnych (tj. 306 uczniów). Natomiast w roku szkolnym 2009/2010 stanowili oni: 4,3% (tj. 2,7 tys. uczniów szkół ponadgimnazjalnych).

Technika

W roku szkolnym 2013/2014 funkcjonowało 114 techników oraz 26 techników uzupełniających. W szkołach tych kształciło się odpowiednio: 35,0 tys. i 0,9 tys. uczniów. W porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym liczba techników zmalała o 2,6%, natomiast techników uzupełniających – o 23,5%, przy jednoczesnym spadku liczby uczniów odpowiednio o 0,6% i 53,4%.

W przypadku techników zdecydowanie przeważały szkoły dla młodzieży (97,4%) z liczbą uczniów stanowiącą 99,9% wszystkich uczniów szkół tego typu. Odwrotną tendencję widać w technikach uzupełniających, które w 76,9% były szkołami dla dorosłych.

Od roku szkolnego 2012/2013 zaprzestano naboru do pierwszych klas techników uzupełniających dla młodzieży oraz techników dla dorosłych i będą one stopniowo wygaszane aż do całkowitej likwidacji tego typu szkół.

W odniesieniu do roku szkolnego 2009/2010 odnotowano spadek liczby techników o 5,0%, jak również techników uzupełniających o 36,6%. Natomiast liczba uczniów zmniejszyła się odpowiednio o 3,7% i 92,4%

W roku szkolnym 2012/2013 liczba absolwentów techników i techników uzupełniających dla młodzieży spadła o 8,8% w stosunku do roku poprzedniego. W szkołach dla dorosłych analogiczny spadek był bardziej dynamiczny i wyniósł 17,7%.

Zasadnicze szkoły zawodowe

Zasadnicze szkoły zawodowe są szkołami, których głównym celem jest wykształcenie u uczniów umiejętności niezbędnych do pracy w określonym zawodzie. W roku szkolnym 2013/2014 liczba zasadniczych szkół zawodowych zmalała (o 7,2%) porównaniu z rokiem poprzednim, jak również w odniesieniu do roku szkolnego 2009/2010 (o 11,8%). Działo 90 zasadniczych szkół zawodowych: 81,1% stanowiły szkoły dla młodzieży, 16,7% - szkoły specjalne, a szkoły dla dorosłych stanowiły 2,2%. Do tych szkół uczęszczało łącznie 10,6 tys. uczniów: z tego 94,0% – do szkół dla młodzieży, 5,3% – do szkół specjalnych oraz 0,7% – do szkół dla dorosłych. Udział kobiet uczęszczających do zasadniczych szkół zawodowych utrzymywał się na poziomie 23,9% wszystkich uczniów (o 1,1 p. proc. mniej niż w poprzednim roku szkolnym).

W porównaniu z poprzednim rokiem szkolnym w zasadniczych szkołach zawodowych dla młodzieży nastąpił spadek liczby uczniów o 7,5%, jak również w szkołach dla dorosłych o 34,5%. Zjawisko to miało związek z likwidacją naboru do klas pierwszych oraz stopniową likwidacją zasadniczych szkół zawodowych dla dorosłych. Natomiast w odniesieniu do roku szkolnego 2009/2010 liczba uczniów zmniejszyła się odpowiednio: o 30,8% i 67,9%.

W roku szkolnym 2012/2013 liczba zasadniczych szkół zawodowych dla młodzieży (bez szkół specjalnych) spadła o 7,6% w stosunku do roku poprzedniego. W szkołach dla dorosłych analogiczny spadek był bardziej dynamiczny i wyniósł 33,3%.

W roku szkolnym 2012/2013 zasadnicze szkoły zawodowe ukończyło 4,1 tys. osób, z czego 27,6% to kobiety. Zdecydowaną większość stanowili absolwenci szkół

dla młodzieży – 94,1%, natomiast absolwenci szkół specjalnych – 5,4%, a absolwenci szkół dla dorosłych – 0,5%.

Szkoły policealne

Liczba szkół policealnych zmniejszyła się w stosunku do roku poprzedniego – z 116 do 110 placówek (o 5,2%). Udział organów prowadzących szkoły policealne rozkłada się inaczej niż w przypadku szkół niższego szczebla. Przeważająca grupa placówek (67,3%) zarządzana była przez podmioty z sektora prywatnego, natomiast podmioty sektora publicznego prowadziły 32,7% szkół policealnych.

Szkoły policealne dla młodzieży prowadzą kształcenie w formie dziennej, wieczorowej i zaocznej, natomiast szkoły dla dorosłych – w formie stacjonarnej i zaocznej (formy kształcenia: dzienna i wieczorowa od roku szkolnego 2008/2009 zostały zastąpione formą stacjonarną).

W stosunku do poprzedniego roku szkolnego liczba osób kształcących się w szkołach policealnych w roku szkolnym 2013/2014 spadła o 2,1 tys. tj. o 13,5%, natomiast nieznacznie w odniesieniu do roku szkolnego 2009/2010, tj. o 0,9%.

Warto również zwrócić uwagę na fakt, iż uległy zmianie proporcje kobiet i mężczyzn uczących się w szkołach policealnych. W roku szkolnym 2013/2014 kobiety stanowiły 70,8% zbiorowości uczniów tego typu szkół, a w roku szkolnym 2009/2010 – 61,2%.

W roku szkolnym 2012/2013 liczba absolwentów szkół policealnych wzrosła o 20,3% w stosunku do roku poprzedniego.

System kształcenia artystycznego

System kształcenia artystycznego w Polsce tworzą publiczne i niepubliczne szkoły artystyczne (kształcące wyłącznie w zakresie przedmiotów artystycznych oraz ogólnokształcące artystyczne), placówki artystyczne (ogniska artystyczne) oraz bursy szkolnictwa artystycznego dla uczniów kształcących się poza miejscem zamieszkania.

Kształcenie artystyczne można kontynuować w ramach instytucji szkolnictwa wyższego (uczelni artystycznych).

Szkoły artystyczne, jako pion szkolnictwa zawodowego, kształcą w zawodach muzyka, plastyka, tancerza, aktora scen muzycznych, aktora cyrkowego oraz animatora kultury i bibliotekarza.

Do szkół artystycznych I stopnia zaliczamy: szkoły artystyczne ogólnokształcące I stopnia, realizujące jednocześnie program szkoły podstawowej (6-letnie szkoły muzyczne) oraz szkoły muzyczne I stopnia, realizujące jedynie program kształcenia artystycznego (w cztero- lub sześcioletnim cyklu kształcenia). Są to szkoły nie dające uprawnień zawodowych.

W roku szkolnym 2013/2014 w szkołach tych kształciło się 3079 osób, tj. o 63 więcej niż w poprzednim roku szkolnym. Wśród uczniów ww. ogólnokształcących szkół artystycznych I stopnia większość stanowiły dziewczęta (64,8%). Liczba absolwentów z roku szkolnego 2012/2013 wyniosła 369, w tym 64,2% dziewcząt.

Dla absolwentów szkół artystycznych I stopnia przewidziano w systemie kształcenia szkoły artystyczne II stopnia, dające uprawnienia zawodowe. Dzielą się one na szkoły kształcące w zakresie przedmiotów ogólnokształcących, szkoły kształcące wyłącznie w zakresie artystycznym oraz policealne artystyczne (łącznie z pomaturalnymi szkołami animatorów kultury). Większość szkół działających w roku szkolnym 2013/2014 była placówkami publicznymi.

W roku szkolnym 2013/2014 było 9 szkół artystycznych ogólnokształcących (bez zmian w porównaniu do poprzedniego roku szkolnego), w których kształciło się 913 uczniów.

Ogólnokształcące szkoły artystyczne II stopnia w roku szkolnym 2012/2013 ukończyło 182 absolwentów, z czego 75,3% stanowiły kobiety. Aż 80,8% absolwentów ukończyło szkołę w zawodzie plastyka, natomiast 19,2% - w zawodzie muzyka.

Kolejną grupą szkół artystycznych są policealne szkoły artystyczne oraz pomaturalne szkoły bibliotekarskie i animatorów kultury. W roku szkolnym 2013/2014 w szkołach tego typu kształciło się 49 osób, z tego 39 kobiet.

Specjalne szkoły przysposabiające do pracy

Szkoły specjalne przysposabiające do pracy przeznaczone są dla uczniów z umiarkowanym lub znacznym upośledzeniem umysłowym oraz dla uczniów z niepełnosprawnościami sprzężonymi przygotowują młodzież do pełnienia różnych ról społecznych oraz autonomicznego (na miarę ich możliwości rozwojowych) i aktywnego dorosłego życia. Celem edukacji tych uczniów jest utrwalanie i poszerzanie zakresu posiadanej wiedzy, kształcenie kompetencji społecznych, zdolności adaptacyjnych i nabywanie nowych umiejętności umożliwiających samodzielne, niezależne funkcjonowanie. Edukacja uczniów polega w tym przypadku na całościowej i jednoczesnej realizacji czterech funkcji: dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i profilaktycznej, przy jednoczesnym dostosowaniu do potrzeb edukacyjnych i możliwości psychofizycznych uczniów. Kształcenie obejmuje: kształcenie ogólne poszerzające zakres posiadanej wiedzy a także kształtowanie właściwych postaw wobec pracy oraz wykonywania różnych prac na określonym stanowisku na otwartym lub chronionym rynku pracy.

Od roku szkolnego 2009/2010 obserwuje się wzrost liczby specjalnych szkół przysposabiających do pracy. W roku szkolnym 2013/2014 liczba tych szkół wyniosła 25 i była większa w porównaniu z rokiem poprzednim (o jedną szkołę). Natomiast liczba uczniów wynosiła 726 osób, tj. wzrosła o 2,5%.

Niemal wszystkie specjalne szkoły przysposabiające do pracy prowadzone były przez jednostki samorządu terytorialnego (92,0%), a nieliczne pozostałe – przez stowarzyszenia i organizacje społeczne.

Kształcenie specjalne

Zgodnie z przepisami ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. nr 256, poz. 2572 z późn. zm.) oraz rozporządzeniami ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania, kształcenie specjalne jest integralną częścią systemu edukacji. System oświaty obejmuje kształcenie uczniów ze specjalnymi potrzebami

edukacyjnymi w przedszkolach oraz w innych formach wychowania przedszkolnego, szkołach podstawowych, gimnazjach, szkołach ponadgimnazjalnych oraz w trzyletnich specjalnych szkołach przysposabiających do pracy. Kształcenie specjalne organizuje się dla uczniów niepełnosprawnych oraz niedostosowanych społecznie lub zagrożonych niedostosowaniem społecznym, wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki i metod pracy. Odbywa się ono w szkołach specjalnych oraz ogólnodostępnych (w których tworzone są oddziały specjalne, integracyjne i ogólnodostępne).

W roku szkolnym 2013/2014 w szkołach podstawowych dla dzieci i młodzieży uczyło się 2,8 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym 1,0 tys. dziewcząt. Stanowili oni 2,3% zbiorowości uczniów szkół podstawowych dla dzieci i młodzieży. Odsetek w poprzednim roku szkolnym wyniósł 2,2%.

W roku szkolnym 2013/2014 w gimnazjach dla dzieci i młodzieży uczyło się 2,4 tys. uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym 0,9 tys. dziewcząt. Stanowili oni 3,5% zbiorowości uczniów gimnazjów dla dzieci i młodzieży (o 0,1 p. proc. więcej niż w poprzednim roku szkolnym). Do gimnazjów ogólnodostępnych uczęszczało 57,5% uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, zaś w poprzednim roku szkolnym 58,0%.

W roku szkolnym 2013/2014 działało 46 ponadgimnazjalnych szkół specjalnych (łącznie z szkołami policealnymi), z czego 38 było szkołami dla uczniów z upośledzeniem umysłowym (82,6% tych szkół). Dla uczniów niesłyszących funkcjonowało 3 szkoły (6,5%), a dla uczniów z niepełnosprawnością ruchową – również 3 szkoły (6,5%). Resztę stanowiły szkoły dla uczniów zagrożonych niedostosowaniem społecznym i niepełnosprawnościami sprzężonymi.

W zasadniczych szkołach zawodowych w roku szkolnym 2013/2014 uczyło się 729 uczniów objętych kształceniem specjalnym, w tym w 15 szkołach specjalnych – 564 (77,4%). Uczniowie posiadający orzeczenie o niepełnosprawności umysłowej w stopniu lekkim stanowili 86,9% wszystkich uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w specjalnych zasadniczych szkołach zawodowych.

W liceach ogólnokształcących (w tym uzupełniających) w roku szkolnym 2013/2014 uczyło się 232 uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Do

specjalnych liceów ogólnokształcących uczęszczało 43 uczniów (z czego 14 kobiet). Stanowili oni 0,1% wszystkich uczniów liceów ogólnokształcących dla młodzieży. Uczniowie objęci kształceniem specjalnym uczęszczali do 2 specjalnych liceów ogólnokształcących (tyle samo co w poprzednim roku szkolnym), natomiast nie było już specjalnych uzupełniających liceów ogólnokształcących (w ubiegłym roku szkolnym funkcjonowało jeszcze 9 szkół).

W jednym specjalnym liceum profilowanym uczyło się 10 uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Liczba ta utrzymała się na poziomie do poprzedniego roku szkolnego

W technikach (w tym uzupełniających i artystycznych ogólnokształcących) w roku szkolnym 2013/2014 uczyło się 164 uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Do jednego specjalnego technikum uczęszczało łącznie 29 uczniów.

Nauczanie języków obcych

Ważnym elementem procesu kształcenia jest nauczanie języków obcych. Odsetek osób uczących się języka obcego stale się zwiększa, co jest pozytywnym przejawem dostosowywania kształcenia w zakresie kompetencji językowych do wyzwań związanych z integracją europejską, globalizacją życia społecznego i gospodarczego oraz potrzebami rynku pracy.

Nauka języka obcego w szkole może mieć charakter obowiązkowy lub dodatkowy. Nauczanie obowiązkowe prowadzone jest w ramach nauczania programowego, natomiast edukacja w zakresie języka obcego, jako przedmiotu dodatkowego, prowadzona jest w ramach tzw. godzin do dyspozycji dyrektora szkoły.

Począwszy od roku szkolnego 2009/2010 nauka obowiązkowego przedmiotu obcego rozpoczyna się już w I klasie szkoły podstawowej. 6-latki, które decyzją rodziców rozpoczynają swoją edukację szkolną mogą podjąć naukę języka obcego na ich wniosek i za zgodą dyrektora szkoły. W gimnazjach również od roku szkolnego 2009/2010 edukacja w tym zakresie obejmuje obowiązek nauki dwóch języków

obcych. Obowiązkowa nauka w tej dziedzinie kończy się wraz z ukończeniem szkoły ponadgimnazjalnej.

Dane dotyczące udziału młodzieży uczącej się języków obcych jako przedmiotów obowiązkowych pokazują, że w całym systemie szkół podstawowych, gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych dominował język angielski, którego w roku szkolnym 2013/2014 uczyło się 96,0% ogółu uczniów. Na drugim miejscu był język niemiecki (38,8%), a następnie francuski (2,7%) i rosyjski (2,5%).

W praktyce skala nauczania poszczególnych języków obcych nie wynikała tylko z większej czy mniejszej popularności, ale także z możliwości kadrowych i organizacyjnych szkół.

W roku szkolnym 2013/2014 uczący się języka angielskiego jako przedmiotu obowiązkowego przeważali w szkołach podstawowych (prawie 98%), gimnazjach (99%) oraz szkołach ponadgimnazjalnych: liceach profilowanych (100%), w liceach ogólnokształcących (prawie 99%) oraz technikach (98%) oraz zasadniczych zawodowych (62%), w których występował także duży odsetek uczniów uczących się również języka niemieckiego jako przedmiotu obowiązkowego. Należy również zwrócić uwagę na duży udział uczniów uczących się języka niemieckiego w gimnazjach (74%). Kolejny rok z rzędu wzrósł odsetek osób uczących się języka angielskiego w zasadniczych szkołach zawodowych (o 3,5 p. proc. w stosunku do poprzedniego roku szkolnego).

Najniższe zainteresowanie nauką języka obcego jako przedmiotu obowiązkowego występowało w szkołach policealnych, w których języka angielskiego uczyło się 46% uczniów.

Szkoły wyższe

Duża dynamika wzrostu liczby szkół wyższych i studentów obserwowana do roku akademickiego 2009/2010 wyraźnie osłabła w ostatnich latach. O ile liczba szkół wyższych w roku akademickim 2013/2014 w porównaniu z rokiem akademickim 2009/2010 nie uległa zmianie, to liczba studentów zmalała o 16,2%. Warto zauważyć,

że od roku akademickiego 2009/2010 do chwili obecnej obserwuje się proces polegający na dynamicznym wzroście liczby osób studiujących w systemie stacjonarnym, przy jednoczesnym spadku liczby osób studiujących w systemie niestacjonarnym.

W roku akademickim 2013/2014 w 15 szkołach wyższych działających na terenie województwa podkarpackiego kształciło się 62,7 tys. studentów, tj. o 7,1% mniej niż w poprzednim roku akademickim. W systemie stacjonarnym studiowało 39,7 tys. osób, tj. 63,3% wszystkich studiujących, na studiach niestacjonarnych – 23,0 tys. osób tj. 36,7%. Wśród studiujących przeważały kobiety (w roku akademickim 2013/14 stanowiły 56,9% ogółu studentów). W województwie podkarpackim na siedmiu uczelniach publicznych studiowało 45 tys. studentów, tj. 71,7% ogółu studentów (w roku akademickim 2009/2010 – 67,1%). Podobnie jak liczba studentów, maleje stopniowo liczba absolwentów szkół wyższych.

W roku akademickim 2012/2013 szkoły wyższe ukończyło 20,5 tys. osób (o 5,8% mniej niż w roku akademickim 2010/2011, natomiast o 1,7% więcej niż w roku akademickim 2011/2012). W porównaniu z rokiem akademickim 2008/2009 było o 4,8% więcej absolwentów.

Na Podkarpaciu największym ośrodkiem akademickim jest Rzeszów. Dysponuje on zapleczem edukacyjnym zapewniającym wysoki poziom kształcenia studentów. Największą uczelnią pod względem liczby studentów był Uniwersytet Rzeszowski, na którym w roku akademickim 2013/2014 studiowało 18,6 tys. studentów, na drugim miejscu znajdowała się Politechnika Rzeszowska – 16,7 tys. osób.

Największą niepubliczną uczelnią wyższą w województwie podkarpackim była Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania, na której studiowało w 2013 r. ok. 6,6 tys. studentów. Największą w województwie placówką typu zamiejscowego był zamiejscowy Wydział Administracyjno-Prawny w Rzeszowie Wyższej Szkoły Administracji i Zarządzania w Przemysłu – na którym studiowało 6,2 tys. osób.

1.4. Kultura

W województwie podkarpackim od 2011 r. można zauważyć wzrost wydatków samorządów terytorialnych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego. W 2013 r. z budżetów samorządów terytorialnych na ten cel przeznaczono 320,8 mln zł, czyli średnio 151 zł w przeliczeniu na 1 mieszkańca Podkarpacia (przed rokiem – 144 zł). W kraju wydatki na kulturę w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosły 179 zł. Wydatki na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego stanowiły 3,3% wydatków ogółem samorządów terytorialnych i od kilku lat odsetek ten utrzymuje się na podobnym poziomie. W samorządowych wydatkach na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego 60,3% stanowiły wydatki samorządów gminnych, wydatki samorządu województwa – 19,7%, samorządów powiatów i miast na prawach powiatu – 20,0%. Z budżetów samorządowych najwięcej przeznaczono na działalność domów, ośrodków kultury, klubów i świetlic – 37,3%, muzealną 21,8% oraz działalność bibliotek – 19,5%.

Jedną z najbardziej powszechnych form uczestnictwa w kulturze jest czytelnictwo, w rozwoju którego szczególnie ważną rolę pełnią biblioteki publiczne. W województwie podkarpackim sieć bibliotek publicznych jest dość dobrze rozwinięta. W 2013 r., podobnie jak rok wcześniej, na jedną placówkę biblioteczną przypadało 2,9 tys. mieszkańców województwa, podczas gdy w kraju analogiczny wskaźnik dla 2013 r. wyniósł 4,1 tys. Należy jednak zaznaczyć, że od kilku lat w województwie podkarpackim systematycznie zmniejsza się liczba bibliotek publicznych, a zwiększa się punktów bibliecznych (w kraju odwrotnie). W 2013 r. funkcjonowało 677 bibliotek publicznych (przed rokiem 681), z czego 484 stanowiły filie biblieczne. Najwięcej bibliotek publicznych (82,3%) prowadziło swą działalność na wsi. W latach 2009-2013 liczba bibliotek i filii bibliecznych zmniejszyła się o 18. Według stanu w dniu 31 XII 2013 r. działalność prowadziło 64 punkty biblieczne wobec 54 w 2009 r. W omawianym okresie ich liczba zwiększyła się o 10. W porównaniu z 2009 r. odnotowano niewielki spadek liczby zarejestrowanych czytelników (o 1,2%) – w 2013 r. było 359,6 tys. czytelników i należy zaznaczyć, że od 2011 r. liczba ta systematycznie wzrasta. W ciągu 2013 r. jeden czytelnik wypożyczył średnio

19 książek. Pod względem kategorii zawodowej, od lat dominującą grupą czytelników bibliotek publicznych są uczniowie, którzy w 2013 r. stanowili 43,9% ogółu czytelników. W porównaniu z 2009 r. nieznacznie spadła liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz (o 0,9%), osiągając w 2013 r. prawie 7,0 mln.

Poza księgozbiorem, biblioteki dysponują także innymi materiałami bibliotecznymi, zwanymi zbiorami specjalnymi; są to np. stare druki, materiały audiowizualne, druki muzyczne, dokumenty kartograficzne, dokumenty graficzne oraz różne nośniki komputerowe. Czytelnicy coraz powszechniej dokonują wypożyczeń materiałów audiowizualnych oraz korzystają z techniki komputerowej. Poziom skomputeryzowania bibliotek wciąż wzrasta. W 2013 r. na 677 bibliotek – 91,3% wyposażonych było w komputery. W bibliotekach tych użytkowanych było łącznie 2,7 tys. komputerów (w tym podłączonych do Internetu – 2,6 tys.). Z ogólnej liczby komputerów będących na wyposażeniu bibliotek, 59,7% stanowiły komputery przeznaczone do użytku czytelników, z których 96,0% posiadało dostęp do Internetu.

Biblioteki, podążając za zmieniającymi się oczekiwaniami społeczeństwa, organizują dla użytkowników różnego rodzaju imprezy (np. literackie i edukacyjne). W 2013 r. odbyło się 28,2 tys. takich imprez. W zajęciach wzięło udział łącznie 384,6 tys. uczestników. Najczęściej korzystano z zajęć edukacyjnych (54,1% uczestników wszystkich imprez) oraz literackich (29,7%).

Od kilku lat obserwuje się tendencję rozwoju sieci muzeów zarówno w Polsce, jak i w województwie podkarpackim. W latach 2009-2013 w województwie podkarpackim przybyło 7 muzeów i oddziałów muzealnych. Wzrosła także ich aktywność. W 2013 r. działających 47 muzeów zaprezentowało 319 wystaw czasowych (o 56 więcej w porównaniu z 2009 r.), w tym 15 wystaw zagranicznych. Muzea i wystawy zwiedziło 1052,4 tys. osób, w tym 331,4 tys. młodzieży szkolnej w zorganizowanych grupach. Największym powodzeniem wśród zwiedzających cieszą się muzea wnętrz, skansenowskie i regionalne. Poza działalnością wystawienniczą muzea prowadzą działalność oświatową. W 2013 r. zorganizowały 6,4 tys. imprez (o 63,9% więcej niż w 2009 r.), w których uczestniczyło 296,5 osób. Najwięcej zorganizowano lekcji muzealnych (2,9 tys.), seansów filmowych (2,0 tys.) oraz warsztatów (1,1 tys.).

Działalność muzeów uzupełniają inne instytucje zajmujące się wystawiennictwem, prezentujące i propagujące współczesną twórczość artystyczną. W 2013 r. w województwie działało 6 galerii, które przygotowały 106 wystaw (w tym 5 za granicą) w 124 ekspozycjach. W kraju wystawy w galeriach sztuki obejrzało 118,4 tys. zwiedzających. Ponadto na wystawach zorganizowano 203 odczyty, prelekcje i spotkania z autorami wystaw, które zgromadziły 21,4 tys. słuchaczy.

Zmniejszyło się zainteresowanie przedstawieniami i koncertami organizowanymi przez teatry i instytucje muzyczne. W 1690 przedstawieniach i koncertach w 2013 r. uczestniczyło 224,8 tys. widzów i słuchaczy, przy czym liczba osób przypadających na 1 przedstawienie (koncert) zmniejszyła się ze 164 do 133. Działające 2 teatry dramatyczne przedstawiły na Podkarpaciu 631 widowisk, zaś filharmonia zorganizowała 1029 koncertów i imprez. Ponadto mieszkańcy województwa obejrzało 116 przedstawień i koncertów zorganizowanych przez teatry i instytucje muzyczne z innych województw. Pod względem liczby miejsc w teatrach i instytucjach muzycznych przypadających na 1000 mieszkańców, podkarpackie ze wskaźnikiem 0,7 w 2013 r. zajmowało ostatnie miejsce wśród województw; analogiczny wskaźnik dla Polski wyniósł 2,1.

Kina zawsze cieszyły się dużą popularnością i zajmują czołowe miejsce pod względem frekwencji wśród opisywanych podmiotów działających w obszarze kultury, w 2013 r. w województwie podkarpackim zgromadziły 1105,8 tys. widzów (o 18,4% więcej niż 2009 r.). Według stanu na koniec 2013 r. działało 31 kin stałych. Kina te dysponowały 49 salami projekcyjnymi z 12,6 tys. miejsc na widowni. W okresie 2009–2013 w kinach stałych wystąpił wzrost liczby sal projekcyjnych (o 15 sal, tj. o 41,1%) i miejsc na widowni (o 2,2 tys., tj. o 21,0%). Największą dynamiką cechował się 2011 r. – w porównaniu z 2010 r. liczba sal zwiększyła się wówczas o 23,5%, a liczba miejsc o 10,6%. Największy udział w tym wzroście miały mini- i multipleksy, cieszące się dużą popularnością, zwłaszcza te zlokalizowane w galeriach handlowych, łączące coraz częściej i na coraz większą skalę funkcje komercyjne z kulturalnymi. W województwie podkarpackim w 2013 r. z 31 kin stałych 9,7% stanowiły mini- i multipleksy. Skupiły one 31,4% ogółu miejsc na widowni, wyświetliły 72,1% wszystkich seansów i zgromadziły 67,5% ogółu widzów. Podstawową, stałą formą

działalności kin jest rozpowszechnianie filmów, ale kina chcąc przyciągnąć jak najliczniejszą rzeszę widzów, poszerzają swoją ofertę o inne rodzaje działalności. W 2013 r. największą popularnością wśród widzów cieszyły się zorganizowane przez kina spotkania i prelekcje (75 imprez), w których uczestniczyło 6,9 tys. osób. Atrakcyjną formą działalności były także imprezy muzyczne, głównie koncerty (56 imprez i 4,2 tys. uczestników), a także konkursy (20 imprez i 1,4 tys. uczestników) oraz imprezy plenerowe (16 imprez i 1,2 tys. uczestników).

Oprócz instytucji kultury oferujących ludności różne formy biernego uczestnictwa w kulturze w charakterze widza, dużą rolę odgrywają te, które angażują dzieci, młodzież i dorosłych do uczestnictwa bardziej aktywnego – domy i ośrodki kultury, kluby i świetlice. W 2013 r. w województwie podkarpackim funkcjonowało 338 domów i ośrodków kultury, klubów i świetlic (w porównaniu z 2009 r. wzrost o 14). Najliczniejszą część stanowiły ośrodki kultury (43,2% wszystkich placówek), a najmniej liczną – kluby (4,1%). Większa część placówek (73,7%) zlokalizowana była na wsi, przy czym charakter placówek wiejskich posiadały przede wszystkim świetlice (96,6% ogółu tych instytucji), ośrodki kultury (76,0%) i w mniejszym stopniu domy kultury (51,7%). Natomiast domeną miast były kluby – 57,1% tych instytucji funkcjonowało w mieście.

W 2013 r. 89 domów kultury, 146 ośrodków kultury, 14 klubów i 89 świetlic zorganizowało 12,7 tys. imprez (m.in. artystycznych, rozrywkowych, oświatowych, turystycznych i sportowo-rekreacyjnych) dla 2832,1 tys. uczestników. Ponadto w 498 pracowniach specjalistycznych odbywały się stałe zajęcia hobbystyczne i artystyczne, a w 1,4 tys. zespołach artystycznych działało 24,8 tys. członków. W 2013 r. instytucje kultury zorganizowały także 493 kursy (np. nauki gry na instrumentach muzycznych, tańca, plastyczne, języków obcych), które ukończyło 7,7 tys. osób.

Pomimo dynamicznego rozwoju sieci środków przekazu i wzrastającego stanu posiadania dobrej jakości sprzętu do odbioru programu, liczba abonentów radiowych nieznacznie zmniejszyła się w 2013 r., w porównaniu z 2009 r., o 0,5% (do 214,3 tys.). Podobnie bo o 0,6% zmniejszyła się liczba abonentów telewizji (do 205,1 tys.). Jednak należy zaznaczyć, że w 2012 r. po raz pierwszy od wielu lat odnotowano wzrost (nieznaczny wprawdzie) zarejestrowanej liczby abonentów radiowych (o 0,7%)

i telewizyjnych (o 0,6%) w porównaniu z rokiem poprzednim. W 2013 r. ponownie odnotowano wzrost abonentów radiowych (o 1,1%) i telewizyjnych (o 1,2%) w porównaniu z 2012 r. W przeliczeniu na 1000 ludności dało to wzrost liczby abonentów radiowych z 99 w 2012 r. do 101 (w miastach: ze 136 do 138, na wsi: z 74 do 75), natomiast wskaźnik ten dla abonentów telewizyjnych zwiększył się z 95 do 96 (w miastach: ze 130 do 131, na wsi: z 71 do 72).

W 2013 r. większość instytucji kultury była przystosowana do potrzeb osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, przy czym przystosowanie to, częściej dotyczy wejścia do budynku, niż samych udogodnień wewnątrz budynku, za wyjątkiem teatrów i instytucji muzycznych, które w 100% miały przystosowane zarówno wejścia, jak i wewnątrz budynków. Ponadto do potrzeb osób niepełnosprawnych było przystosowanych 77,4% kin, 50,0% galerii, 51,1% muzeów i tylko 22,9% bibliotek publicznych.

II. CHARAKTERYSTYKA SYTUACJI GOSPODARCZEJ WOJEWÓDZTWA PODKARPACIEGO

2.1. Produkt Krajowy Brutto

Produkt krajowy brutto (PKB) przedstawia końcowy rezultat działalności wszystkich podmiotów gospodarki narodowej. Równa się on sumie wartości dodanej brutto wytworzonej przez wszystkie krajowe jednostki instytucjonalne powiększonej o podatki od produktów i pomniejszonej o dotacje do produktów liczonych w cenach rynkowych. Wartość dodana brutto mierzy wartość nowo wytworzoną w wyniku działalności produkcyjnej krajowych jednostek instytucjonalnych. Wartość dodana brutto stanowi różnicę między produkcją globalną a zużyciem pośrednim i jest wyrażona w cenach bazowych¹. Wzrost realnego PKB, czyli uwzględniającego także zmiany w poziomie cen, stanowi miarę rozwoju gospodarczego.

PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca można traktować jako informację o stopie życiowej ludności kraju bądź regionu. Jest to miernik prosty i łatwo weryfikowalny, odzwierciedlający zarówno wydajność pracy, jak i zdolność gospodarki do tworzenia miejsc pracy, utrzymywania i pozyskiwania inwestycji oraz siły roboczej. Wysoki poziom PKB przypadający na 1 mieszkańca występuje w krajach i regionach wysoko rozwiniętych. Wpływa na to zastosowanie zaawansowanych technologii w produkcji, co pozwala na obniżenie kosztów i większy dochód oraz rozwój nowoczesnych gałęzi przemysłu. Decydującą rolę odgrywa również struktura zatrudnienia. W krajach wysoko rozwiniętych udział pracujących w usługach jest wyższy niż w krajach słabiej rozwiniętych, a pracujących w rolnictwie – znacznie niższy.

¹ *Produkcja globalna* obejmuje wartość wyrobów i usług wytworzonych przez wszystkie krajowe jednostki instytucjonalne. *Zużycie pośrednie* obejmuje wartość zużytych materiałów (łącznie z paliwami) netto, surowców (łącznie z opakowaniami), energii, gazów technicznych i usług obcych (obróbka obca, usługi transportowe, wynajem sprzętu, usługi telekomunikacyjne i obliczeniowe, prowizje płacone za usługi bankowe) oraz koszty podróży służbowych (bez diet) i inne koszty. *Cena bazowa* definiowana jest jako kwota pieniędzy otrzymywana przez producenta (w tym także przez jednostkę handlową) od nabywcy za jednostkę produktu (wyrobu lub usługi), pomniejszona o podatki od produktu oraz o ewentualne rabaty i opusty, powiększona o dotacje otrzymywane do produktu.

W 2012 r. wartość wytworzonego PKB² w województwie podkarpackim wyniosła 62,4 mld zł. W porównaniu do 2011 r. była wyższa w cenach bieżących o 3,8% (w kraju wyższa o 4,0%), a w cenach stałych o 1,0% (w kraju o 1,8%).

W latach 2010-2012 udziały poszczególnych województw w generowaniu wartości wytworzonej w kraju utrzymały się prawie na niezmiennym na przestrzeni tych lat i aczkolwiek są wyraźnie zróżnicowane. Szczególnie zauważalna jest silna koncentracja generowania PKB w kilku województwach m.in. w mazowieckim PKB i śląskim. Rozpiętość między województwami o najmniejszym i największym udziale w tworzeniu PKB wyniosła 19,8 p. proc. w 2012 r. i zwiększyła się 0,3 p. proc. w porównaniu z 2010 r. Niezmiennie najwięcej PKB powstaje w województwach: mazowieckim (w 2012 r. – 21,9%), śląskim (w 2012 r. – 12,7%) oraz wielkopolskim (w 2012 r. – 9,5%). Łączny udział tych trzech województw w tworzeniu PKB wynosi ponad 44%. Podkarpackie w roku 2012 (3,9% PKB) jak i w 2010 (3,8% PKB) zajmowało 10. miejsce w kraju, zaraz za lubelskim, którego udział w PKB był podobny. Województwami, których udział w tworzeniu PKB był mniejszy niż 3%, oprócz opolskiego, lubuskiego i podlaskiego były także świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie. Jak łatwo zauważyć, najwyższy udział w tworzeniu PKB mają województwa o największej liczbie ludności, a najniższy – charakteryzujące się niską liczbą ludności.

W 2012 r. wartość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniosła dla Polski 41934 zł (w cenach bieżących) i była o 4,0% większa niż w 2011 r. W poszczególnych województwach poziom PKB na 1 mieszkańca był zróżnicowany, najwyższy osiągnęło mazowieckie – 66755 zł, a najniższy (stanowiący 44% najwyższego) podkarpackie – 29333 zł. Obok mazowieckiego wysokie lokaty pod względem tego wskaźnika zajęły dolnośląskie, wielkopolskie i śląskie.

W roku 2012 województwo podkarpackie zajęło ostatnie miejsce w kraju pod względem PKB na 1 mieszkańca. W stosunku do roku 2011 wzrost PKB w województwie podkarpackim w przeliczeniu na jednego mieszkańca wyniósł 3,8% i był o 0,2 p. proc. niższy niż w kraju. Zwiększyła się relacja wskaźnika PKB

² Opracowany według zasad Europejskiego Systemu Rachunków Narodowych i Regionalnych (ESA 2010).

przypadającego na 1 mieszkańca w województwie podkarpackim w stosunku do kraju z 69,6% (w 2010 r.) do 70,0% (w 2012 r.), co jest niewątpliwie korzystne. Oprócz Podkarpacia, trzy województwa (lubelskie, podlaskie oraz warmińsko-mazurskie) nie przekroczyły poziomu 75% średniej wartości krajowej tego wskaźnika.

W roku 2012 w pięciu województwach wartość PKB przypadająca na 1 mieszkańca była wyższa niż przeciętnie w kraju. Były to województwa: mazowieckie (gdzie wskaźnik ten o prawie 60% przewyższył średnią krajową), śląskie, dolnośląskie oraz wielkopolskie. W pozostałych 12 województwach poziom PKB w przeliczeniu na mieszkańca był niższy niż przeciętnie w Polsce. Relacja pomiędzy regionami o najwyższym i najniższym poziomie PKB na 1 mieszkańca w omawianym okresie wyniosła 2,3:1.

Według danych Eurostatu, w 2011 r. w poszczególnych regionach NUTS 2³ krajów Unii Europejskiej poziom PKB na 1 mieszkańca⁴, wyrażony we wspólnej umownej walucie – standardzie siły nabywczej⁵ (PPS), kształtował się od 29% średniej UE (UE27) w regionach: Severozapaden (Bułgaria) i Nord-Est (Rumunia) do 321% średniej UE dla regionu Inner London (Wielka Brytania). Wartość PKB na 1 mieszkańca poniżej 75% średniej UE odnotowano w 73 regionach poziomu NUTS 2. W grupie tej znalazło się 15 polskich województw. Dwa polskie województwa – lubelskie i podkarpackie – zajmowały pozycje na końcu listy regionów o najniższym poziomie PKB na 1 mieszkańca w Unii Europejskiej (poniżej 45% średniej UE). Jedynie PKB na 1 mieszkańca województwa mazowieckiego przekroczył przeciętny poziom krajów UE osiągając 107% średniej UE.

Analizując strukturę gospodarki można stwierdzić, że latach 2010-2012 we wszystkich województwach zaobserwowano wzrost udziału przemysłu w tworzeniu

³ Klasyfikacja Jednostek Terytorialnych do Celów Statystycznych (NUTS) dzieli regiony Unii Europejskiej według liczby ludności na poziomy NUTS1, NUTS2 oraz NUTS3. Dla poziomu NUTS2 liczby ludności zawiera się w przedziale od 800 tys. do 3 milionów.

⁴ Opracowany według zasad Europejskiego Systemu Rachunków Narodowych i Regionalnych (ESA 1995).

⁵ Parytety siły nabywczej (Purchasing Power Parities – PPP) są to współczynniki walutowe odzwierciedlające realną siłę nabywczą waluty danego kraju w relacji do średniej umownej waluty porównywanych krajów, tj. jednostki standardowej siły nabywczej (Purchasing Power Standard – PPS). Wyrażenie PKB i jego głównych elementów we wspólnej umownej walucie, poprzez eliminację różnic cen, umożliwia bezpośrednie porównanie wolumenów PKB wszystkich krajów uczestniczących w badaniu.

wartości dodanej brutto, a także spadek udziału jednostek prowadzących działalność finansową i ubezpieczeniową; obsługę rynku nieruchomości. Największy udział w tworzeniu wartości dodanej brutto miały podmioty prowadzące działalność w usługach, obejmujących handel; naprawę pojazdów samochodowych; transport i gospodarkę magazynową; zakwaterowanie i gastronomię; informację i komunikację. W 2012 r. udział tych jednostek wyniósł 29,8% i było to więcej o 1,2 p. proc. niż w 2011 r.). W poszczególnych województwach udział ten kształtował się na poziomie od 23,9% w województwie dolnośląskim do 36,0% w województwie mazowieckim (w 2010 r. od 23,6% do 35,4% w tych samych województwach). W województwie podkarpackim udział ten wyniósł 28,6% w 2010 r. i 28,5% w 2012 r.

W 2012 r. jednostki prowadzące działalność w przemyśle wytworzyły 26,2% krajowej wartości dodanej brutto. W porównaniu do 2011 r. wystąpił wzrost udziału przemysłu w generowaniu wartości dodanej brutto o 0,1 p. proc., a w stosunku do 2010 r. o 1,0 p. proc. W przekroju województw w 2012 r. odnotowano znaczne zróżnicowanie udziału przemysłu – od 17,6% w województwie mazowieckim do 36,4% w województwie dolnośląskim (w 2010 r. od 16,2% do 35,6% w tych samych województwach). W województwie podkarpackim udział ten wyniósł 26,7% w 2010 r. i 28,2% w 2012 r.

Jednostki prowadzące działalność finansową i ubezpieczeniową; obsługę rynku nieruchomości w 2012 r. wypracowały 8,8% krajowej wartości dodanej brutto – mniej o 0,8 p. proc. niż w 2011 r. oraz o 0,7 p. proc. w porównaniu z 2010 r. W poszczególnych województwach udział jednostek prowadzących działalność finansową i ubezpieczeniową; obsługę rynku nieruchomości w tworzeniu wartości dodanej brutto w 2012 r. kształtował się na poziomie od 7,3% w województwie śląskim do 11,9% w województwie mazowieckim (w 2010 r. od 7,8% do 12,5% w tych samych województwach). W województwie podkarpackim udział ten wyniósł 8,9% w 2010 r. i 8,2% w 2012 r.

Istnieją istotne różnice pomiędzy strukturą wartości dodanej brutto według rodzajów działalności, a strukturą pracujących w tym układzie. W dużym stopniu wynika to ze zróżnicowania poszczególnych grup pod względem pracochłonności.

Biorąc pod uwagę strukturę pracujących w gospodarce narodowej w kraju można zauważyć, że w 2012 r. 24,4% osób pracowało w jednostkach obejmujących handel; naprawę pojazdów samochodowych; transport i gospodarkę magazynową; zakwaterowanie i gastronomię; informację i komunikację. Jednostki te wytworzyły 29,8% wartości dodanej brutto. Pracujący w przemyśle stanowili 20,7% ogółu pracujących, a w budownictwie – 6,2%. Grupy te wytworzyły odpowiednio 26,2% i 7,9% wartości dodanej brutto. W rolnictwie natomiast pracujących było 17,2% i wytworzyli tylko 3,1% wartości dodanej brutto.

W województwie podkarpackim struktura pracujących przedstawiała się nieco inaczej niż w kraju. W rolnictwie pracowało 33,1% osób (o 15,9 p. proc. więcej niż w kraju), którzy wytworzyli 1,9% wartości dodanej brutto województwa. Udział pracujących w jednostkach obejmujących handel; naprawę pojazdów samochodowych; transport i gospodarkę magazynową; zakwaterowanie i gastronomię; informację i komunikację wyniósł 17,7% i był o 6,7 p. proc. niższy niż w kraju. Jednostki te wytworzyły 28,5% wartości dodanej brutto. Pracujący w przemyśle stanowili 19,2% ogółu pracujących, a w budownictwie – 4,9%. Grupy te wytworzyły odpowiednio 28,2% i 8,1% wartości dodanej brutto.

Wartość dodana brutto w przeliczeniu na 1 pracującego, czyli wydajność pracy, określająca relację pomiędzy wynikami produkcji a nakładami pracy, charakteryzuje się dużym zróżnicowaniem według rodzajów działalności. W kraju wartość tego wskaźnika w 2012 r. wyniosła przeciętnie 103022 zł i najwyższa była w działalności finansowej i ubezpieczeniowej; obsługi rynku nieruchomości – 219453 zł, a najniższa w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie – 20623 zł, w przemyśle wyniosła 130718 zł, w budownictwie – 122949 zł, a w handlu; naprawie pojazdów samochodowych; transporcie i gospodarce magazynowej; zakwaterowaniu i gastronomii; informacji i komunikacji – 122684 zł.

W województwie podkarpackim wydajność pracy była niższa o 27,0% od średniej krajowej i wyniosła 75211 zł. Najwyższy wskaźnik osiągnęły województwa: mazowieckie – 134770 zł, dolnośląskie – 119775 zł i śląskie – 109699 zł. Wydajność pracy w województwie mazowieckim przewyższyła o ponad 30% średnią krajową

i była prawie dwukrotnie wyższa niż w lubelskim, gdzie odnotowano najniższy jej poziom – 74707 zł, tj. około 73% przeciętnej wydajności w kraju.

Wysoką wartością dodaną brutto przypadającą na jednego pracującego, przekraczającą średni poziom w kraju, obok województwa mazowieckiego, charakteryzowały się województwa leżące w zachodniej części Polski (śląskie, dolnośląskie, zachodniopomorskie, pomorskie). Województwa te cechuje wysoki stopień uprzemysłowienia oraz znaczny udział usług. Natomiast niższą wartość tego wskaźnika można zaobserwować we wschodnich województwach Polski (przy czym trzy z nich: lubelskie, podkarpackie i świętokrzyskie nie osiągnęły 77% przeciętnej krajowej). Są to obszary o mniejszym stopniu uprzemysłowienia i udziale usług.

W województwie podkarpackim w 2012 r. największą wydajność, mierzoną wartością dodaną brutto w przeliczeniu na 1 pracującego, osiągnęły, podobnie jak w kraju, jednostki prowadzące działalność w zakresie działalności finansowej i ubezpieczeniowej; obsługi rynku nieruchomości – 275136 zł, a najniższą w rolnictwie – 5224 zł. W porównaniu z przeciętną wydajnością w kraju, w województwie podkarpackim największą wydajność osiągnęły jednostki w zakresie działalności finansowej i ubezpieczeniowej; obsługi rynku nieruchomości (125,4%), następnie w handlu; naprawie pojazdów samochodowych; transporcie i gospodarce magazynowej; zakwaterowaniu i gastronomii; informacji i komunikacji (89,0%), nieco mniejszą – w budownictwie (85,7%). Natomiast najmniejsza wydajność miała miejsce w rolnictwie – tylko 25,3% przeciętnej wydajności krajowej w tej grupie.

W latach 2010-2012 w Polsce nastąpiło niewielkie powiększenie się dysproporcji pomiędzy województwami w zakresie tworzenia PKB. W omawianym okresie udział województwa podkarpackiego w PKB nieznacznie się zwiększył, polepszyła się również w stosunku do Polski relacja PKB przypadającego na 1 mieszkańca. Podobnie jak w kraju, tak i w województwie zaobserwowano wzrost udziału przemysłu w tworzeniu wartości dodanej brutto, a także spadek udziału jednostek prowadzących działalność finansową i ubezpieczeniową; obsługę rynku nieruchomości.

Według wstępnych szacunków produktu krajowego brutto według województw w 2013 r. prawie we wszystkich województwach odnotowano wzrost produktu krajowego brutto w cenach bieżących w porównaniu do 2012 r., przy czym największy w województwie wielkopolskim – o 4,8% i podkarpackim – o 4,7%, a najmniejszy w województwie śląskim – o 1,0%. Natomiast w województwie świętokrzyskim wystąpił spadek PKB o 0,2% w porównaniu z 2012 r. Udziały poszczególnych województw w tworzeniu PKB w 2013 r. były znacznie zróżnicowane – od 2,1% w województwie opolskim (udział taki sam jak w 2012 r.) do 21,9% w województwie mazowieckim (udział taki sam jak w 2012 r.). W województwie podkarpackim udział w tworzeniu PKB pozostał na poziomie z roku 2012 i wyniósł 3,9% (10. lokata w kraju).

W przekroju województw poziom PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2013 r. kształtował się od 30477 zł w województwie lubelskim (70,6% przeciętnej dla kraju) do 68682 zł w województwie mazowieckim (159,1% średniej krajowej). W województwie podkarpackim PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wyniósł 30706 zł (15. lokata w kraju).

2.2. Rynek pracy

W końcu 2013 r. liczba pracujących w gospodarce narodowej na Podkarpaciu wyniosła 792,8 tys. osób i w porównaniu z rokiem poprzednim wzrosła o 7,8 tys. osób. Pracujący w województwie podkarpackim stanowili 5,7% ogółu pracujących w kraju, przy liczbie ludności stanowiącej 5,5% ludności Polski. Sektor prywatny skupiał ponad 80% pracujących (w 2009 r. – 75,0%). Wśród pracujących 32,8% pracujący w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie (w 2009 r. niecałe 24%). Nieco mniejsze odsetki charakteryzowały (podobnie jak w latach poprzednich) pracujących w przemyśle i budownictwie (24,2%) oraz w handlu i naprawach (17,5%). W 2013 r. w ogólnej liczbie pracujących przeważali mężczyźni, których udział wynosił 51,8% (w 2009 r. – 53,8%).

W województwie podkarpackim w podmiotach o liczbie pracujących⁶ powyżej 9 osób w końcu 2013 r. pracowało 423,2 tys. osób, tj. o 5,2% więcej w porównaniu z 2009 r. W strukturze pracujących według płci, mężczyźni stanowili większość (52,9%), natomiast w porównaniu z 2009 r. ich udział był nieznacznie mniejszy (o 0,6 p. proc.). Liczba pracujących w województwie podkarpackim w przeliczeniu na 1000 ludności w końcu 2013 r. wyniosła 199 osób, natomiast w kraju – 226 osób (w 2009 r. było to odpowiednio 191 i 223).

W końcu 2013 r. liczba bezrobotnych zarejestrowanych w powiatowych urzędach pracy województwa podkarpackiego wyniosła 154,2 tys. osób i była większa od zanotowanej przed rokiem (o 0,4 tys. osób, tj. o 0,3%) i większa niż w 2009 r. (o 12,3 tys. osób, tj. o 8,6%).

W końcu 2013 r., w odniesieniu do roku poprzedniego, wzrost liczby bezrobotnych odnotowano w trzynastu powiatach, przy czym najwyższy w przemyskim (o 6,9%), a najniższy w Krośnie (o 0,2%). Natomiast w dwunastu powiatach zanotowano spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych, w tym największy w bieszczadzkiem (o 9,4%).

W ogólnej liczbie bezrobotnych 23,2% (w 2009 r. – 27,1%) stanowiły osoby dotychczas niepracujące, a bezrobotni będący w szczególnej sytuacji na rynku pracy w końcu 2013 r. stanowili 92,4% ogółu bezrobotnych. Do osób w szczególnej sytuacji na rynku pracy należą m.in. długotrwale bezrobotni (tzn. pozostający bez pracy łącznie przez okres ponad 12 miesięcy w okresie ostatnich dwóch lat, z wyłączeniem okresów odbywania stażu i przygotowania zawodowego w miejscu pracy), których udział wśród ogółu zarejestrowanych bezrobotnych wyniósł w końcu 2013 r. 58,7% i w odniesieniu do 2009 r. zwiększył się o 9,7 p. proc. W porównaniu z końcem 2009 r. wzrósł udział osób powyżej 50 roku życia (z 15,0% do 19,1%), a zmalał osób bezrobotnych w wieku poniżej 25 lat (z 25,3% do 21,2%). Kwalifikacji zawodowych nie posiadało 25,4% (w 2009 r. – 20,4%) zarejestrowanych bezrobotnych, 5,4% (4,7%) samotnie wychowywało co najmniej jedno dziecko w wieku do 18 lat, a 4,2% (3,6%) stanowili niepełnosprawni.

⁶ Według faktycznego miejsca pracy i rodzaju działalności; bez pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie.

W 2013 r. stopa bezrobocia rejestrowanego na Podkarpaciu wyniosła 16,3% i była o 2,9 p. proc. wyższa niż w kraju (w 2009 r. była wyższa o 3,8 p. proc.).

Pod względem wysokości stopy bezrobocia województwo podkarpackie zajmowało dwunastą pozycję wśród województw, podobnie jak w 2009 r. Najniższą stopę bezrobocia rejestrowanego na Podkarpaciu odnotowano w Krośnie (8,2%), a najwyższą w powiecie niżańskim (25,8%). W nieznacznie trudniejszej sytuacji na rynku pracy w województwie podkarpackim były kobiety, które w 2013 r. stanowiły 50,2% ogółu zarejestrowanych bezrobotnych (w 2009 r. – 50,1%). Na przestrzeni lat 2009-2013 zwiększyła się liczba bezrobotnych nieposiadających prawa do zasiłku z 82,4% w roku 2009 do 88,3% w 2013 r.

Bezrobotni pozostający w ewidencji urzędów pracy w 2013 r. to głównie osoby, które wcześniej pracowały zawodowo, jednak mające różny staż pracy. Najwięcej było osób z krótkim stażem pracy, wynoszącym od 1 roku do 5 lat, które stanowiły 22,0% zarejestrowanych bezrobotnych. Osoby pracujące poniżej 1 roku stanowiły 16,4%, a mające staż pracy od 10 do 20 lat – 13,8%. Stosunkowo mało było bezrobotnych ze znacznym stażem pracy (powyżej 20 lat), odsetek tej grupy w ogólnej liczbie bezrobotnych wyniósł 11,2%.

Tabl. 7. Bezrobocie rejestrowane w województwie podkarpackim

Wyszczególnienie	2009	2010	2011	2012	2013
Bezrobotni zarejestrowani w tys.	141,9	142,3	146,2	153,8	154,2
Bezrobotni nowo zarejestrowani ^a w tys.	181,3	174,5	155,5	162,9	171,3
Bezrobotni wyrejestrowani ^a w tys.	155,0	174,2	151,6	155,3	170,9
Bezrobotni zarejestrowani na 1 ofertę pracy	156	148	152	131	115
Stopa bezrobocia rejestrowanego w %	15,9	15,4	15,5	16,4	16,3

^a W ciągu roku.

Ważną cechą określającą status bezrobotnych na rynku pracy oraz możliwości pozyskania pracy jest poziom wykształcenia. W końcu 2013 r. wśród bezrobotnych zarejestrowanych w urzędach pracy województwa podkarpackiego

najmniej było osób posiadających wykształcenie średnie ogólnokształcące (10,3%) oraz wyższe (13,7%). W dalszym ciągu największy odsetek bezrobotnych stanowiły osoby słabo wykształcone. Ponad 30% bezrobotnych posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe, a 20,4% gimnazjalne lub niższe. Natomiast świadectwem ukończenia szkół średnich zawodowych i policealnych legitymowało się 25,3% bezrobotnych.

Kolejnym wyróżnikiem strukturalnym bezrobocia jest wiek. W 2013 r. wśród bezrobotnych zarejestrowanych na Podkarpaciu przeważały osoby, które nie ukończyły 35. roku życia i stanowiły 51,7% ogółu bezrobotnych.

Rozpatrując czas pozostawania bez pracy, można stwierdzić, że w województwie podkarpackim (podobnie jak w kraju) najwyższy odsetek stanowiły osoby będące bez pracy powyżej roku (42,8% – w 2013 r., 33,6% – w 2009 r.).

Na pozostawanie bez pracy przez dłuższy okres ma wpływ między innymi wykształcenie i staż pracy. Osoby takie posiadają najczęściej niski poziom wykształcenia i krótki staż pracy (lub nie posiadają go wcale). W końcu 2013 r. wśród bezrobotnych pozostających bez pracy powyżej 12 miesięcy, najwięcej posiadało wykształcenie zasadnicze zawodowe. Osoby te legitymowały się także krótkim stażem pracy (do 5 lat) lub nie miały doświadczenia zawodowego.

Od 2011 r. wzrasta liczba ofert pracy zgłaszanych przez pracodawców do urzędów pracy. W roku 2013 zgłoszono 54304 oferty pracy, tj. o 11,5% więcej niż rok wcześniej i o 27,6% więcej w odniesieniu do 2011 r. Zazwyczaj najwięcej ofert pracy odnotowuje się w drugim i trzecim kwartale, głównie z powodu zwiększonej w tym okresie ilości prac sezonowych.

2.3. Wynagrodzenia

W 2013 r. przeciętne wynagrodzenie w województwie podkarpackim stanowiło 86,0% średniej płacy krajowej. W rankingu województw pod względem wysokości wynagrodzenia Podkarpacie plasowało się na 14. miejscu. W roku 2013 przeciętne

miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie podkarpackim wyniosło 3147 zł i w porównaniu z rokiem poprzednim było wyższe o ok. 123 zł (czyli o 4,1%, przy inflacji wynoszącej 0,9%, natomiast w kraju przeciętne nominalne wynagrodzenie brutto wzrosło o 3,7%). W porównaniu z 2009 r. przeciętne wynagrodzenie brutto wzrosło o ok. 530 zł (czyli o 20,2%). W 2009 r. woj. podkarpackie zajmowało 15. miejsce w kraju.

Biorąc pod uwagę poszczególne sekcje PKD najwyższą przeciętną płacę odnotowano w sekcji informacja i komunikacja, a najniższe wynagrodzenia miesięczne otrzymywali zatrudnieni w administrowaniu i działalności wspierającej. W odniesieniu do roku 2009 wzrosło ono w tych sekcjach o 7,9% oraz 26,0%. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze publicznym było o 34,3% wyższe niż w sektorze prywatnym.

Jak wynika z badania struktury wynagrodzeń według grup zawodów w październiku 2012 r. przeciętne wynagrodzenie brutto wyniosło 3125 zł i było o 24,7% niższe od średniej krajowej. W odniesieniu do 2010 r. wzrosło o ok. 125 zł (czyli o 4,2%). Wynagrodzenia pracowników wzrastały wraz z ich wiekiem i stażem pracy. Przeciętny poziom wynagrodzeń ogółu badanych osiągnęli pracownicy będący w wieku 35-44 lata, ze stażem pracy od 10 do 20 lat. W październiku 2012 r. wynagrodzenia osób młodych, w wieku do 24 lat, stanowiły 68,5% wynagrodzenia przeciętnego, zaś pracownicy w wieku okołoemerytalnym 60-64 lata osiągnęli wynagrodzenia o 33,6% wyższe od przeciętnego wynagrodzenia i prawie 2 razy większe od zarobków najmłodszej grupy pracowników.

Pracownicy z najkrótszym stażem pracy, tj. poniżej 2 lat otrzymywali wynagrodzenie równe 70,0% wynagrodzenia przeciętnego. Długoletni pracownicy, o 20-letnim i więcej stażu, otrzymywali wynagrodzenie równe 157,9% wynagrodzenia zatrudnionych o stażu poniżej 2 lat.

Kolejną cechą, która w istotny sposób różnicuje wynagrodzenia, jest poziom wykształcenia. Najwyższy poziom przeciętnych wynagrodzeń osiągnęli pracownicy z wykształceniem wyższym ze stopniem naukowym co najmniej doktora oraz tytułem

magistra, lekarza lub równorzędnym (4370 zł) oraz wyższym z tytułem inżyniera, licencjata, dyplomowanego ekonomisty lub równorzędnym (3583 zł) – ich zarobki przewyższały (odpowiednio o 39,8% oraz 14,6%) przeciętne wynagrodzenie ogółu pracowników. Najniższe wynagrodzenie otrzymywali pracownicy z wykształceniem gimnazjalnym (1980 zł), tj. o 36,6% niższe od średniej.

Biorąc pod uwagę grupy zawodów, należy stwierdzić, że wynagrodzenia powyżej średniej wojewódzkiej otrzymują pracownicy należący do następujących grup zawodowych: „przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy” – 5896 zł, „specjaliści” – 3965 zł oraz „rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy” – 3197 zł. Wynagrodzenie poniżej średniej wojewódzkiej otrzymali pracownicy należący do grupy zawodowej: „operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń” – 2675 zł, „robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy” – 2636 zł, „pracownicy biurowi” – 2618 zł, „pracownicy przy pracach prostych” – 2107 zł oraz „pracownicy usług i sprzedawcy” – 1997 zł.

Tabl. 8. Przeciętne wynagrodzenia brutto w październiku według grup zawodów w województwie podkarpackim

Wyszczególnienie	2010	2012
	w złotych	
OGÓŁEM	3000,25	3125,10
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	5724,15	5895,58
Specjaliści	3692,70	3964,55
Technicy i inny średni personel	3034,79	3189,96
Pracownicy biurowi	2544,97	2617,93
Pracownicy usług i sprzedawcy	1820,93	1997,32
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	2849,81	3197,12
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	2432,08	2636,21
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	2654,51	2674,79
Pracownicy przy pracach prostych	1871,49	2107,08

2.4. Rolnictwo

Produkcja rolna należy do najbardziej złożonych przejawów działalności człowieka w środowisku. Odbywa się w różnorodnych warunkach przyrodniczych i zróżnicowanych warsztatach jakimi są gospodarstwa rolne. Dodatkowo w ostatnich latach rolnictwo poddane zostało silnej presji wynikającej z rosnących wymogów jakościowych żywności, nowych technologii żywienia i utrzymania zwierząt gospodarskich, ochrony zasobów przyrody, poszukiwania nowych źródeł energii.

Województwo podkarpackie w porównaniu z innymi częściami kraju charakteryzuje się odmienną strukturą gospodarowania, która wynika ze zróżnicowanych warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, ekonomicznych, a także historycznych.

Ogólna powierzchnia województwa podkarpackiego stanowi 5,7% powierzchni kraju. W 2013 r. użytki rolne zajmowały 584,1 tys. ha, tj. o 4,2% mniej niż w 2010 r. W latach 2010-2013 udział użytków rolnych (UR) w ogólnej powierzchni województwa zmniejszył się z 34,2% do 32,7%. Gospodarstwa indywidualne użytkowały 558,3 tys. ha UR (w 2010 r. – 575,9 tys. ha), tj. 95,6% powierzchni UR województwa.

Obserwuje się tendencje zmniejszania liczby gospodarstw rolnych⁷ (z 140,5 tys. w 2010 r. do 132,8 tys. w 2013 r.) przy jednoczesnym niewielkim wzroście ich średniej powierzchni użytków rolnych (z 4,34 ha w 2010 r. do 4,40 ha w 2013 r.)

W latach 2010-2013 nastąpiły zmiany w strukturze gospodarstw powyżej 1 ha. Zmalała liczba gospodarstw o powierzchni 2-5 ha o 1,9 p. proc., jednak udział tych gospodarstw był w dalszym ciągu największy i w 2013 r. wyniósł 43,8% w ogólnej liczbie gospodarstw powyżej 1 ha (w kraju spadek o 0,4 p. proc. do 32,6%) oraz gospodarstw o powierzchni 5-10 ha o 0,5 p. proc., i w 2013 r. udział tych gospodarstw

⁷ Od 2010 r. wprowadzono zmiany w metodologii badań rolniczych, mających na celu dostosowanie do standardów unijnych oraz uwzględnienie przemian dokonujących się w polskim rolnictwie, a także szersze wykorzystanie źródeł administracyjnych **definicja gospodarstwa rolnego uległa zmianie**. Zgodnie z obowiązującą definicją nie uwzględnia się posiadaczy użytków rolnych nieprowadzących działalności rolniczej oraz posiadaczy użytków rolnych o powierzchni poniżej 1 ha prowadzących działalność rolniczą o małej skali.

wyniósł 13,4% (w kraju spadek o 0,7 p. proc do 22,6% w 2013 r.) Wzrósł natomiast w stosunku do 2010 r. udział gospodarstw o powierzchni 1-2 ha o 1,8 p. proc i wyniósł 37,6% (w kraju spadek o 0,4 p. proc do 19,9%) oraz gospodarstw powyżej 10 ha o 0,6 p. proc. który w 2013 r. wyniósł 5,2% (w kraju wzrost o 1,4 p. proc. do 24,8%).

Pomimo wprowadzania zmian w rolnictwie (m.in. realizacja narzędzi Wspólnej Polityki Rolnej) struktura gospodarstw rolnych województwa podkarpackiego nadal pozostaje rozdrobniona i znacznie odbiega od struktury występującej w kraju. Dużą grupę stanowią gospodarstwa małe prowadzące ekstensywną produkcję. W strukturze gospodarstw według grup obszarowych UR wciąż dominują gospodarstwa, o powierzchni do 5 ha, które w 2013 r. stanowiły ponad 80%.

Wiele gospodarstw, szczególnie najmniejszych wytwarza produkty rolne tylko na potrzeby gospodarstwa domowego. Jest też grupa gospodarstw rolnych, w których działalność rolnicza sprowadza się przede wszystkim do utrzymywania gruntów w dobrej kulturze rolnej, a uzyskane dopłaty stanowią uzupełnienie dochodów gospodarstwa domowego z pracy najemnej czy działalności pozarolniczej. W części gospodarstw nastąpiło jednak zintensyfikowanie procesu specjalizacji i modernizacji, dzięki temu są one w stanie konkurować na rynku.

Odzwierciedleniem dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim jest przeciętna powierzchnia UR przypadająca na 1 gospodarstwo (powyżej 1 ha), która w 2013 r. wyniosła 4,5 ha, podczas gdy w kraju była ponad dwukrotnie wyższa – 10,5 ha (w 2010 r. odpowiednio: 4,4 ha i 10,0 ha).

W świetle zasad Wspólnej Polityki Rolnej, rolnictwo oprócz funkcji produkcyjnej spełnia również funkcję ekologiczną i krajobrazową. Preferowany staje się model gospodarstwa wielofunkcyjnego i przyjaznego środowisku, a nie tylko miejsce prowadzenia produkcji rolniczej, najlepiej intensywnej i na dużą skalę, bez dbałości o otoczenie. Takie podejście może być szansą dla małych gospodarstw, gdzie może być prowadzona produkcja dobrej jakościowo i zdrowej żywności z wykorzystaniem tradycyjnych, regionalnych receptur. Dzięki temu mogą zostać zachowane walory krajobrazowe i kulturowe oraz powstawać atrakcyjne miejsca rekreacji i wypoczynku.

Województwo podkarpackie ze względu na swoją przyrodniczą i społeczną specyfikę stanowi dobre miejsce do rozwoju rolnictwa ekologicznego opartego na wykorzystaniu praw rządzących przyrodą, bez stosowania nawozów sztucznych i chemicznych środków ochrony roślin. Ma to szczególne znaczenie na terenach naturalnych, cennych przyrodniczo.

Obszary o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych zajmowały w 2013 r. 44,9% powierzchni województwa. Wskaźnik ten był wyższy od krajowego, który kształtował się na poziomie 32,5%. Na 1 mieszkańca przypadało 3760 m² powierzchni (w kraju – 2641 m²), co uplasowało województwo na 5. miejscu w kraju.

Do 2010 r. liczba gospodarstw ekologicznych systematycznie wzrastała (do 2091 szt. w 2010 r.). W następnych latach odnotowano spadek liczby tych gospodarstw (w 2013 r. – 1750 szt.). Powierzchnia UR, na których prowadzono uprawę metodami ekologicznymi obejmowała 22,6 tys. ha w 2009 r., natomiast w 2013 r. – 29,5 tys. ha. Odnotowano wzrost liczby przetwórci ekologicznych z 21 w 2009 r. do 30 w 2013 r.

Wzrost zainteresowania wśród rolników produkcją żywności ekologicznej nie zawsze wiąże się ze wzrostem ekologicznej produkcji towarowej. Wiele mniejszych gospodarstw produkuje tylko na potrzeby własnej rodziny. Wyniki Powszechnego Spisu Rolnego 2010 wykazały, że w przypadku prawie 43% gospodarstw ekologicznych, więcej niż 50% wartości wytworzonej produkcji rolniczej przeznaczona była na potrzeby gospodarstwa domowego z użytkownikiem gospodarstwa ekologicznego, tym prawie dla 9% gospodarstw cała wytworzona produkcja rolnicza była zużywana w gospodarstwie (w kraju odpowiednio 23% i 3%).

W województwie podkarpackim od 2005 r. działa Związek Stowarzyszeń „Podkarpacka Izba Rolnictwa Ekologicznego” (PIRE), który zrzesza pięć stowarzyszeń rolników, producentów i przetwórców ekologicznych z województwa:

- Podkarpackie Stowarzyszenie Rolnictwa Ekologicznego „EKOGAL”,
- Stowarzyszenie Producentów Żywności Ekologicznej „EKO-DAR”,
- Leżajskie Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych,

- Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych "EKO-WISŁOKA",
- Stowarzyszenie Gospodarstw Ekologicznych „TRUSKAWKA”.

PIRE działa na rzecz promocji i rozwoju rolnictwa ekologicznego, wspiera merytorycznie rolników poprzez organizowanie szkoleń i warsztatów tematycznych. Współpracuje z firmami zrzeszonymi w Konsorcjum przy Izbie zajmującymi się przetwórstwem produktów wytwarzanych metodami ekologicznymi oraz z instytucjami naukowymi i rolniczymi. Współorganizuje Międzynarodowe Targi Żywności Ekologicznej „EKO GALA” w Rzeszowie. PIRE działa również na rzecz rozwoju edukacji ekologicznej konsumentów. Jest twórcą Podkarpackiego Programu Edukacji Ekologicznej Dzieci i Młodzieży „Zdrowo jem – zdrowo żyję”.

Zauważa się również zainteresowanie odradzaniem tradycyjnych upraw, przetwórstwa i produkcji. Przykładem może być np. wytwarzanie i promocja tradycyjnych produktów spożywczych. Województwo podkarpackie jest na pierwszym miejscu w kraju pod względem liczby produktów regionalnych (173) wpisanych na listę prowadzoną przez ministerstwo rolnictwa.

Na liście zarejestrowanych produktów tradycyjnych w województwie podkarpackim znajdują się:

- produkty mięsne (52) wśród których dominują różnego rodzaju kiełbasy,
- gotowe dania i potrawy (44),
- wyroby piekarnicze i cukiernicze (39),
- napoje (12),
- produkty mleczne (11),
- warzywa i owoce (9),
- miody (3),
- oleje i tłuszcze (2),
- produkty rybołówstwa (1).

Wytwarzanie, ochrona i promocja żywności wysokiej jakości odgrywają w państwach Unii Europejskiej coraz bardziej znaczącą rolę. Jednym z podstawowych sposobów realizacji polityki jakości we Wspólnocie jest wyróżnianie znakami potwierdzającymi wysoką jakość wyrobów rolno-spożywczych pochodzących

z konkretnych regionów, charakteryzujących się tradycyjną metodą produkcji. System ochrony i promocji wyrobów regionalnych i tradycyjnych jest jednym z najważniejszych czynników wpływających na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i realizację założeń II filaru Wspólnej Polityki Rolnej.

Walory środowiskowe, czyste środowisko naturalne, przyrodnicze bogactwo regionu, dziedzictwo kulturowe mają podstawowe znaczenie dla rozwoju agroturystyki a także turystyki.

Jednym z głównych trendów charakteryzujących współczesną turystykę jest rozwój turystyki alternatywnej, przyjaznej środowisku, wykorzystującej naturalne walory dziedzictwa kulturowego i różnorodności przyrodniczej. Funkcję taką pełni agroturystyka, będąca jedną z form turystyki wiejskiej.

Rozwój agroturystyki w województwie w ostatnich latach staje się znaczący. Województwo podkarpackie zajmowało wysokie lokaty pod względem liczby gospodarstw agroturystycznych (w 2013 r. – 956 gospodarstw, co dawało 2. miejsce w kraju za województwem małopolskim). Gospodarstwa agroturystyczne województwa podkarpackiego stanowiły w 2013 r. ponad 12% gospodarstw agroturystycznych w kraju.

Agroturystyka jest szansą rozwoju, szczególnie dla małych gospodarstw, niewyspecjalizowanych w produkcji rolnej i sprzedających jedynie sporadycznie nadwyżki produkcji. Obsługa gości, dbałość o porządek, przygotowywanie posiłków są zajęciami pracochłonnymi i czasochłonnymi. W czasie, kiedy przyjeżdża najwięcej turystów, właściciele gospodarstw agroturystycznych są zmuszeni zatrudniać inne osoby do pomocy. Dlatego rozwój agroturystyki przyczynia się do powstawania nowych miejsc pracy, przynajmniej sezonowo. Ma to ważne znaczenie, biorąc pod uwagę wysoką stopę bezrobocia w województwie, a szczególnie na terenach wiejskich. Dzięki agroturystyce rozwija się infrastruktura na obszarach wiejskich.

Województwo podkarpackie posiada również (za województwem małopolskim) najwięcej miejsc noclegowych w gospodarstwach agroturystycznych (ponad 8 tys.).

Unia Europejska prowadzi wspólną politykę rozwoju obszarów wiejskich, która jednak pozostawia państwom członkowskim i ich regionom znaczne możliwości działania. Jest ona częściowo finansowana ze środków głównego budżetu UE, a częściowo z krajowych i regionalnych budżetów państw członkowskich.

Od 2004 r. realizowany był „Program rolno-środowiskowy”. Druga edycja tego programu realizowana była w ramach PROW 2007-2013. Głównym celem tego działania była poprawa środowiska przyrodniczego obszarów wiejskich, a w szczególności: utrzymanie w odpowiednim, nie pogorszonym stanie cennych siedlisk użytkowanych rolniczo lub przywrócenie ich walorów; promowanie zrównoważonego systemu gospodarowania; odpowiednie użytkowanie gleb i ochrona wód; kształtowanie struktury krajobrazu; ochrona lokalnych odmian roślin oraz lokalnych ras zwierząt gospodarskich.

PROW 2007-2013 obejmował 22 działania, które były wdrażane w ramach 4 osi priorytetowych (14 działań wdrażała ARiMR, 6 samorządy wojewódzkie, a po jednym Agencja Rynku Rolnego i Fundacja Programów Pomocy dla Rolnictwa (FAPA).

Oś 1 Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, który obejmował działania:

1. Szkolenia zawodowe dla osób zatrudnionych w rolnictwie i leśnictwie;
2. Ułatwienie startu młodym rolnikom;
3. Renty strukturalne;
4. Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów;
5. Modernizacja gospodarstw rolnych;
6. Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej;
7. Poprawianie i rozwijanie infrastruktury związanej z rozwojem i dostosowaniem rolnictwa i leśnictwa;
8. Przywracanie potencjału produkcji rolnej zniszczonego w wyniku wystąpienia klęsk żywiołowych oraz wprowadzenie odpowiednich działań zapobiegawczych;
9. Uczestnictwo rolników w systemie jakości żywności;
10. Działania informacyjne i promocyjne;
11. Grupy producentów rolnych.

Oś 2 Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich:

1. Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich niekorzystnych i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW);
2. Program rolnośrodowiskowy;
3. Zalesianie gruntów rolnych oraz zalesianie gruntów innych niż rolne;
4. Odtwarzanie potencjału produkcji leśnej zniszczonego przez katastrofy oraz wprowadzanie instrumentów zapobiegawczych.

Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej:

1. Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej;
2. Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw;
3. Podstawowe usługi dla gospodarki i ludności wiejskiej;
4. Odnowa i rozwój wsi.

Oś 4 LEADER:

1. Wdrażanie Lokalnych strategii rozwoju;
2. Wdrażanie projektów współpracy;
3. Funkcjonowanie lokalnej grupy działania, nabywanie umiejętności i aktywizacja.

Działania skupione w dwóch pierwszych osiach służyły w głównej mierze dostosowaniu sektora rolnego i leśnego do rosnących wymagań wspólnotowych, w tym związanych z ochroną środowiska i były skierowane głównie do producentów rolnych. Działania wspierane w ramach osi 3. uzupełniały działania zdefiniowane w ramach dwóch pierwszych osi i mają w sposób synergiczny oddziaływać na rozwój obszarów wiejskich poprzez:

- różnicowanie działalności gospodarczej i tworzenie pozarolniczych miejsc pracy,
- poprawę jakości życia na obszarach wiejskich.

Wdrażanie działań osi 4. LEADER opiera się w głównej mierze na wykorzystaniu dla rozwoju regionu - wiedzy i doświadczenia lokalnej społeczności. Włączanie partnerów społecznych i gospodarczych do planowania i wdrażania lokalnych inicjatyw ma służyć lepszemu zdefiniowaniu problemów obszaru oraz znalezieniu lepszych sposobów na ich rozwiązanie.

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 był dokumentem określającym zakres i formę wsparcia obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007-2013. Dużą część realizowanych w programie działań była kontynuacją instrumentów wdrażanych w latach 2004-2006 w ramach PROW na lata 2004-2006, realizującego w Polsce tzw. działania towarzyszące Wspólnej Polityce Rolnej oraz Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich, 2004-2006”, realizującego cele Polityki Spójności UE.

PROW 2007-2013, podobnie jak wcześniej wdrażane programy, był finansowany zarówno z budżetu UE (Europejski Fundusz Rolny na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich – EFRROW), jak i z krajowych środków publicznych. Łączna kwota dofinansowania ze środków publicznych w ramach programu to ponad 17,4 mld euro, w tym z budżetu UE ponad 13,4 mld euro. Faktycznie do rozdysponowania ze środków publicznych było około 14,4 mld euro, ponieważ blisko 3 mld stanowiły zobowiązania z lat 2004-2006 podjęte w ramach Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006.

Na realizację określonych działań w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 do województwa podkarpackiego trafiło 300,4 mln euro pochodzących z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Według danych na dzień 31 grudnia 2013 r., od początku realizacji PROW 2007-2013 dokonane zostały płatności na kwotę 52,0 mld zł, w tym 39,3 mld zł pochodzi ze środków EFRROW tj. 75,5% alokacji środków przeznaczonych na realizację PROW 2007-2013. W łącznej kwocie płatności zrealizowanych w ramach Programu największą część stanowią działania:

1. Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW) (17,7%);
2. Renty strukturalne (około 16,1%);
3. Modernizacja gospodarstw rolnych (około 14,3%);
4. Program rolnośrodowiskowy (około 13,9%).

W województwie podkarpackim w ramach PROW 2007-2013 zrealizowano płatności na kwotę 2,4 mld zł, w tym 74,1% stanowiło dofinansowanie ze środków Unii Europejskiej.

W kolejnej perspektywie finansowej na lata 2014-2020, publiczne wsparcie finansowe adresowane do polskiego rolnictwa i obszarów wiejskich ukierunkowane będzie na realizację celów określonych w „Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybnictwa” oraz celów sformułowanych w dokumentach wspólnotowych odnoszących się do polityki rozwoju obszarów wiejskich. Wspólna Polityka Rolna stwarza możliwość realizacji części celów Strategii.

Celem Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 będzie poprawa konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich.

PROW 2014-2020 będzie realizował sześć priorytetów wyznaczonych dla unijnej polityki rozwoju obszarów wiejskich na lata 2014-2020.

- Ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich (priorytet przekrojowy);
- Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych;
- Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie;
- Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa;
- Wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach: rolnym, spożywczym i leśnym;
- Zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Łączne środki publiczne przeznaczone na realizację Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 wyniosą 13,5 mld euro z czego 8,6 mld euro będą to środki UE (EFRROW), a 4,9 mld euro wyniesie wkład krajowy.

W ramach PROW 2014-2020 będzie realizowanych łącznie 15 działań.

Nowym działaniem będzie *Rolnictwo ekologiczne*, którego celem jest wzrost rynkowej produkcji ekologicznej. Przedsięwzięcia z zakresu ochrony środowiska (w tym wody, gleb, krajobrazu) i zachowania bioróżnorodności będą finansowane w ramach działań rolnośrodowiskowo-klimatycznych i zalesień. Kontynuowane będą płatności na rzecz obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania. Wsparcie inwestycyjne w związku z realizacją celów środowiskowych otrzymają gospodarstwa położone na obszarach Natura 2000 i na obszarach narażonych na zanieczyszczenie wód azotanami pochodzenia rolniczego.

2.5. Przemysł i budownictwo

Produkcja przemysłowa

Dane dotyczące przemysłu zostały opracowane według PKD 2007 i dotyczą podmiotów gospodarczych zaliczonych do sekcji: „Górnictwo i wydobywanie”, „Przetwórstwo przemysłowe”, „Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych” oraz „Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją”.

Produkcja sprzedana przemysłu w 2013 r. wyniosła (w cenach bieżących) 38187,7 mln zł i stanowiła 3,2% produkcji krajowej. W stosunku do 2009 r. wzrosła (w cenach stałych) o 45,4%, natomiast w Polsce o 19,9%. Po relatywnie szybkim wzroście produkcji przemysłowej w latach 2010 i 2011 (wzrost odpowiednio o 16,6% i o 12,7%) w dwóch kolejnych latach nastąpiło spowolnienie tempa wzrostu. W roku 2012 produkcja wzrosła o 3,1%, a w 2013 r. znacznie przyspieszyła do 7,3%, w porównaniu z analogicznymi okresami poprzednich lat. W Polsce tendencja wzrostu produkcji sprzedanej przemysłu kształtowała się podobnie jak w naszym województwie, ale tempo wzrostu było znacznie niższe. W 2013 r. w skali roku produkcja wzrosła o 1,8% (wobec wzrostu o 0,5% przed rokiem). W latach 2009-2012

udział produkcji sprzedanej przemysłu województwa podkarpackiego w stosunku do Polski ukształtował się na stałym poziomie i wynosił 3,1%. Produkcja sprzedana przemysłu (w cenach bieżących) w przeliczeniu na 1 mieszkańca z roku na rok wzrastała tak w województwie, jak i w kraju. Wskaźnik ten dla województwa w 2013 r. wyniósł 17939 zł i w odniesieniu do 2009 r. wzrósł o 36,3%. W stosunku do Polski ukształtował się na poziomie 58,4%, tj. o 2,4 p. proc. mniej niż w 2009 r. Pod względem wysokości produkcji sprzedanej przemysłu nasze województwo zajmowało 9. miejsce w kraju, natomiast w przeliczeniu na 1 mieszkańca – 14.

Wydajność pracy w przemyśle, mierzona produkcją sprzedaną na jednego zatrudnionego, w 2013 r. wyniosła (w cenach bieżących) 306,5 mln zł i była wyższa (w cenach stałych) o 9,4% (w Polsce o 3,8%) w porównaniu z ub. rokiem (w 2012 r. wzrosła o 5,3%). Zwiększenie tempa wzrostu wydajności spowodowane było przyspieszeniem dynamiki produkcji oraz spadkiem zatrudnienia. W odniesieniu do 2009 r. wydajność pracy w województwie wzrosła o 50,5%, podczas gdy w kraju o 24,5%.

W badanym okresie czasu najwyższy poziom zatrudnienia wystąpił w 2011 r., po czym w kolejnych latach stopniowo obniżał się. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle w 2013 r. wyniosło 124,6 tys. osób i było niższe o 2,0% niż przed rokiem (rok wcześniej spadek wynosił 2,1%). Również w przetwórstwie przemysłowym, najliczniejszej sekcji przemysłu, notuje się stopniowy spadek zatrudnienia, który w skali roku w 2013 r. wyniósł 1,4%, a w 2012 r. 2,1%. Przeciętne zatrudnienie w przemyśle w 2013 r., w porównaniu z 2009 r., zmniejszyło się w województwie podkarpackim o 3,5%, podobnie jak w Polsce - o 3,6%. Zatrudnienie w naszym województwie stanowi 4,7% zatrudnienia w kraju.

Począwszy od 2009 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w przemyśle, zarówno w naszym województwie jak i w Polsce, systematycznie wzrastało. W 2013 r. wyniosło 3151,37 zł i wzrosło nominalnie w porównaniu z rokiem ubiegłym o 4,8%, natomiast w stosunku do 2009 r. o 21,1% (w kraju wyniosło 3763,97 zł i wzrosło odpowiednio o 4,5% i o 21,6%). Pod względem wysokości wynagrodzenia w przemyśle nasze województwo plasuje się na trzynastym miejscu w kraju.

W jednostkach przemysłowych o liczbie pracujących powyżej 9 osób dynamiki produkcji sprzedanej były zgodne z tendencjami dla całej zbiorowości przemysłu. Po dwóch latach stosunkowo wysokich wzrostów, w 2012 r. tempo wzrostu istotnie wyhamowało. W 2013 r. produkcja wzrosła (w cenach stałych) w stosunku do roku poprzedniego o 7,3%, natomiast w odniesieniu do 2009 r. o 46,5%. Najszybciej wzrastała produkcja w przetwórstwie przemysłowym, który ma decydujący wpływ na dynamikę w całym przemyśle. W porównaniu z rokiem bazowym produkcja wzrosła o 53,6%, mniejsze wzrosty odnotowano w górnictwie i wydobywaniu (o 15,1%) oraz w dostawie wody; gospodarowaniu ściekami i odpadami; rekultywacji (o 12,2%). Jediną sekcją, w której wystąpił spadek produkcji (o 51,1%) było wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę. W 2013 r. w sekcji przetwórstwo przemysłowe wystąpiło zróżnicowanie dynamiki produkcji w poszczególnych działach, w porównaniu z rokiem 2009. Biorąc pod uwagę działy o znaczącym udziale w produkcji sprzedanej przemysłu, największy wzrost odnotowano w produkcji pozostałego sprzętu transportowego (ponad 2,5-krotny), wyrobów z metali (2-krotny), pojazdów samochodowych, motocykli, części (o 89,5%), metali (o 72,8%) oraz urządzeń elektrycznych (o 58,0%). Nieduży spadek wystąpił w produkcji wyrobów z drewna, korka, słomy i wikliny (o 0,2%).

W strukturze produkcji w cenach bieżących w 2013 r. największy udział miała sekcja przetwórstwo przemysłowe (94,1%), a w dalszej kolejności wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę (2,9%), dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami; rekultywacja (2,2%), a najmniej górnictwo i wydobywanie (0,8%). Jediną sekcją, która w porównaniu z 2009 r. zwiększyła swój udział w produkcji sprzedanej przemysłu (o 4,9 p. proc.) było przetwórstwo przemysłowe. Udział pozostałych sekcji zmniejszył się, najbardziej w wytwarzaniu i zaopatrywaniu w energię elektryczną, gaz, parę wodną i gorącą wodę (o 4,4 p. proc.). Biorąc pod uwagę strukturę działową przemysłu największy udział miała produkcja wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych (14,3%), pojazdów samochodowych, przyczep i naczep (11,3%), pozostałego sprzętu transportowego (10,0%) oraz wyrobów z metali (9,6%). W działach tych w 2013 r. wytworzono łącznie 45,2% produkcji przemysłu, a w 2009 r. 36,3%. Pośród liczących się działów

przemysłu największa zmiana „in plus”, w porównaniu z rokiem bazowym, wystąpiła w produkcji pozostałego sprzętu transportowego (o 4,1 p. proc.), co świadczy o rozwoju w naszym województwie produkcji związanej z lotnictwem.

Produkcja budowlano-montażowa

W okresie 2009-2011 utrzymywała się korzystna sytuacja jednostek budowlanych zarówno w Polsce, jak i w województwie podkarpackim. Począwszy od 2009 r. systematycznie wzrastała sprzedaż produkcji budowlano-montażowej, natomiast w kolejnych dwóch latach zaobserwowano spadki tych wartości. Produkcja budowlano-montażowa (obejmująca roboty o charakterze inwestycyjnym i remontowym) zrealizowana przez podmioty budowlane na terenie województwa podkarpackiego w 2013 r. wyniosła 6056,6 mln zł i w stosunku do roku poprzedniego zmniejszyła się w cenach bieżących o 16,9% (w 2012 r. spadek o 11,0%), natomiast wzrosła w odniesieniu do 2009 r. o 21,4%. Najwyższą wartość osiągnęła w 2011 r. – 8188,7 mln zł. W Polsce również była niższa niż w 2012 r. (o 7,4%), a niewiele wyższa w porównaniu z 2009 r. (o 2,3%). W produkcji budowlano-montażowej dominował sektor prywatny, którego udział w ogólnej wartości kształtował się na wyrównanym poziomie. W 2013 r. wyniósł on 98,2% (w kraju 99,0%) i w stosunku do 2009 r. zmniejszył się o 0,5 p. proc. (w Polsce wzrósł o 0,2 p. proc.). W latach 2009-2013 udział produkcji budowlano-montażowej zrealizowanej na terenie naszego województwa, w stosunku do Polski, wahał się w przedziale od 3,2% w 2009 r. do 4,5% w 2011 r., a w 2013 r. wyniósł on 3,8%. Pod względem wielkości produkcji budowlano-montażowej województwo podkarpackie w 2013 r. uplasowało się na 10. miejscu w kraju.

Produkcja budowlano-montażowa w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2009-2013 wzrosła z 2375 zł do 2845 zł (w kraju z 4047 zł do 4104 zł), lecz najwyższą wartość osiągnęła w 2011 r. – 3848 zł (w kraju – 4729 zł). W porównaniu z Polską relacja tego wskaźnika kształtowała się niekorzystnie. Po systematycznych wzrostach w latach 2009-2011 do 81,4% przeciętnej krajowej, w kolejnych latach nastąpiło sukcesywne pogorszenie do 69,3% w 2013 r.

Produkcja budowlano-montażowa wykonana przez przedsiębiorstwa mające siedzibę zarządu na terenie województwa podkarpackiego siłami własnymi (bez podwykonawców) o liczbie pracujących powyżej 9 osób w 2013 r. wyniosła 3483,1 mln zł i wzrosła (w cenach bieżących) w porównaniu z 2009 r. o 9,7%, a zmniejszyła się do roku poprzedniego – o 5,5% (w 2012 r. spadek o 5,1%). Spadek ten, w stosunku do 2012 r., był wynikiem zmniejszenia sprzedaży robót o charakterze inwestycyjnym – o 8,0%, przy niewielkim wzroście robót remontowych (o 1,5%). Spadek produkcji odnotowano w dwóch działach budownictwa. W podmiotach, których podstawowym rodzajem działalności jest wznoszenie budynków produkcja zmniejszyła się o 14,7%, a zajmujących się głównie robotami budowlanymi specjalistycznymi – o 12,7%. W jednostkach specjalizujących się w budowie obiektów inżynierii lądowej i wodnej produkcja budowlano-montażowa wzrosła o 15,6%. W 2013 r., w stosunku do 2009 r., roboty o charakterze remontowym wzrosły o 32,0%, a inwestycyjnym o 2,8%. Sprzedaż produkcji wzrosła w jednostkach, w których podstawowym rodzajem działalności są roboty budowlane specjalistyczne (o 51,2%) oraz w podmiotach zajmujących się głównie wznoszeniem budynków (o 28,4%), natomiast obniżyła się w przedsiębiorstwach specjalizujących się w budowie obiektów inżynierii lądowej i wodnej (o 21,1%). Biorąc pod uwagę strukturę jednostek zaliczonych do poszczególnych działów, udział produkcji budowlano-montażowej zwiększył się w przedsiębiorstwach wykonujących głównie roboty budowlane specjalistyczne (o 8,4 p. proc.) oraz tych, których podstawowym rodzajem działalności jest wznoszenie budynków (o 5,0 p. proc.), natomiast zmniejszył się udział jednostek specjalizujących się w budowie obiektów inżynierii lądowej i wodnej (o 13,5 p. proc.).

2.6 Wyniki finansowe i nakłady inwestycyjne

Wyniki finansowe przedsiębiorstw

Ocena sytuacji finansowej przedsiębiorstw jest bardzo ważnym elementem analizy przedsiębiorczości. W latach 2009-2013 przychody z całokształtu działalności

uzyskiwane przez przedsiębiorstwa w województwie podkarpackim⁸ cechowała tendencja rosnąca. W 2013 r. przychody z całokształtu działalności wyniosły 94 731,3 mln zł i były o 6,2% wyższe niż w 2011 r. i o 4,7% wyższe niż w 2012 r.

Do analizy poziomu kosztów w przedsiębiorstwach posłużono się wskaźnikiem, określającym relację kosztów uzyskania przychodów z całokształtu działalności do przychodów z całokształtu działalności. Wskaźnik poziomu kosztów informuje o efektywności gospodarowania w przedsiębiorstwach, a im niższa jest wartość wskaźnika tym korzystniejsza sytuacja przedsiębiorstw. W latach 2009-2013 omawiany wskaźnik obniżył się z 95,2% do 94,4%. Poziom kosztów podkarpackich przedsiębiorstw był zbliżony do przeciętnego poziomu w kraju. Należy jednak podkreślić, że koszty uzyskania przychodów w podmiotach gospodarczych na terenie województwa podkarpackiego charakteryzowała tendencja malejąca, natomiast w kraju wskaźnik poziomu kosztów cechował się tendencją rosnącą.

Do oceny efektywności gospodarowania przedsiębiorstw posłużono się wskaźnikami rentowności, które informują o szybkości zwrotu zaangażowanego w przedsiębiorstwach kapitału. Wskaźnik rentowności obrotu brutto, określający relację wyniku finansowego brutto do przychodów z całokształtu działalności, w analizowanym okresie ulegał istotnym zmianom. Z poziomu 4,8% w roku 2009 podwyższył się do 5,6% w 2013 r. (w kraju wartość tego wskaźnika w analizowanym okresie zmniejszyła się z 4,9% w 2009 r. do 4,4% w 2013 r.). W analizowanym okresie na Podkarpaciu był on najniższy w 2012 r., kiedy wyniósł 3,9%. Podobnym zmianom ulegał również wskaźnik rentowności obrotu netto, określający relację wyniku finansowego netto do przychodów z całokształtu działalności. W okresie 2009-2013 wyniósł od 4,0% do 5,1% (w kraju od 4,1% do 3,7%).

Jednym z warunków sprawnego funkcjonowania przedsiębiorstwa na rynku jest zachowanie płynności finansowej, czyli zachowanie zdolności firmy do wywiązywania się z krótkoterminowych zobowiązań, tzn. płatnych w ciągu 1 roku. Do głównych czynników, które mają wpływ na regulowanie zobowiązań bieżących, należą

⁸ Dane dotyczą podmiotów gospodarczych prowadzących księgi rachunkowe, w których liczba pracujących przekracza 9 osób; nie obejmują banków, instytucji ubezpieczeniowych, domów i biur maklerskich, towarzystw inwestycyjnych i emerytalnych, narodowych funduszy inwestycyjnych, szkół wyższych, samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej, instytucji kultury posiadających osobowość prawną i gospodarstw indywidualnych w rolnictwie.

stan środków pieniężnych oraz możliwość zamiany innych składników majątku obrotowego na gotówkę w krótkim okresie. Do oceny płynności finansowej przedsiębiorstw wykorzystuje się najczęściej wskaźniki płynności I, II i III stopnia⁹. Podział ten wynika z różnego stopnia płynności środków obrotowych. W latach 2009-2013 wskaźnik płynności finansowej I stopnia podkarpackich przedsiębiorstw mieścił się w przedziale od 27,8% do 32,9% (w Polsce od 39,7% do 39,1%). Wskaźnik ten informuje, jaka część zobowiązań krótkoterminowych może być uregulowana natychmiast. W gospodarce rynkowej przyjmuje się, że pożądana wartość tego wskaźnika powinna osiągać poziom powyżej 20%. Chociaż wyższy poziom tego wskaźnika oznacza większą wiarygodność firmy, to utrzymywanie zbyt dużego stanu środków pieniężnych, z punktu widzenia skuteczności funkcjonowania przedsiębiorstwa na rynku, nie jest pożądane. Wskaźnik płynności finansowej II stopnia w badanym okresie sukcesywnie wzrastał od 95,0% do 105,4% (w Polsce zmniejszył się ze 103,0% do 102,4%). Wskaźnik ten informuje o stopniu pokrycia zobowiązań krótkoterminowych aktywami o dużym stopniu płynności. Systematycznie wzrastał również w tym okresie wskaźnik płynności finansowej III stopnia ze 147,4% do 153,7% (w kraju nieznacznie wzrósł ze 144,5% do 145,2%). Wskaźnik ten pokazuje, w jakim stopniu aktywa obrotowe pokrywają zobowiązania krótkoterminowe.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w badanym okresie kondycja finansowa przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego była dość zbliżona do przeciętnej sytuacji firm w kraju.

Istotnym elementem świadczącym o konkurencyjności przedsiębiorstw na globalnym rynku jest eksport. Analiza sprzedaży eksportowej produktów, towarów i materiałów podkarpackich przedsiębiorstw w latach 2009-2013 wskazuje na systematyczny wzrost udziału eksportu w przychodach ze sprzedaży. W porównaniu z danymi dla Polski udział przychodów netto ze sprzedaży produktów, towarów

⁹ Wskaźniki płynności: I stopnia to relacja inwestycji krótkoterminowych (obejmujących krótkoterminowe aktywa finansowe, a w szczególności środki pieniężne i krótkoterminowe papiery wartościowe), do zobowiązań krótkoterminowych bez funduszy specjalnych; II stopnia – relacja inwestycji krótkoterminowych oraz należności i roszczeń krótkoterminowych do zobowiązań krótkoterminowych bez funduszy specjalnych; III stopnia – relacja aktywów obrotowych (zapasów, krótkoterminowych należności i roszczeń, inwestycji krótkoterminowych oraz krótkoterminowych rozliczeń międzyokresowych czynnych) do zobowiązań krótkoterminowych bez funduszy specjalnych.

i materiałów na eksport w przychodach netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów w latach 2012 i 2013 był wyższy w województwie podkarpackim. Najwięcej eksportowały podmioty należące do sekcji „Przetwórstwo przemysłowe”. Niższym udziałem w wartości sprzedaży eksportowej charakteryzowały się podmioty z sekcji „Handel i naprawy”. Udział podmiotów eksportujących produkty, towary i materiały należących do pozostałych sekcji był niewielki.

Powyższe wskaźniki kształtujące się stosunkowo korzystnie dla województwa, mogłyby stwarzać nadzieję na poprawę w przyszłości sytuacji społeczno-gospodarczej na Podkarpaciu, pod warunkiem dynamicznego rozwoju przedsiębiorczości. Konieczne jest podejmowanie działań maksymalnie wspierających rozwój przedsiębiorczości, której dynamiczny rozwój jest istotnym czynnikiem mającym wpływ na uzyskanie trwałego wzrostu gospodarczego, poprzez kreowanie nowych miejsc pracy i tym samym zwiększanie dochodów ludności, co w efekcie prowadzi do podniesienia poziomu życia. Do działań wspierających rozwój przedsiębiorczości można zaliczyć poprawę otoczenia prawnego, administracyjnego i finansowego przedsiębiorstw, jak też, co bardzo ważne, kształtowanie szeroko rozumianej postawy przedsiębiorczości.

Nakłady inwestycyjne

Nakłady inwestycyjne¹⁰ w województwie podkarpackim poniesione w 2013 r. wyniosły 12013,0 mln zł i były o 4,4% niższe (w cenach bieżących) niż w roku poprzednim. W latach 2009-2011 utrzymywał się wzrost nakładów, po czym w latach 2012-2013 miał miejsce spadek. Udział województwa podkarpackiego w nakładach inwestycyjnych kraju był stosunkowo niewielki. W latach 2009-2011 zwiększał się z 3,9% do 5,5%. W roku 2012 wynosił 5,3%, natomiast w roku 2013 – 5,2%. Wśród województw pod względem poniesionych nakładów w roku 2013 Podkarpacie było na 8. miejscu. Prawie 1/3 poniesionych nakładów inwestycyjnych w kraju przypada na

¹⁰ Nakłady inwestycyjne są to nakłady finansowe lub rzeczowe, których celem jest stworzenie nowych środków trwałych lub ulepszenie (przebudowa, rozbudowa, rekonstrukcja lub modernizacja) istniejących obiektów majątku trwałego, a także nakłady na tzw. pierwsze wyposażenie inwestycji.

dwa województwa: mazowieckie i śląskie. Pod względem nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w latach 2009-2013 Podkarpacie przesunęło się z miejsca czternastego (4064 zł) na siódme (5643 zł). W analizowanym okresie poprawiła się relacja wielkości nakładów inwestycyjnych przypadających na 1 mieszkańca Podkarpacia w porównaniu do przeciętnej krajowej z 70,9% do 94,0%.

Wartość nakładów inwestycyjnych poniesionych przez przedsiębiorstwa w roku 2013 w województwie podkarpackim wyniosła 5277,9 mln zł. W porównaniu z rokiem 2012 wartość ta zmniejszyła się o 517,2 mln zł tj. 8,9%. Analizując lata 2009-2013 obserwujemy tendencję wzrostową do roku 2012 (2009 – 3596,6 mln zł, 2010 – 4133,0 mln zł, 2011 – 5609,7 mln zł, 2012 – 5795,1 mln zł).

W 2013 r. największe nakłady inwestycyjne w województwie podkarpackim poniosły przedsiębiorstwa przemysłowe (65,3%), a także podmioty należące do sekcji handel; naprawa pojazdów samochodowych oraz sekcji transport i gospodarka magazynowa (po 9,4%).

W 2013 r. w porównaniu z rokiem poprzednim w większości sekcji odnotowano spadek nakładów inwestycyjnych. Tylko w czterech sekcjach: edukacji, zakwaterowaniu i gastronomii, administrowaniu i działalności wspierającej oraz w obsłudze rynku nieruchomości wystąpił wzrost.

Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach na koniec 2013 r. wyniosła w województwie podkarpackim 57375,6 mln zł (w bieżących cenach ewidencyjnych) i była wyższa niż przed rokiem o 7,3%, a w porównaniu do 2009 r. o 22,7%. Najwyższy odsetek środków trwałych należał do przedsiębiorstw przemysłowych (64,1%). Wartość brutto środków trwałych w przedsiębiorstwach na 1 mieszkańca Podkarpacia wynosiła w 2013 r. 26945,7 zł i była o 4703 zł wyższa w odniesieniu do 2009 r. Ich udział wynosił zaledwie 64,3% średniej krajowej wynoszącej w 2013 r. 41930,2 zł (13. miejsce w kraju).

2.7 Innowacyjność

Współczesną gospodarkę zarówno na szczeblu europejskim, krajowym, jak i regionalnym charakteryzuje globalizacja oraz szybki i ciągły rozwój. W związku z tym duże znaczenie mają działania związane z podnoszeniem konkurencyjności podmiotów istniejących na rynku, a tym samym ich innowacyjność. Działania innowacyjne polegają na wdrożeniu nowego lub znacząco udoskonalonego produktu (wyrobu lub usługi) lub procesu, nowej metody marketingowej lub nowej metody organizacyjnej w praktyce gospodarczej, organizacji miejsca pracy lub stosunkach z otoczeniem. Przez innowacyjność można także rozumieć chęć i zdolność przedsiębiorstw do ciągłego poszukiwania i wykorzystywania w praktyce wyników prac badawczych i rozwojowych. Działalność innowacyjna może być prowadzona przez samo przedsiębiorstwo na jego własnym terenie (wewnątrz firmy, tzw. *in-house innovation*), wspólnie z innymi podmiotami lub może polegać na nabyciu dóbr, usług, w tym usług konsultingowych, bądź wiedzy ze źródeł zewnętrznych (bywa to określane jako nabycie technologii zewnętrznej w postaci materialnej bądź niematerialnej). Firma, która chce zmienić swoje produkty, zdolności lub systemy produkcji, marketingu i organizacji, ma więc do dyspozycji dwie możliwości. Może ona zainwestować w działalność o charakterze twórczym i opracowywać innowacje we własnym zakresie – samodzielnie lub wspólnie z partnerami zewnętrznymi – lub może procesie dyfuzji przyswoić sobie innowacje opracowane przez inne firmy lub instytucje¹¹.

Jednym z podstawowych źródeł informacji o działalności innowacyjnej przedsiębiorstw jest opracowywany przez Eurostat międzynarodowy program badawczy *Community Innovation Survey* (CIS). Program ten obejmuje cykliczne badanie dotyczące różnorodnych aspektów działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w przemyśle oraz w sektorze usług, jak również innowacji organizacyjnych i marketingowych. Podstawę metodologiczną badań CIS stanowi międzynarodowy Podręcznik Oslo. Dane zbierane są na poziomie krajowym zgodnie z wspólną

¹¹ Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition.

metodologią i przekazywane do biura Eurostatu w celu ich porównywania pomiędzy krajami. Badanie oparte jest na tzw. zharmonizowanych kwestionariuszach i przeprowadzone przez instytucje statystyczne w poszczególnych krajach Unii Europejskiej.

Najpopularniejszą metodologią rekomendowaną przez Komisję Europejską do oceny innowacyjności jest ***Innovation Union Scoreboard (IUS)*** - unijna tablica innowacyjności, która zastąpiła w 2011 r. stosowaną wcześniej Europejską Tablicę Wyników Innowacyjności *European Innovation Scoreboard*. IUS jest to ranking mierzący i porównujący poziom innowacyjności w państwach członkowskich UE, rekomendowany przez Komisję Europejską. w celu realizacji Strategii Europa 2020. Zawarte w tablicy informacje mają stanowić źródło danych dla państw członkowskich o słabych i mocnych stronach poszczególnych krajów w dziedzinie innowacyjności.

Regionalnym odpowiednikiem rankingu IUS jest *Regional Innovation Scoreboard* (Regionalna Tablica Wyników w dziedzinie Innowacji – RIS), która zawiera koncepcję syntetycznej oceny i porównania innowacyjności regionów na poziomie krajowym oraz europejskim. Zgodnie z RIS2014¹² regiony europejskie podzielić można w zależności od stopnia zaawansowania innowacji:

- regionalni liderzy innowacyjni (regional innovation leaders),
- regionalni zwolennicy innowacji (regional innovation followers),
- regionalni umiarkowani innowatorzy (regional moderate innovators),
- regionalni innowatorzy o skromnych wynikach (regional modest innovators).

Regionalni liderzy innowacji są to te regiony, które wykonują 20% lub więcej powyżej średniej UE. Regionalni zwolennicy innowacji to regiony wykonujące od 90% do 120% średniej UE. Regionalni umiarkowani innowatorzy są to regiony wykonujące między 50% i 90% średniej UE, natomiast regionalni innowatorzy o skromnych wynikach wykonują poniżej 50% średniej unijnej.

Na syntetyczną ocenę innowacyjności według RIS2014 składa się 11 wskaźników podzielonych na trzy grupy:

¹² 2014 Regional Innovation Scoreboard (2014RIS).

Siły napędowe innowacji (*Enablers*) – kapitał ludzki, możliwości pozyskania finansowania z rynku lub wsparcia państwa dla innowatorów, a także jakość, otwartość i atrakcyjność krajowego systemu badań.

Aktywność przedsiębiorstw (*Firm activities*) – inwestycje firm w innowacje, współpraca z innymi podmiotami oraz tworzenie własności intelektualnej.

Wyniki (*Outputs*) – liczebność innowatorów, efekty gospodarcze innowacji.

W grupach znalazły się następujące wskaźniki:

1. Udział ludności w wieku 25-64 z wykształceniem wyższym (2012);
2. Udział wydatków sektora publicznego na działalność B+R w PKB (2010);
3. Udział wydatków sektora przedsiębiorstw na działalność B+R w PKB (2010);
4. Wydatki na innowacje nie związane z B+R w % obrotów ogółem (2010);
5. Udział Małych i Średnich Przedsiębiorstw (MŚP) wprowadzających własne innowacje (2010);
6. Udział MŚP współpracujących w zakresie innowacji z innymi podmiotami (2010);
7. Liczba patentów zgłoszonych do EPO na milion PKB w PPS (2008);
8. Udział MŚP, które wprowadziły innowacje produktowe lub procesowe (2010);
9. Udział MŚP, które wprowadziły innowacje organizacyjne lub marketingowe w MŚP (2010);
10. Udział zatrudnionych w średniowysokiej i wysokiej technice przetwórstwa przemysłowego i usługach opartych na wiedzy w pracujących ogółem (2011);
11. Sprzedaż innowacji nowych dla rynku i nowych dla przedsiębiorstw w % obrotu (2010).

Wartości wskaźników zostały znormalizowane w celach porównawczych i przyjmują wartości od 0 do 1, przy czym im wartość indeksu jest bliższa 1, tym wyższy jest poziom innowacyjności danego regionu.

Tabl. 9. Znormalizowane wskaźniki RIS2014 dla regionów¹³

Wyszczególnienie	Ludność w wieku 25-64 z wykształceniem wyższym	Wydatki sektora publicznego na działalność B+R w PKB	Wydatki sektora przedsiębiorstw na działalność B+R w PKB	Wydatki na innowacje nie związane z B+R w % obrotów ogółem	MŚP wprowadzające własne innowacje w MŚP	Innowacyjne MŚP współpracujące z innymi podmiotami w MŚP
Dolnośląskie	0,524	0,226	0,155	0,358	0,082	0,148
Kujawsko-pomorskie	0,494	0,176	0,081	0,335	0,086	0,091
Lubelskie	0,576	0,346	0,098	0,317	0,086	0,134
Lubuskie	0,440	0,065	0,072	0,360	0,065	0,104
Łódzkie	0,571	0,322	0,112	0,265	0,047	0,112
Małopolskie	0,587	0,462	0,170	0,255	0,088	0,119
Mazowieckie	0,727	0,533	0,227	0,243	0,088	0,135
Opolskie	0,440	0,087	0,025	0,357	0,131	0,158
Podkarpackie	0,518	0,278	0,294	0,349	0,128	0,161
Podlaskie	0,641	0,182	0,072	0,219	0,047	0,116
Pomorskie	0,587	0,210	0,211	0,303	0,069	0,114
Śląskie	0,601	0,215	0,132	0,410	0,113	0,146
Świętokrzyskie	0,576	0,204	0,149	0,329	0,073	0,087
Warmińsko-mazurskie ..	0,396	0,252	0,072	0,421	0,082	0,116
Wielkopolskie	0,511	0,293	0,119	0,303	0,081	0,132
Zachodniopomorskie	0,478	0,182	0,072	0,535	0,075	0,102
Pozycja woj. podkarpackiego w kraju	10.	6.	1.	7.	2.	1.

¹³ Opracowanie własne na podstawie *Regional Innovation Scoreboard 2014 - Methodology report*.

Tabl. 9. Znormalizowane wskaźniki RIS2014 dla regionów (dok.)¹⁴

Wyszczególnienie	Zgłoszone do EPO patenty na milion PKB	MŚP, które wprowadziły innowacje produktowe lub procesowe w MŚP	MŚP, które wprowadziły innowacje organizacyjne lub marketingowe w MŚP	Zatrudnieni w średniowysokiej i wysokiej technice przetwórstwa przemysłowego i usługach opartych na wiedzy w pracujących ogółem	Sprzedaż innowacji nowych dla rynku i nowych dla przedsiębiorstw w % obrotu
Dolnośląskie	0,095	0,114	0,129	0,604	0,379
Kujawsko-Pomorskie	0,110	0,109	0,093	0,322	0,149
Lubelskie	0,167	0,121	0,095	0,204	0,127
Lubuskie	0,080	0,101	0,077	0,376	0,191
Łódzkie	0,139	0,077	0,078	0,385	0,223
Małopolskie	0,147	0,118	0,135	0,381	0,325
Mazowieckie	0,094	0,128	0,163	0,528	0,300
Opolskie	0,113	0,165	0,117	0,343	0,341
Podkarpackie	0,095	0,167	0,129	0,343	0,262
Podlaskie	0,043	0,088	0,034	0,199	0,071
Pomorskie	0,092	0,109	0,124	0,507	0,173
Śląskie	0,088	0,149	0,139	0,520	0,241
Świętokrzyskie	0,072	0,115	0,082	0,183	0,265
Warmińsko-Mazurskie ..	0,047	0,134	0,077	0,204	0,224
Wielkopolskie	0,098	0,118	0,101	0,376	0,241
Zachodniopomorskie	0,080	0,114	0,117	0,372	0,156
Pozycja woj. podkarpackiego w kraju	8.	1.	5.	11.	6.

W tak sporządzonym zestawieniu województwo podkarpackie znalazło się według metodologii RIS2014 w grupie umiarkowanych innowatorów. Kolejnymi województwami w tej grupie były województwa: mazowieckie, małopolskie, śląskie

¹⁴ Opracowanie własne na podstawie *Regional Innovation Scoreboard 2014 - Methodology report*.

i dolnośląskie. Pozostałe 11 województw współtworzą najslabszą grupę pod względem innowacyjności tzn. innowatorów o słabych wynikach.

Analizując zestawienie pod kątem poszczególnych wskaźników należy podkreślić, że województwo podkarpackie pozytywnie wyróżniało się na tle kraju (zajęło pierwsze miejsce) pod względem udziału wydatków sektora przedsiębiorstw na działalność B+R w PKB, udziału MŚP współpracujących w zakresie innowacji z innymi podmiotami, a także udziału MŚP, które wprowadziły innowacje produktowe lub procesowe. Pod względem udziału MŚP wprowadzających własne innowacje województwo zajęło natomiast miejsce drugie. Pod względem pozostałych wskaźników województwo zajmowało miejsca nieco niższe, z czego najgorzej wyglądała sytuacja (10. miejsce) jeśli chodzi o odsetek osób w wieku 25-64 z wyższym wykształceniem oraz udział zatrudnionych w średniowysokiej i wysokiej technice przetwórstwa przemysłowego i usługach opartych na wiedzy w pracujących ogółem.

Analizując bardziej aktualne dane, które były brane w roku 2014 do rankingu RIS2014, można zauważyć pewne zmiany w lokatach poszczególnych województw w Polsce.

W 2013 r. w województwie podkarpackim 23,1% ludności w wieku 25-64 lat miało wyższe wykształcenie (12. lokata wśród województw). Najwyższy wskaźnik wystąpił w województwie mazowieckim – 35,4%, najniższy natomiast w województwie lubuskim, gdzie wyniósł on 20,6%.

Udział wydatków na innowacje nie związane z B+R w obrotach ogółem w 2012 r. na Podkarpaciu wyniósł 0,9%. Była to trzecia lokata wśród województw. Najwyższy wskaźnik wystąpił w województwie zachodniopomorskim, gdzie przyjął wartość 2,0%, najniższy natomiast odnotowano w Małopolsce – 0,3%.

Pod względem udziału MŚP wprowadzających własne innowacje w liczbie małych i średnich przedsiębiorstw ogółem Podkarpacie w 2012 r. zajęło 7. lokatę ze wskaźnikiem 10,3%. Najwyższy udział odnotowano w województwie świętokrzyskim (11,8%), najniższy natomiast miało województwo pomorskie, w którym udział ten wyniósł 7,2%.

Z kolei udział małych i średnich przedsiębiorstw, które współpracowały z innymi podmiotami w zakresie innowacji w liczbie MŚP ogółem na Podkarpaciu w 2012 r. wyniósł 3,9%. Najwyższą wartość wskaźnik ten przyjął w województwie opolskim, gdzie jego wartość wyniosła 4,8%, natomiast w województwie pomorskim udział ten był najniższy i wynosił 2,7%.

W 2012 r. województwo podkarpackie ze wskaźnikiem 13,7% zajęło 7. lokatę pod względem udziału małych i średnich przedsiębiorstw, które wprowadziły innowacje produktowe lub procesowe w liczbie MŚP ogółem. Najniższym udziałem charakteryzowało się województwo pomorskie, gdzie udział ten wynosił 9,3%. Pierwsze miejsce natomiast zajmowało województwo dolnośląskie, w którym udział ten wynosił 15,8%.

Z kolei udział małych i średnich przedsiębiorstw, które wprowadziły innowacje organizacyjne lub marketingowe w liczbie MŚP ogółem w 2012 r. na Podkarpaciu wyniósł 12,7%. Województwem, w którym wskaźnik ten był najwyższy było województwo dolnośląskie (18,2%). Natomiast ostatnie miejsce zajęło województwo warmińsko-mazurskie ze wskaźnikiem 8,3%.

Pod względem liczby patentów zgłoszonych do EPO na milion PKB (w PPS) województwo podkarpackie ze wskaźnikiem 0,06% w 2010 r. zajmowało 4. lokatę. Na pierwszym miejscu w rankingu województw było województwo lubuskie ze wskaźnikiem 0,11%. Ostatnie natomiast miejsce zajmowały dwa województwa: warmińsko-mazurskie i podlaskie ze wskaźnikiem 0,01%.

Sprzedaż innowacji nowych dla rynku i nowych dla przedsiębiorstw w obrocie MŚP w 2012 r. na Podkarpaciu była najwyższy wśród województw i wyniósł 7,5%. Najniższy wartość tego wskaźnika odnotowano w województwie małopolskim (1,2%).

W 2013 r. w województwie podkarpackim zatrudnieni w średniowysokiej i wysokiej technice przetwórstwa przemysłowego stanowili 6,1% pracujących ogółem. Najwyższym wskaźnikiem wśród województw charakteryzowało się województwo dolnośląskie, gdzie udział ten wyniósł 8,5%. W województwie warmińsko-mazurskim udział ten był najniższy i wynosił 2,5%.

Udział zatrudnionych w usługach opartych na wiedzy w pracujących ogółem na Podkarpaciu w 2013 r. wyniósł 27,8%, co pozwoliło nam zająć 14. lokatę wśród województw. Najwyższą wartością tego wskaźnika charakteryzowało się województwo mazowieckie – 39,5%, najniższą natomiast województwo wielkopolskie – 25,0%.

Podstawowym narzędziem realizacji polityki innowacyjnej na poziomie województw jest Regionalna Strategia Innowacji. Do monitoringu i oceny regionalnej polityki innowacyjnej województwo podkarpackie w Regionalnej Strategii Innowacji na lata 2014-2020 wybrało metodologię opartą zarówno na wskaźnikach pochodzących z RIS, jak również rozszerzony zestaw wskaźników, których źródłem jest Bank Danych Lokalnych. Należą do nich przede wszystkim:

- współczynnik skolaryzacji: zasadnicze szkoły zawodowe, zawodowe i ogólnozawodowe oraz policealne (brutto i netto),
- studenci studiów z dziedziny nauka i technika (N+T) tj. na kierunkach: nauki biologiczne, nauki fizyczne, matematyka i statystyka, komputeryzacja, inżynieria i technika, produkcja i przetwórstwo, architektura i budownictwo w ogólnej liczbie studentów,
- liczba studentów na 10 tysięcy mieszkańców,
- liczba uczestników studiów doktoranckich na 10 tysięcy mieszkańców,
- nakłady na B+R w odniesieniu do PKB,
- nakłady na B+R na 1 mieszkańca,
- nakłady na B+R w dziedzinie nauk inżynierskich i technicznych, w relacji do nakładów ogółem,
- udział przedsiębiorstw, które poniosły nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach ogółem,
- zgłoszone wynalazki krajowe i udzielone patenty krajowe,
- zgłoszone wzory użytkowe i udzielone prawa ochronne,
- udział przedsiębiorstw posiadających dostęp do Internetu,
- udział przedsiębiorstw posiadających własną stronę internetową.

Analiza wymienionych wyżej wskaźników pozwala określić nie tylko stopień zaawansowania procesów innowacyjnych na Podkarpaciu, ale także warunki im sprzyjające. Ponadto informuje o pozycji naszego regionu w rankingu województw.

W 2013 r. współczynnik skolaryzacji brutto zasadniczych szkół zawodowych na Podkarpaciu wyniósł 13,5% plasując nasz region na 11. miejscu wśród województw (w 2009 r. 16,2% - 9. lokata). Natomiast współczynnik skolaryzacji netto zasadniczych szkół zawodowych wyniósł 12,2%. W 2009 r. był wyższy i wyniósł 14,6%. Najwyższe wskaźniki skolaryzacji zarówno brutto, jak i netto zasadniczych szkół zawodowych odnotowano w województwie wielkopolskim (odpowiednio 19,4% i 17,8%), najniższe zaś w województwie podlaskim (9,8% i 8,5%). Współczynnik skolaryzacji brutto szkół zawodowych i ogólnozawodowych w województwie podkarpackim w 2013 r. wyniósł 47,0% i był on jednym z najwyższych w kraju. Wyższy odnotowano jedynie w województwie świętokrzyskim (50,0%) i śląskim (48,4%). W 2009 r. wskaźnik ten był na takim samym poziomie. Natomiast współczynnik skolaryzacji netto szkół zawodowych i ogólnozawodowych wyniósł na Podkarpaciu w 2013 r. 34,5% dając nam drugie miejsce wśród województw. Był on o 0,4 p. proc. wyższy niż w 2009 r. Z kolei współczynnik skolaryzacji brutto szkół policealnych był na Podkarpaciu jednym z najniższych w kraju - 14,8% (przedostatnia lokata), podczas gdy w województwie śląskim wyniósł on 25,2% dając pierwsze miejsce wśród województw. W 2009 r. był on na jeszcze niższym poziomie - 13,2%. Ten sam wskaźnik w ujęciu netto przyjął na Podkarpaciu wartość 5,9% co pozwoliło nam zająć 12. lokatę. W porównaniu z 2009 r. jego wartość spadła o 1 p. proc.

Województwo podkarpackie zajmuje wysokie miejsce w rankingu województw pod względem odsetka studentów na kierunkach N+T w ogólnej liczbie studentów. W 2013 r. udział ten wyniósł 29,2% i uplasował nasz region na 4. miejscu. Najwyższą wartość miało województwo dolnośląskie – 33,2%, najniższą natomiast kujawsko-pomorskie – 20,4%. W 2009 r. odsetek ten wyniósł 20,5%, a województwo zajmowało 10. lokatę. W kraju w 2013 r. wskaźnik ten osiągnął wartość 26,7%, natomiast w 2009 r. – 22,2%.

W 2013 r. w województwie podkarpackim na 10 tys. mieszkańców przypadało 295 studentów szkół wyższych, tj. o 61 mniej niż w roku 2009. Najwyższym wskaźnikiem charakteryzowało się województwo małopolskie (564 osoby), najniższym natomiast województwo lubuskie ze wskaźnikiem 186 osób. Dla Polski wskaźnik ten przyjął wartość 402 osoby.

Niską, bo przedostatnią, lokatę zajmuje Podkarpacie pod względem liczby uczestników studiów doktoranckich na 10 tysięcy mieszkańców. W 2013 r. wskaźnik ten wyniósł 2,4, podczas gdy w Polsce osiągnął wartość 11,3. W roku 2009 województwo podkarpackie zajmowało 14. lokatę ze wskaźnikiem 1,7.

W województwie podkarpackim udział nakładów wewnętrznych na B+R w relacji do PKB w 2012 r. wyniósł – 1,02% (w kraju – 0,89%), a udział nakładów w sektorze przedsiębiorstw na B+R w relacji do PKB był najwyższy wśród województw i wyniósł 0,74% (w kraju – 0,33%). Najniższy udział nakładów ogółem wystąpił w województwie opolskim – 0,19%, zaś udział nakładów w sektorze przedsiębiorstw w PKB był najniższy w województwie zachodniopomorskim i wyniósł 0,07%. W 2009 r. udział nakładów wewnętrznych na B+R w relacji do PKB wyniósł na Podkarpaciu 0,37%.

Wartość nakładów wewnętrznych na B+R w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2013 r. wyniosła w województwie podkarpackim 373 zł (o 283 zł więcej niż w 2009 r.), co uplasowało go na 4. miejscu wśród województw. W Polsce wskaźnik ten wyniósł 375 zł. Najwyższą wartość przyjął w województwie mazowieckim – 1072 zł, najniższą zaś w województwie opolskim, gdzie jego wartość wynosiła 79 zł.

W 2013 r. Podkarpacie ze wskaźnikiem 84,8% zajmowało 2. lokatę pod względem udziału nakładów na B+R w dziedzinie nauk inżynierskich i technicznych w nakładach ogółem. Najwyższy odsetek odnotowano w województwie lubuskim – 86,4%, najniższy natomiast w lubelskim, gdzie udział ten wyniósł 23,3%. W roku 2009 Podkarpacie również zajęło 2. miejsce ze wskaźnikiem 73,2%.

Województwo podkarpackie w 2013 r., ze wskaźnikiem 15,8%, zajmowało drugą lokatę pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych, które poniosły nakłady na działalność innowacyjną w liczbie przedsiębiorstw ogółem. Natomiast dla

przedsiębiorstw z sektora usług udział ten wyniósł w 2013 r. 7,8% i było to 9. miejsce wśród województw. W 2009 r. pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych, które poniosły nakłady na działalność innowacyjną w liczbie przedsiębiorstw ogółem Podkarpackie zajęło 1. miejsce ze wskaźnikiem 18,9%, zaś dla przedsiębiorstw z sektora usług miejsce 6. (10,7%).

Pod względem udziału osób zatrudnionych w działalności B+R w ludności aktywnej zawodowo Podkarpacie ze wskaźnikiem 0,76% w 2013 r. zajmowało 6. lokatę. Dla Polski wskaźnik ten wyniósł 0,84%. Najwyższy odsetek zatrudnionych w działalności B+R w ludności aktywnej wystąpił w województwie mazowieckim (1,55%), najniższy natomiast w województwie świętokrzyskim – 0,24%. W porównaniu z 2009 r. wskaźnik ten wzrósł dla Podkarpacia o 0,4 p. proc.

Biorąc pod uwagę liczbę zgłoszonych wynalazków w 2013 r. Podkarpacie z wartością 113 zajęło 11. lokatę w kraju. Pod względem liczby udzielonych patentów z wartością 78 zajmowało lokatę 10. wśród województw. W obu zestawieniach na pierwszym miejscu uplasowało się województwo mazowieckie, na ostatnim natomiast województwo lubuskie. W porównaniu z rokiem 2009 wzrosła o 43 liczba zgłoszonych wynalazków na Podkarpaciu, natomiast liczba udzielonych patentów wzrosła o 33. W 2013 r. w województwie podkarpackim zgłoszone zostały 33 wzory użytkowe i tyle samo udzielonych zostało praw ochronnych. Pozwoliło to zająć Podkarpaciu odpowiednio 11. i 6. lokatę w skali kraju. W porównaniu z rokiem 2009 liczba zgłoszonych wzorów użytkowych nie uległa zmianie, wzrosła natomiast o 21 liczba udzielonych praw ochronnych.

Pod względem odsetka przedsiębiorstw posiadających dostęp do Internetu w 2013 r. Podkarpackie ze wskaźnikiem 91,0% zajmowało 15. miejsce wśród województw. Najwyższym udziałem charakteryzowało się województwo lubelskie – 96,5%, najniższy natomiast odnotowano w województwie świętokrzyskim – 90,6%. W Polsce wskaźnik ten osiągnął wartość 93,6%. W roku 2009 ze wskaźnikiem na podobnym poziomie Podkarpacie zajmowało 5. lokatę.

Własną stroną internetową w 2013 r. posiadało 58,8% przedsiębiorstw w województwie podkarpackim – 14. lokata wśród województw. Najwyższym

odsetkiem charakteryzowało się województwo mazowieckie (71,7%), najniższy natomiast udział odnotowano w województwie lubuskim – 55,2%. W Polsce wskaźnik ten wyniósł 66,0%. W porównaniu z rokiem 2009 odsetek ten na Podkarpaciu wzrósł o 5,4 p. proc.

W województwie podkarpackim udział przedsiębiorstw przemysłowych (o liczbie pracujących 10-249 osób) współpracujących w ramach inicjatywy klastrowej lub innej sformalizowanej współpracy w liczbie przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie był w 2013 r. najwyższy wśród wszystkich województw i wyniósł 9,5%. Na drugim miejscu uplasowało się województwo lubelskie z wartością 9,3%. Najniższy udział odnotowano natomiast w województwie lubuskim – 1,2%. W Polsce odsetek ten przyjął wartość 5,3%.

Udział produkcji sprzedanej wyrobów nowych/istotnie ulepszonych w przedsiębiorstwach przemysłowych w wartości sprzedaży wyrobów ogółem wyniósł w 2013 r. na Podkarpaciu 12,3%, co uplasowało nasz region na czwartym miejscu wśród województw. W Polsce wskaźnik ten wyniósł 11,5%. Najwyższą wartość osiągnęło województwo pomorskie – 23,6%, najniższym natomiast udziałem charakteryzowało się województwo warmińsko-mazurskie – 2,7%.

2.8. Podmioty gospodarki narodowej

Przedsiębiorczość to dziedzina działalności gospodarczej oraz podejmowanie inicjatywy w zakresie tworzenia nowych miejsc pracy, zakładania przedsiębiorstw i przyczyniania się do rozwoju gospodarczego.

Rozwój przedsiębiorczości pozytywnie wpływa na wzrost gospodarczy i rynek pracy. Sukces w przedsiębiorczości w dużej mierze zależy od skłonności do podejmowania i rozwijania własnej działalności gospodarczej. Jest to obszar kluczowy dla rozwoju gospodarki napędzanej od lat wysiłkiem rodzinnych przedsiębiorstw.

Analizując dynamikę i strukturę podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON możemy zaobserwować zmiany zachodzące w rozwoju przedsiębiorczości.

W końcu 2013 r. w województwie podkarpackim w rejestrze REGON zarejestrowanych było 159,6 tys. podmiotów gospodarki narodowej¹⁵. Stanowiły one 3,9% podmiotów zarejestrowanych w kraju. W porównaniu z rokiem 2009 przyrost liczby podmiotów w województwie wyniósł 10,1% i był wyższy niż w kraju o 1,3 p. proc.

Zdecydowaną większość podmiotów gospodarki narodowej skupia sektor prywatny. W 2013 r. było ich ponad 153,6 tys., co stanowiło 96,2% ogółu podmiotów zarejestrowanych w województwie. W porównaniu z rokiem 2009 liczba podmiotów sektora prywatnego wzrosła o 14,6 tys., tj. o 10,5%. Natomiast sektor publiczny skupiał 6,0 tys. podmiotów i był niezmienny od 2009 r.

Wśród podmiotów gospodarki narodowej ponad 3/4 stanowiły osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. W roku 2013 w rejestrze REGON w województwie podkarpackim zarejestrowanych było 120,9 tys. osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą (75,8% ogólnej liczby podmiotów), podczas gdy w 2009 r. – 112,3 tys. (77,4%). Spółek cywilnych w 2013 r. było 10,2 tys. i stanowiły one 6,4% zarejestrowanych podmiotów (w 2009 r. – 9,4 tys., tj. 6,5%). Mniej niż spółek cywilnych istniało spółek handlowych – 9,5 tys. (6,0%), podczas gdy w 2009 r. – 7,0 tys., tj. 4,8%. Stowarzyszeń i organizacji społecznych zarejestrowanych było ponad 6,3 tys., tj. 4,0% (w 2009 r. było ich o 16,7% mniej – 5,4 tys. i stanowiły 3,7% podmiotów w województwie). Wśród podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON w 2013 r. było również 799 spółdzielni, tj. 0,5% (w 2009 r. było ich mniej – 730 i stanowiły 0,5%) oraz 342 fundacje, tj. 0,2% (w 2009 r. – 237, tj. 0,2%), a także 2 przedsiębiorstwa państwowe (w 2009 r. – 3).

W latach 2009-2013 największą dynamiką wzrostu charakteryzowały się fundacje (wzrost o 44,3%), nieco mniejszą spółki handlowe (o 35,8%) oraz

¹⁵ Bez osób prowadzących gospodarstwa indywidualne w rolnictwie.

stowarzyszenia i organizacje społeczne (o 17,6%). Wzrost nastąpił również pośród spółdzielni (o 9,5%) oraz spółek cywilnych (o 9,3%). Liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą zwiększyła się w tym okresie o 7,7%.

Przyłączającą większość podmiotów gospodarki narodowej stanowiły podmioty małe, o deklarowanej liczbie pracujących do 9 osób. W 2013 r. stanowiły one 95,4% ogółu podmiotów w województwie. Podmiotów o liczbie pracujących od 10 do 49 było 3,6%, od 50 do 249 osób – 0,8%, a powyżej 249 osób – 0,1%. W porównaniu z rokiem 2009 zwiększyła się liczba podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących nieprzekraczającej 9 osób (o 11,3%) oraz o liczbie pracujących od 50 do 249 osób (o 4,2%), natomiast zmalała – o liczbie pracujących od 10 do 49 osób (o 12,5%), a także powyżej 249 osób (o 5,4%).

Biorąc pod uwagę liczbę zarejestrowanych podmiotów pod względem rodzaju wykonywanej działalności w 2013 r., prawie połowa z nich skupiła się w trzech sekcjach. Najliczniejszą grupę stanowiły jednostki zajmujące się: handlem; naprawą pojazdów samochodowych – 44025 (27,6%), budownictwem – 19955 (12,5%) oraz podmioty zajmujące się przetwórstwem przemysłowym – 15444 (9,7%).

W porównaniu z 2009 r. najwięcej podmiotów przybyło m.in. w sekcjach: budownictwo – 2679 (o 15,5%), działalność profesjonalna, naukowa i techniczna – 1830 (16,9%) oraz opieka zdrowotna i pomoc społeczna – 1802 (o 26,1%). W odniesieniu do 2009 r. jedynie w 2 sekcjach liczba jednostek uległa zmniejszeniu. Należały do nich handel; naprawa pojazdów samochodowych, w której ubyło 404 jednostki (0,9%) oraz sekcja działalność finansowa i ubezpieczeniowa – spadek o 271 podmiotów (5,9%).

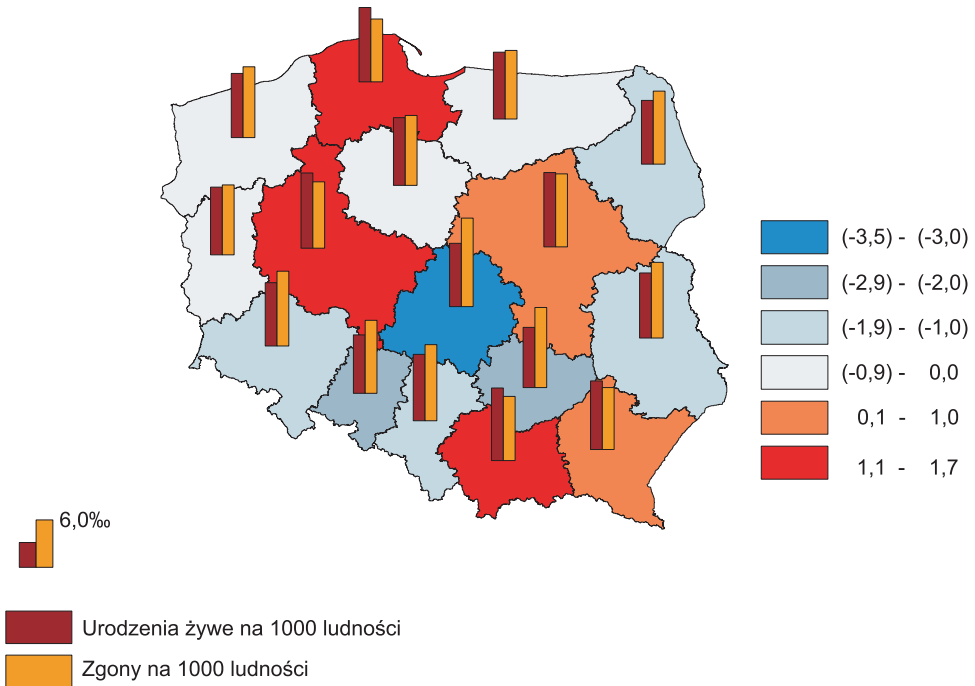
W analizowanym okresie najwyższą dynamiką wzrostu liczby podmiotów charakteryzowały się jednostki prowadzące działalność w zakresie: wytwarzania i zaopatrywania w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę (o 93,3%), górnictwa i wydobywania (o 75,0%) oraz działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca (o 59,6%).

W końcu 2013 r. na 10 tys. ludności przypadało w woj. podkarpackim 750 podmiotów, tj. o 29,0% mniej niż w kraju. W porównaniu z 2009 r. wskaźnik dla

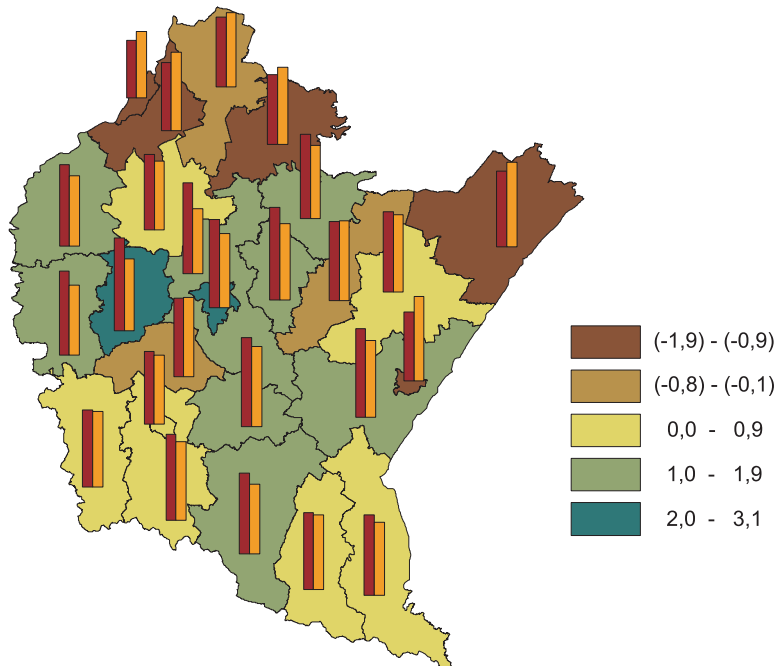
Podkarpacia wzrósł o 8,7%, podczas gdy w kraju przyrost wyniósł 7,7%. Oznacza to, że dynamika wzrostu w województwie była o 1 p. proc. wyższa niż w kraju, w wyniku czego zmniejszyła się dysproporcja pomiędzy województwem podkarpackim a Polską. Pod względem liczby podmiotów gospodarki narodowej w przeliczeniu na 10 tys. ludności woj. podkarpackie w latach 2009-2013 zajmowało ostatnie miejsce w Polsce. W roku 2013 najwyższą liczbą podmiotów na 10 tys. ludności charakteryzowały się województwa mazowieckie (1364 – o 82% więcej niż na Podkarpaciu) oraz zachodniopomorskie (1277). Obok województwa podkarpackiego podobnie niską liczbą podmiotów na 10 tys. ludności charakteryzowało się województwo lubelskie (787), stosunkowo niski wskaźnik miało także województwo podlaskie (808).

PRZYROST NATURALNY NA 1000 LUDNOŚCI W 2013 R.

województwa

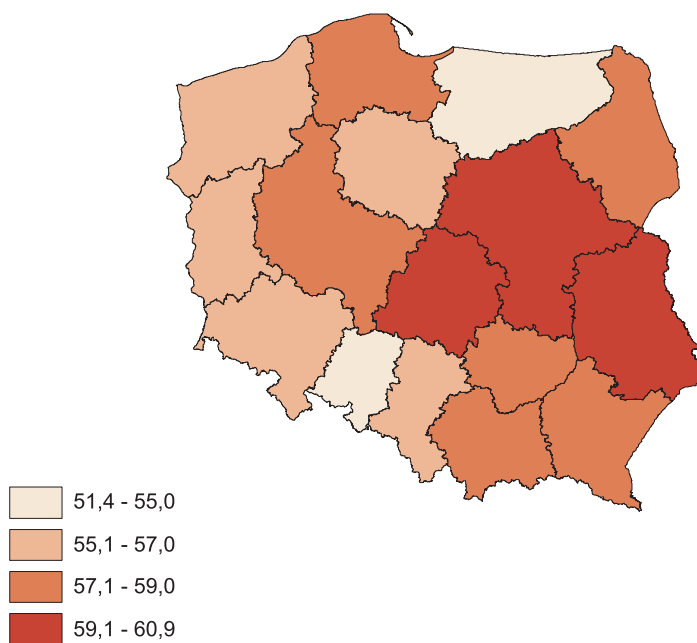

powiaty województwa podkarpackiego

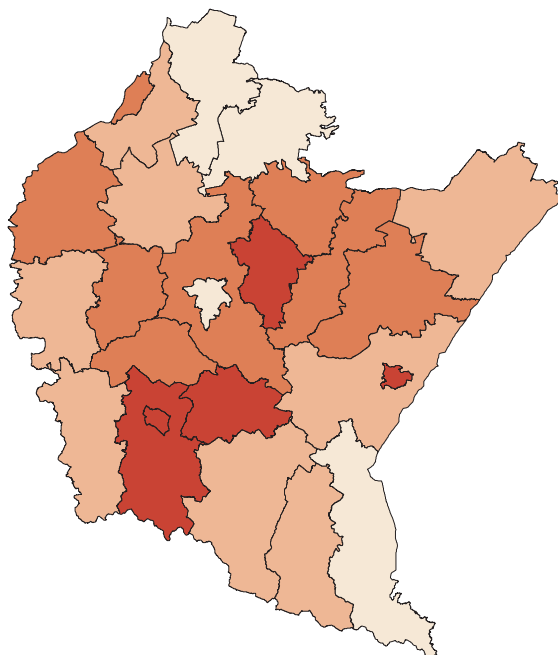

LUDNOŚĆ W WIEKU NIEPRODUKCYJNYM NA 100 OSÓB W WIEKU PRODUKCYJNYM W 2013 R.

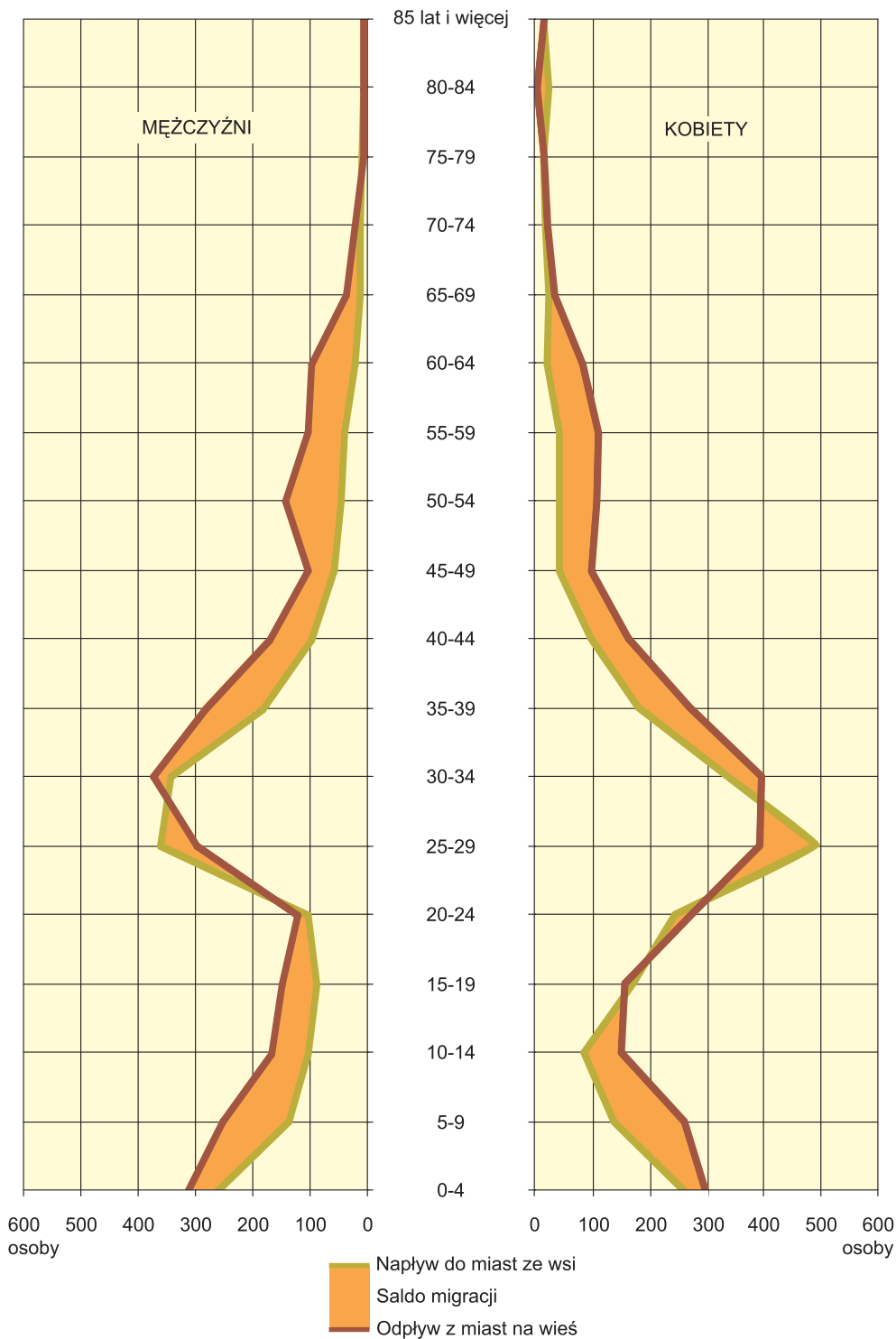
województwa

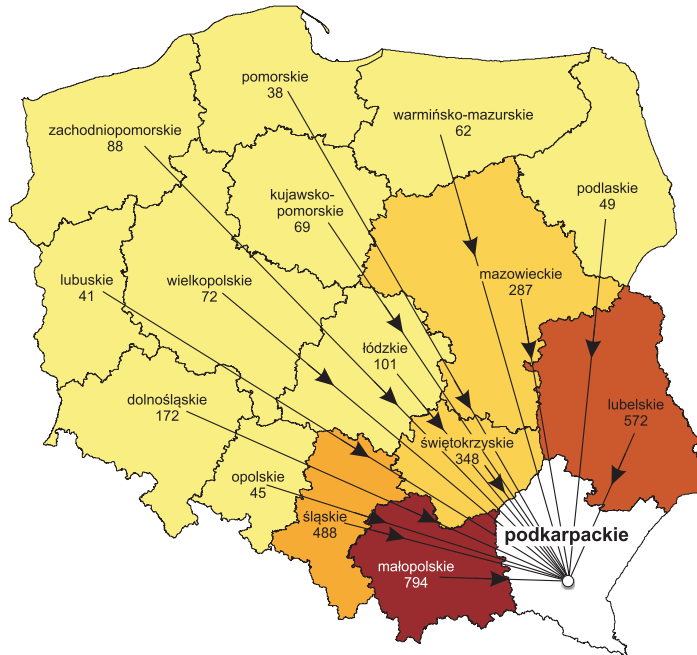
powiaty województwa podkarpackiego

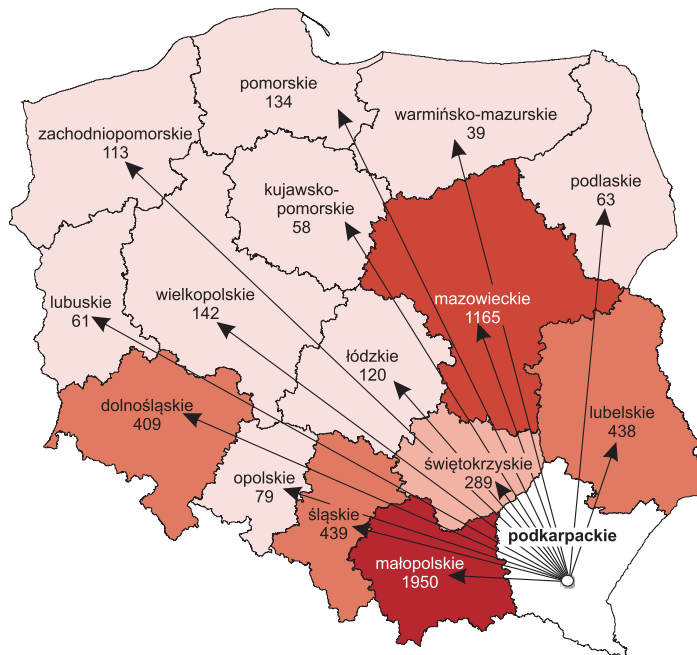
MIGRACJE WEWNĘTRZNE LUDNOŚCI WEDŁUG PŁCI I WIEKU W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM W 2013 R.

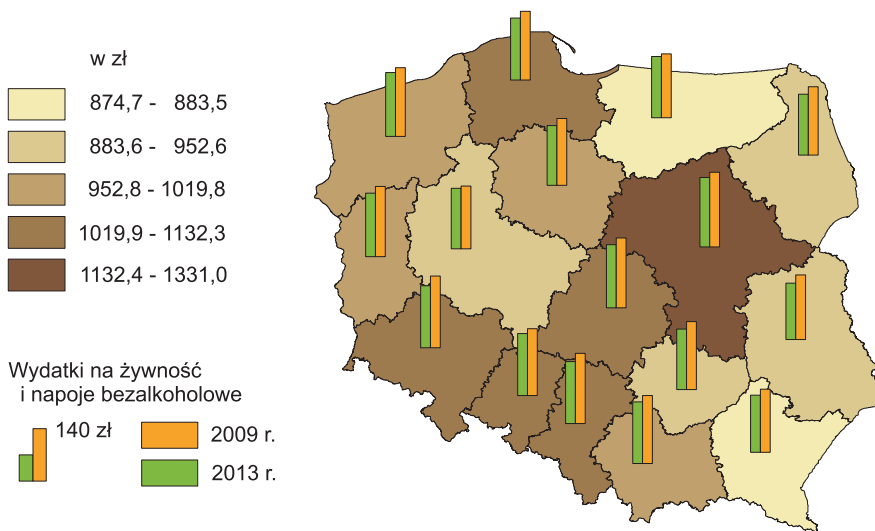
**NAPŁYW MIGRANTÓW DO WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
Z INNYCH WOJEWÓDZTW NA POBYT STAŁY W 2013 R.**

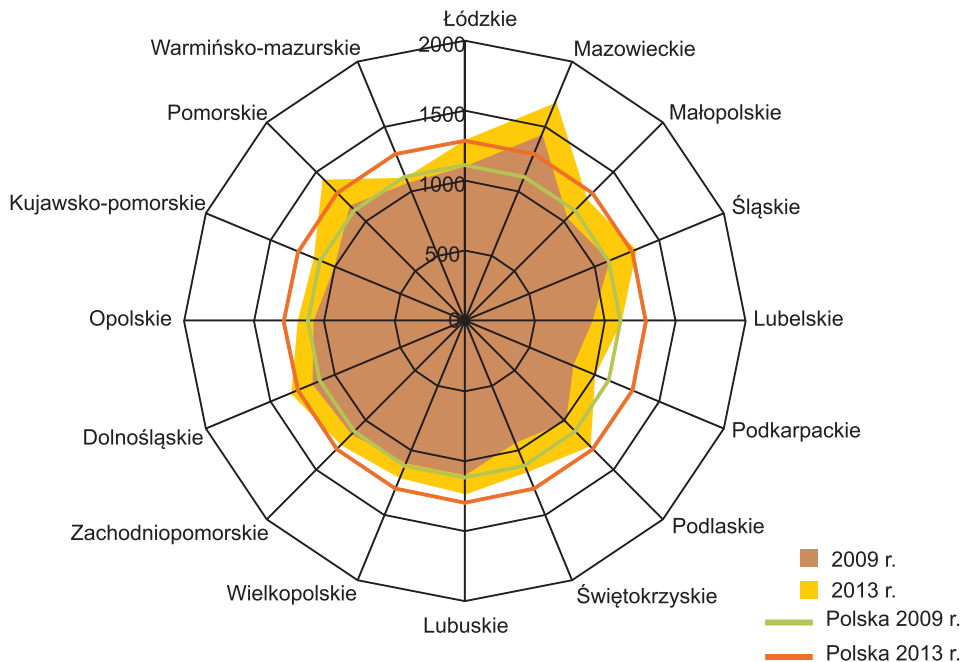
**ODPŁYW MIGRANTÓW Z WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO
DO INNYCH WOJEWÓDZTW NA POBYT STAŁY W 2013 R.**

PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE WYDATKI NA 1 OSOBE W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W 2013 R.

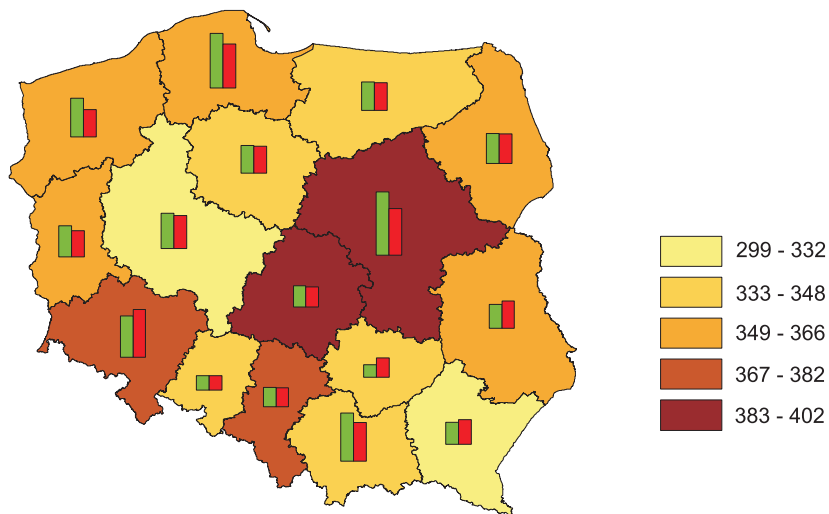

PRZECIĘTNY MIESIĘCZNY DOCHÓD ROZPORZĄDZALNY NA 1 OSOBE W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W LATACH 2009 I 2013

ZASOBY MIESZKANIOWE NA 1000 LUDNOŚCI W 2013 R.

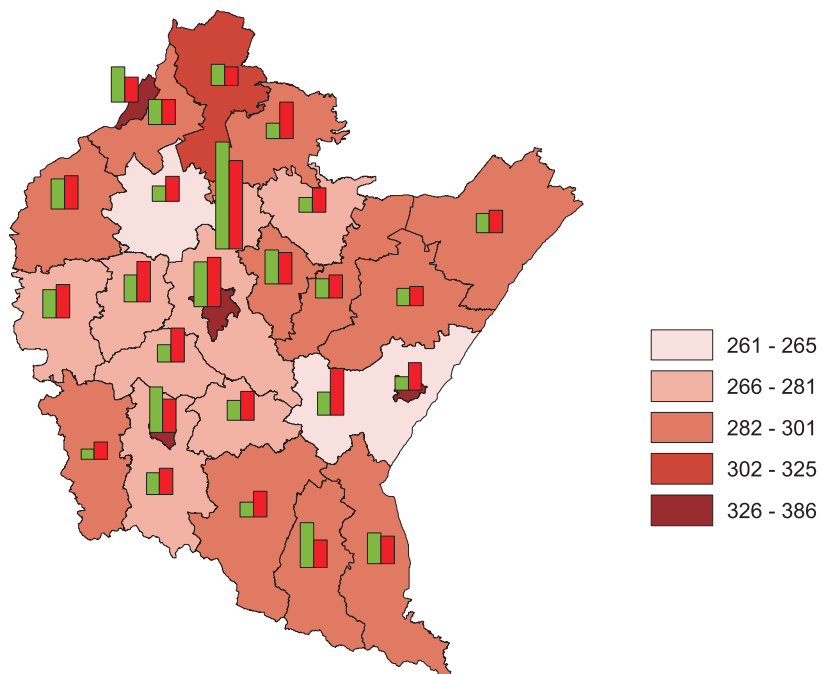
województwa

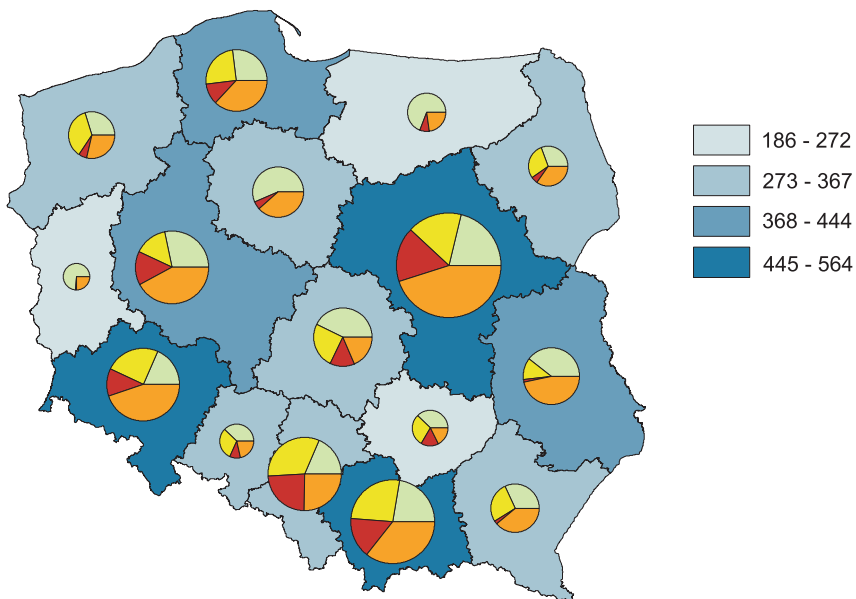
Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności

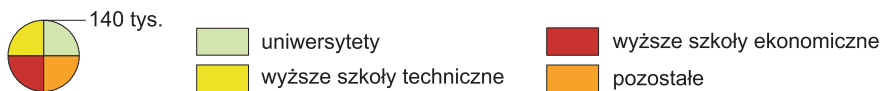
powiaty województwa podkarpackiego

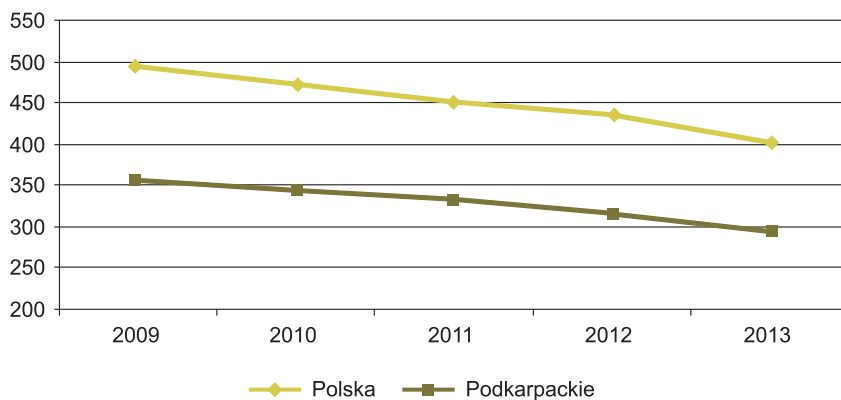
STUDENCI SZKÓŁ WYŻSZYCH NA 10 TYS. LUDNOŚCI W 2013 R.

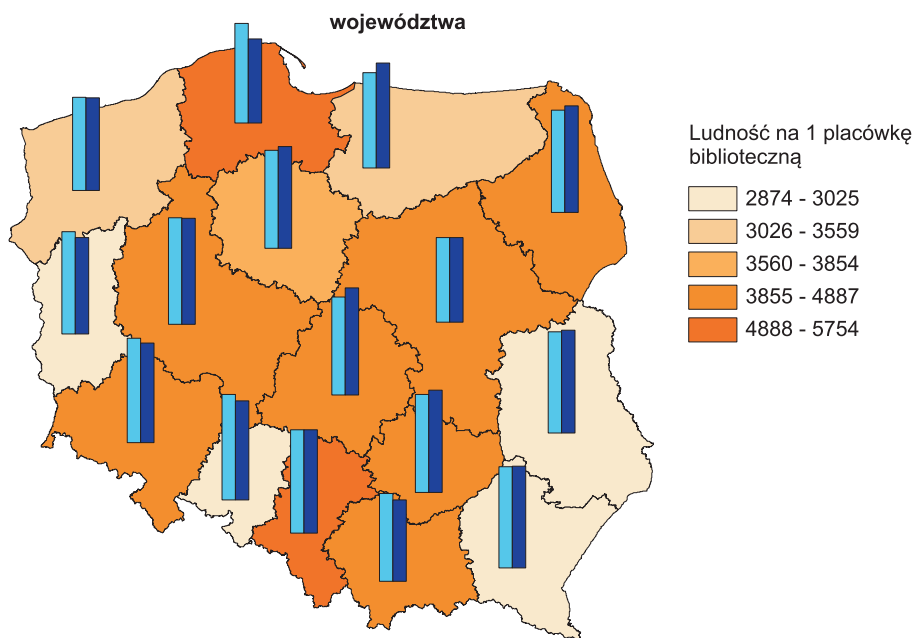
Studenci szkół wyższych według typów szkół

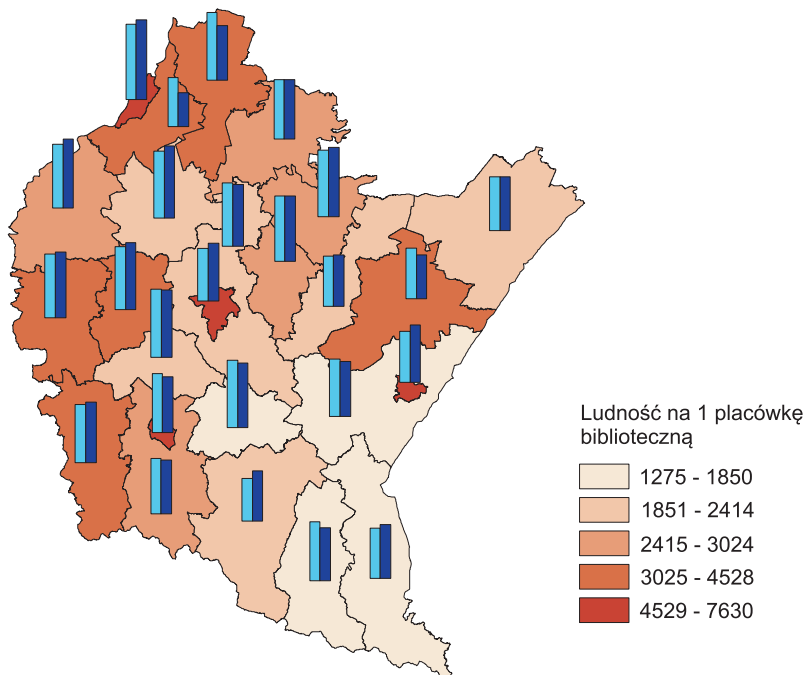
STUDENCI SZKÓŁ WYŻSZYCH NA 10 TYS. LUDNOŚCI

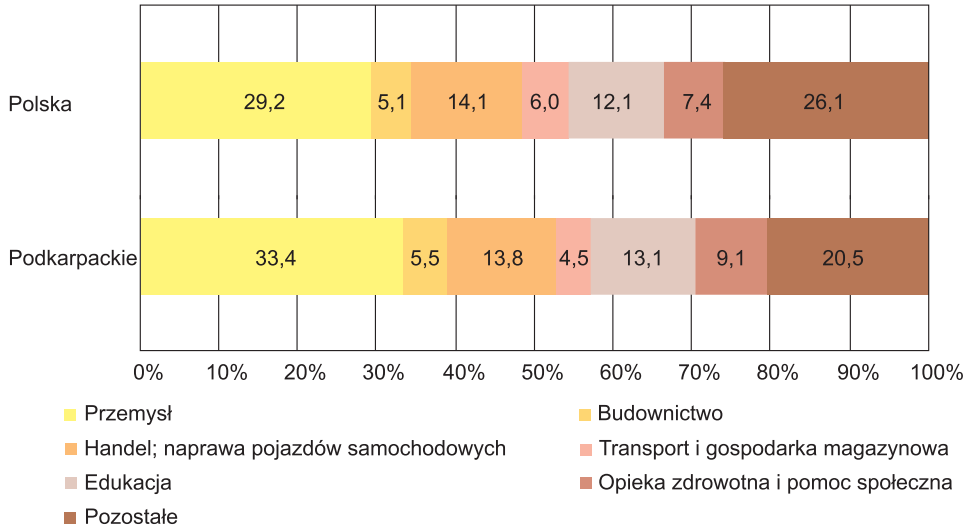
BIBLIOTEKI PUBLICZNE W 2013 R.

powiaty województwa podkarpackiego

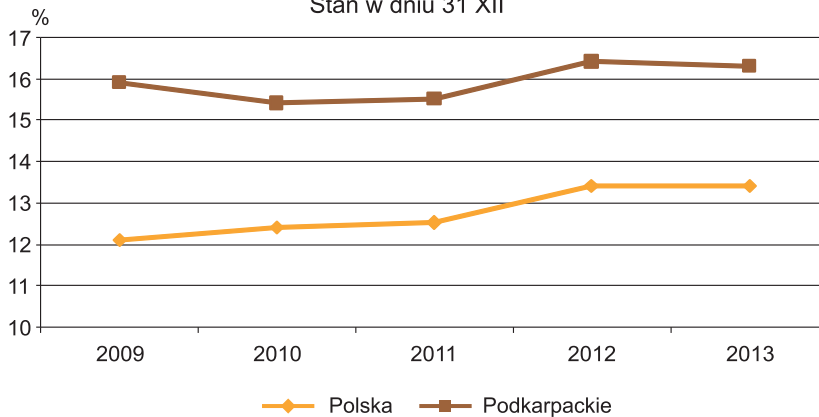

STRUKTURA PRACUJĄCYCH^a W 2013 R.
Stan w dniu 31 XII

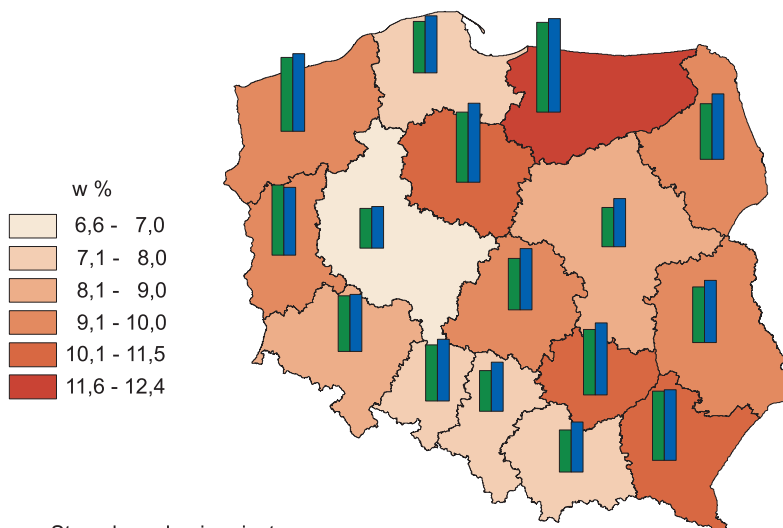
a Według faktycznego miejsca pracy i rodzaju działalności; bez podmiotów gospodarczych o liczbie pracujących do 9 osób oraz pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie.

STOPA BEZROBOCIA REJESTROWANEGO
Stan w dniu 31 XII

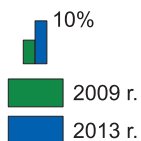

UDZIAŁ BEZROBOTNYCH ZAREJESTROWANYCH W LICZBIE LUDNOŚCI W WIEKU PRODUKCYJNYM W 2013 R.

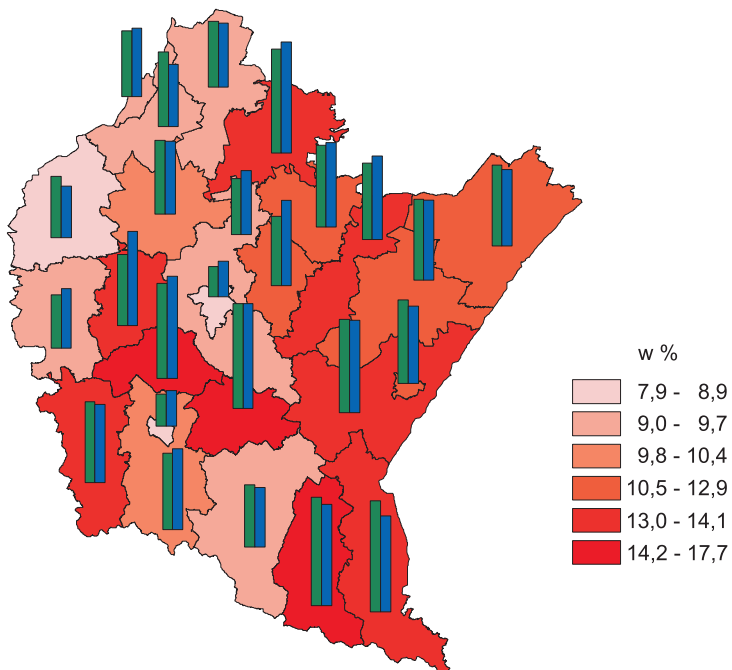
województwa

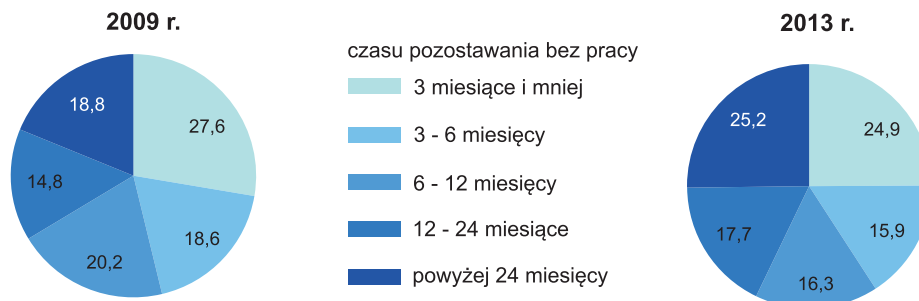
Stopa bezrobocia rejestrowanego

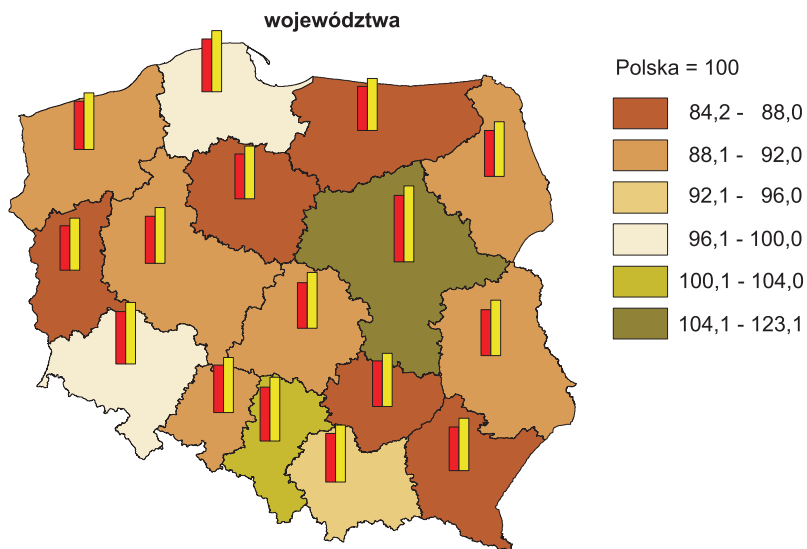
powiaty województwa podkarpackiego

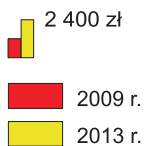
STRUKTURA BEZROBOCIA REJESTROWANEGO W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM (w %)

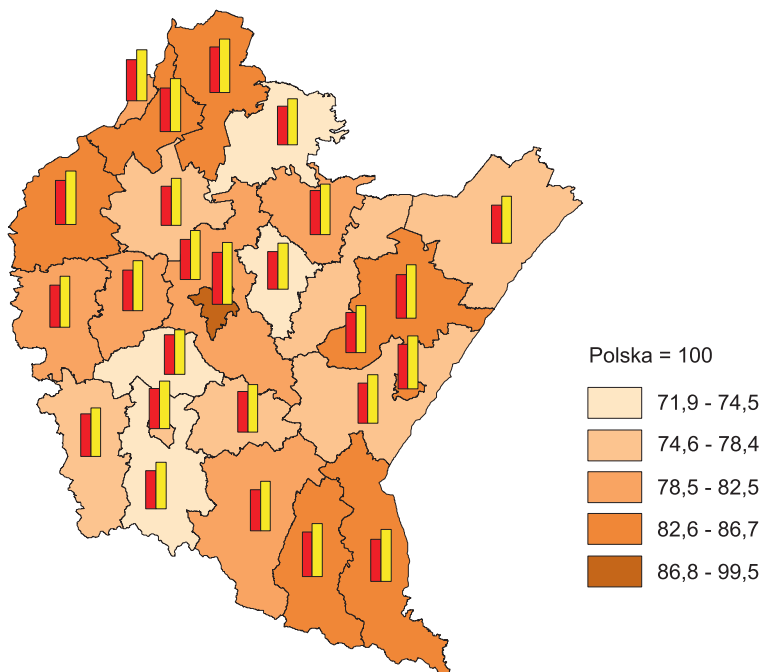
PRZECIĘTNE MIESIĘCZNE WYNAGRODZENIA BRUTTO W RELACJI DO ŚREDNIEJ KRAJOWEJ W 2013 R.

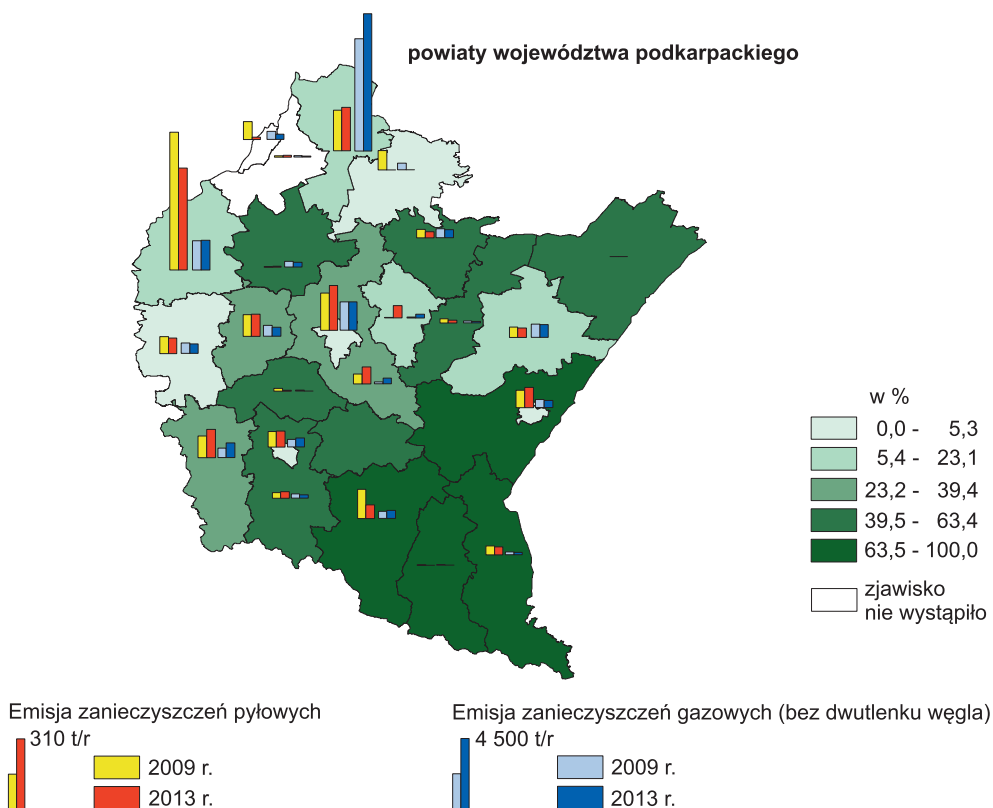
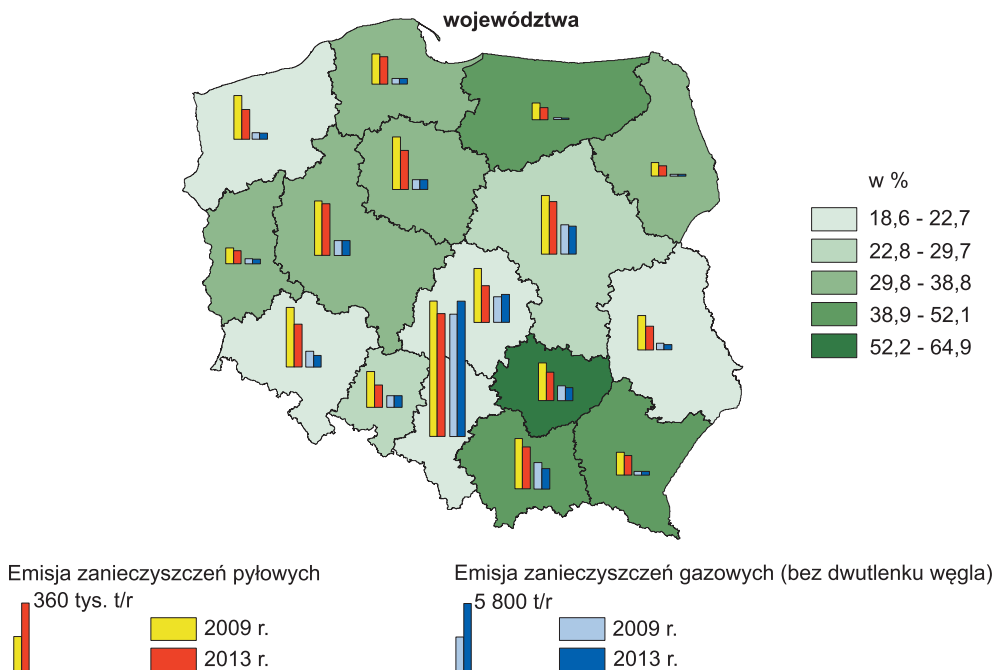
Przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto

powiaty województwa podkarpackiego

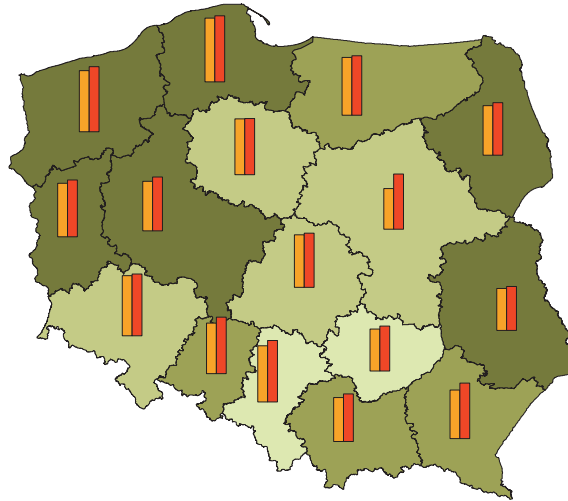

UDZIAŁ OBSZARÓW PRAWNIE CHRONIONYCH W POWIERZCHNI OGÓŁEM W 2013 R.

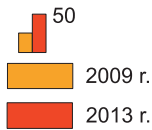

ŚCIEKI PRZEMYSŁOWE I KOMUNALNE OCZYSZCZANE W % ŚCIEKÓW WYMAGAJĄCYCH OCZYSZCZANIA W 2013 R.

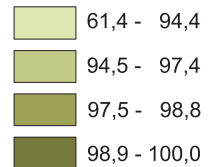
województwa

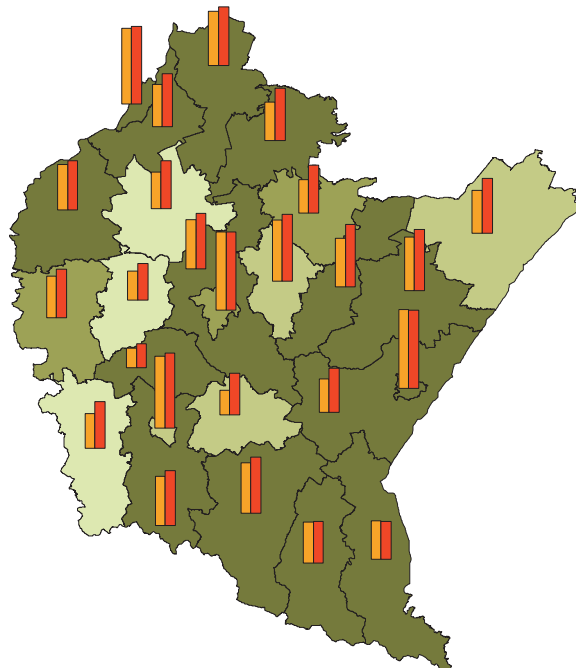
Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków
w % ludności ogółem

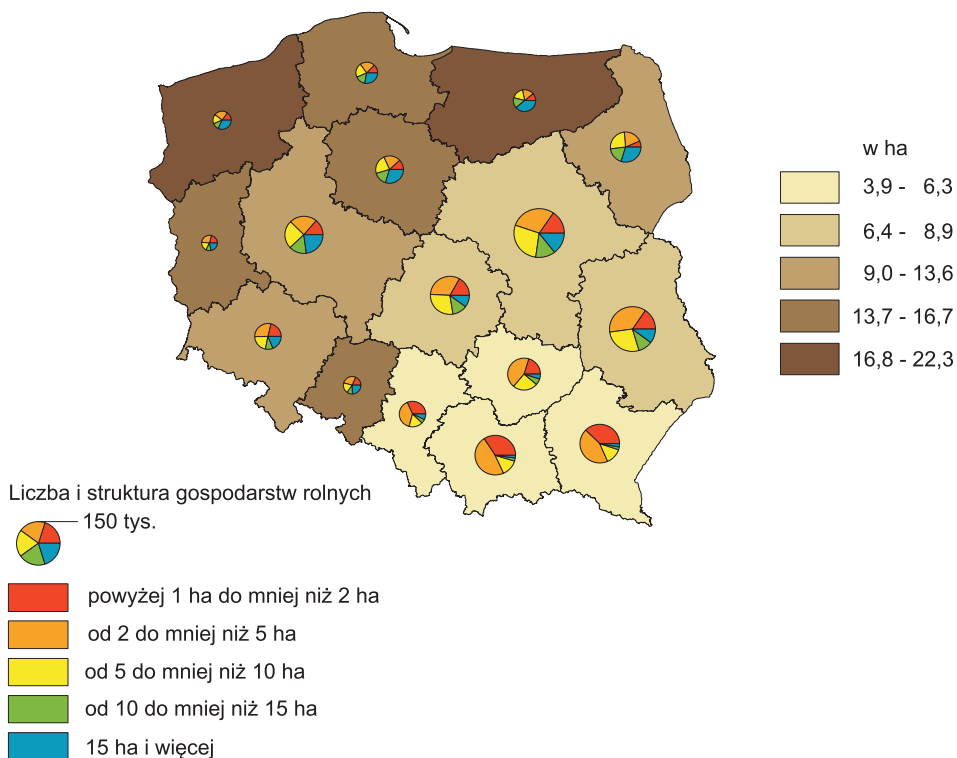
w %

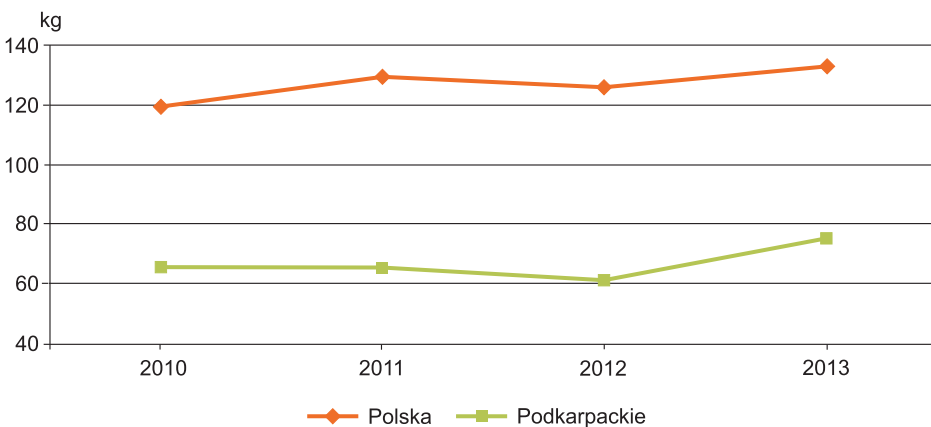
powiaty województwa podkarpackiego

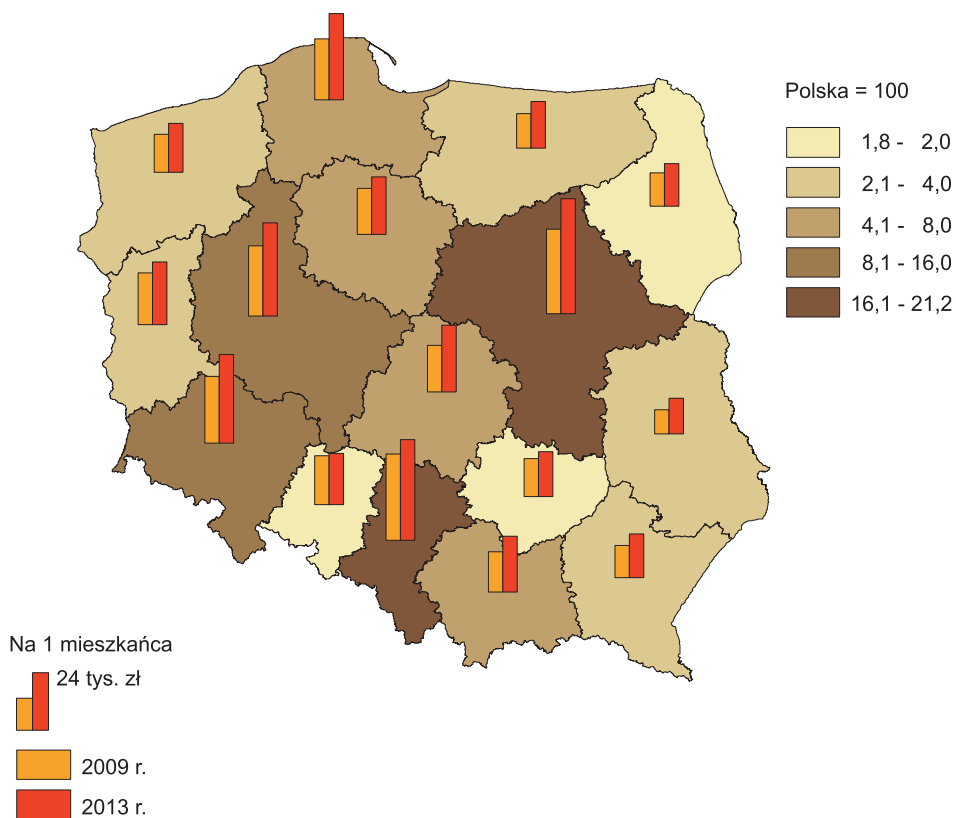
**PRZECIĘTNA POWIERZCHNIA GOSPODARSTWA INDYWIDUALNEGO
O POWIERZCHNI POWYŻEJ 1 HA UŻYTKÓW ROLNYCH W 2013 R.**

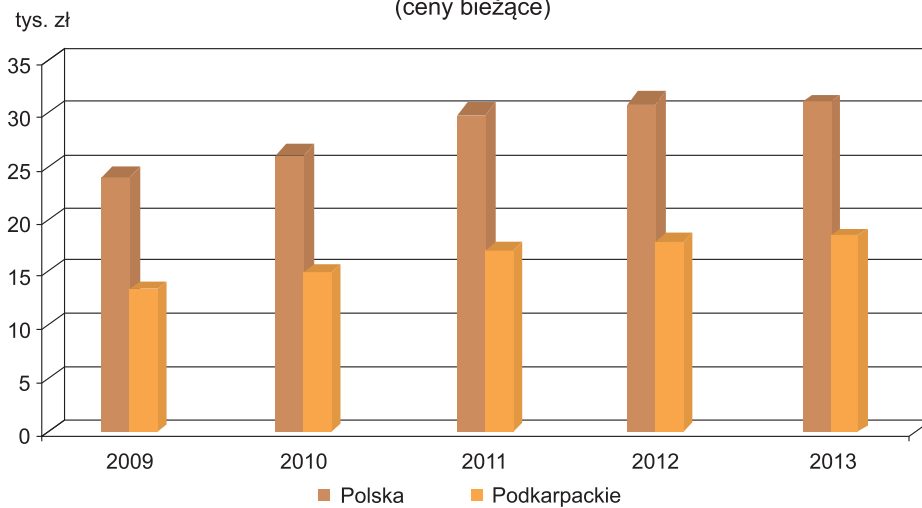
**ZUŻYCIE NAWOZÓW MINERALNYCH W PRZELICZENIU NA CZYSTY SKŁADNIK
NA 1 HA UŻYTKÓW ROLNYCH**

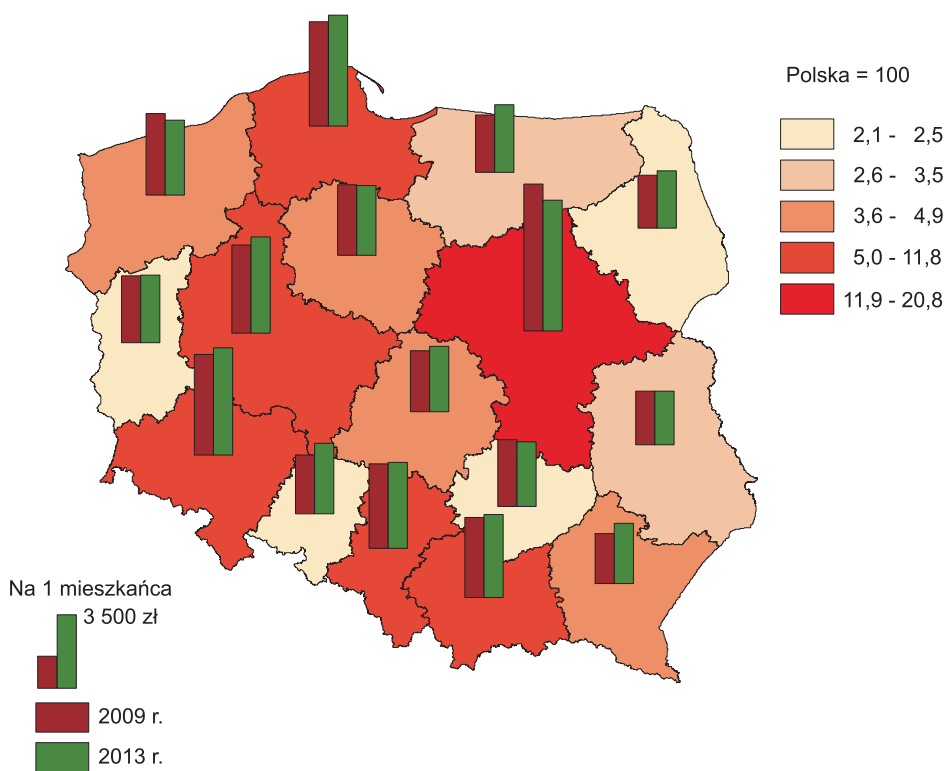
PRODUKCJA SPRZEDANA PRZEMYSŁU W 2013 R.
(ceny bieżące)

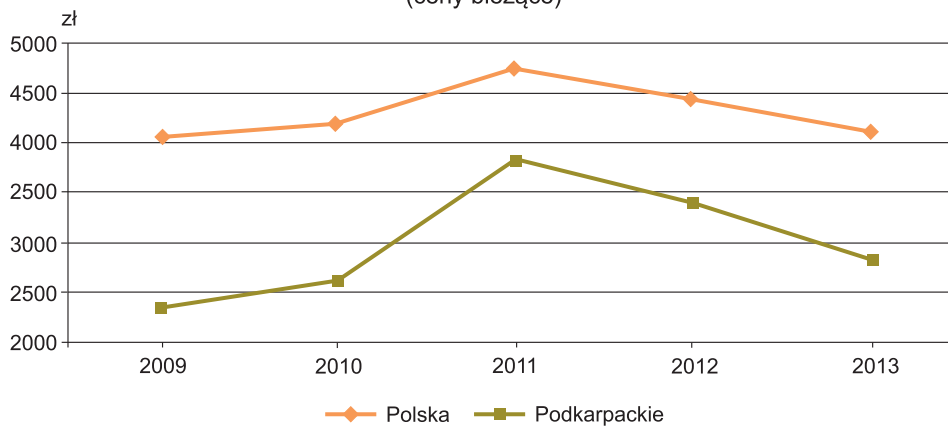
PRODUKCJA SPRZEDANA PRZEMYSŁU NA 1 MIESZKAŃCA
(ceny bieżące)

SPRZEDAŻ PRODUKCJI BUDOWLANO-MONTAŻOWEJ W 2013 R.
(ceny bieżące)

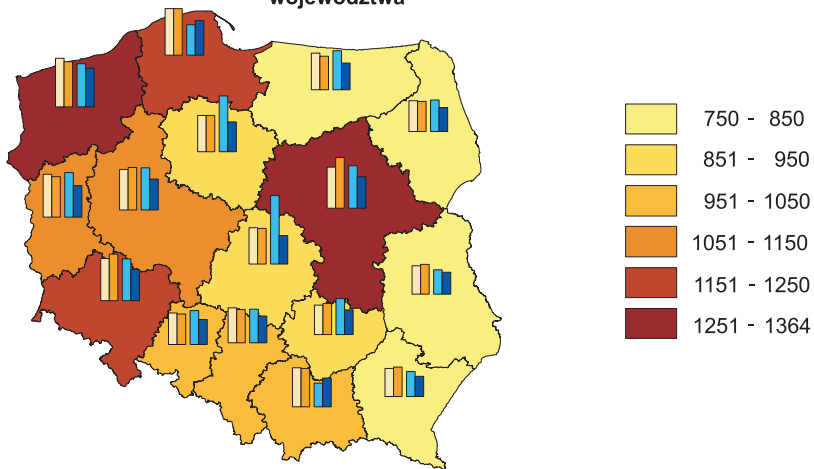

PRODUKCJA BUDOWLANO-MONTAŻOWA NA 1 MIESZKAŃCA
(ceny bieżące)

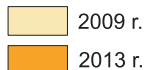

PODMIOTY WPISANE DO REJESTRU REGON NA 10 TYS. LUDNOŚCI W 2013 R.

województwa

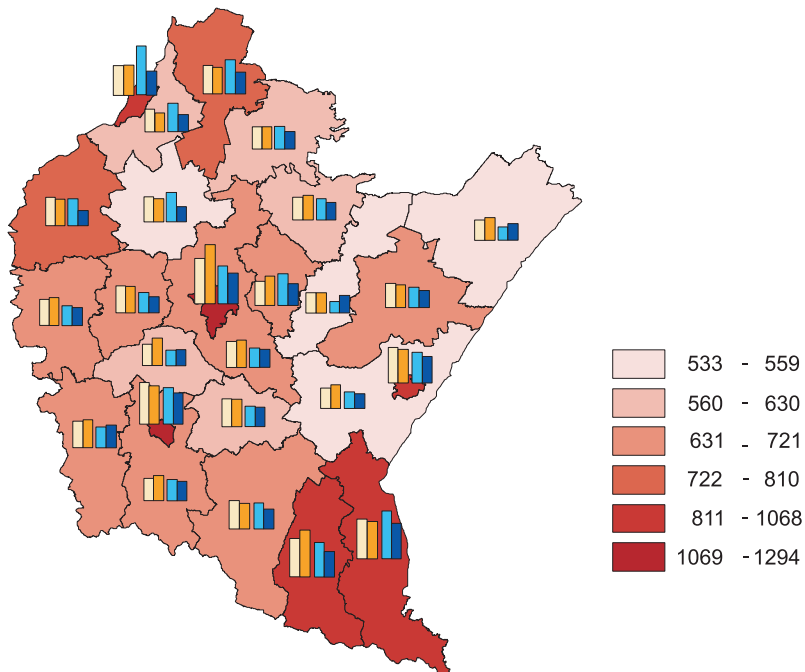
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności

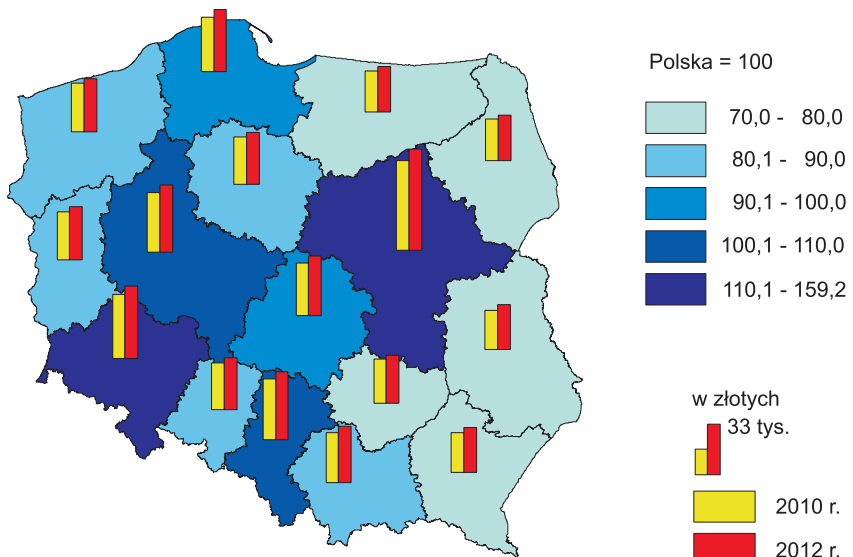
Jednostki wykreślone z rejestru REGON na 10 tys. ludności

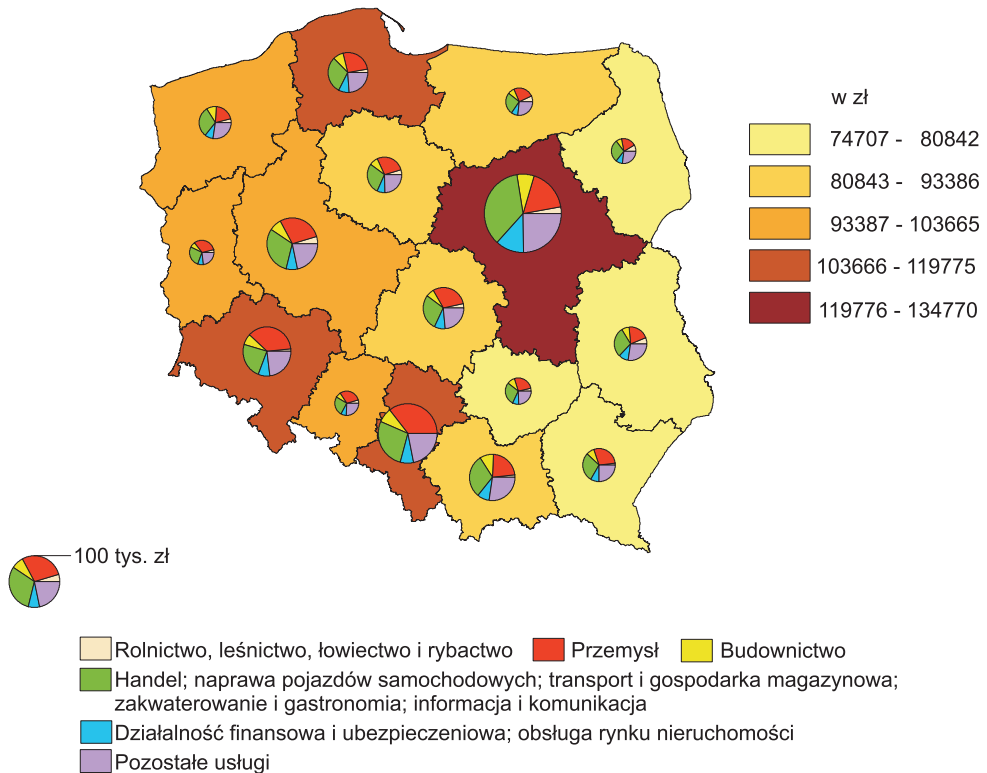
powiaty województwa podkarpackiego

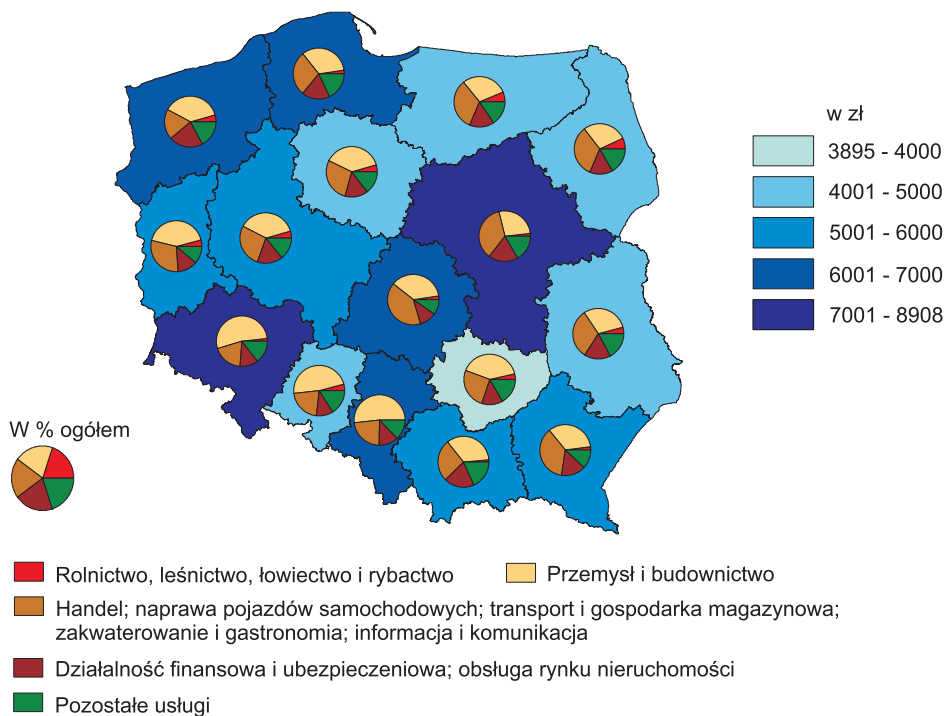
PRODUKT KRAJOWY BRUTTO NA 1 MIESZKAŃCA W 2012 R.

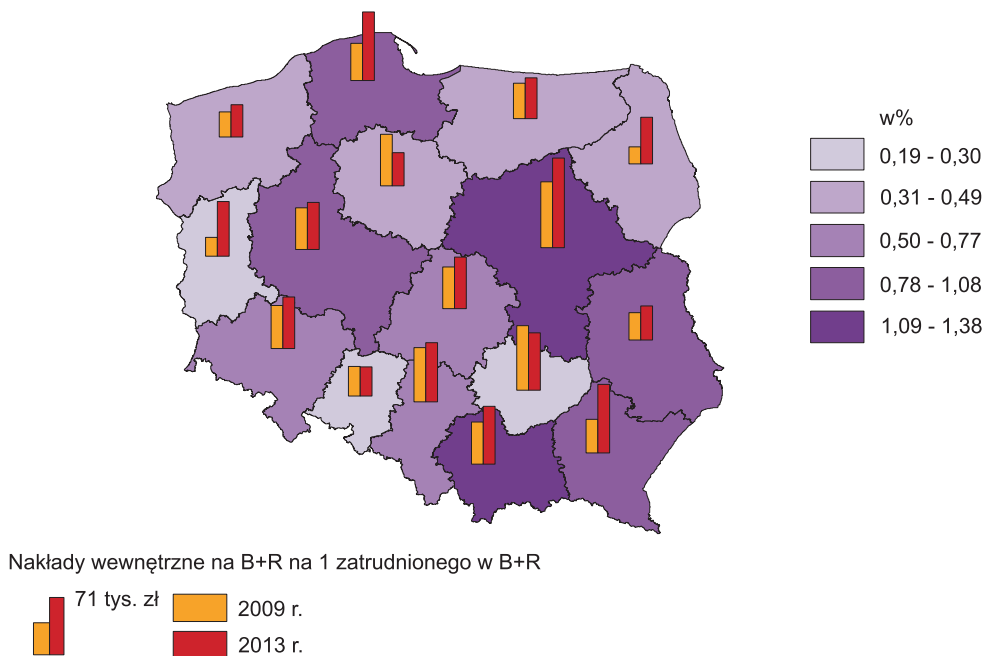
WARTOŚĆ DODANA BRUTTO NA 1 PRACUJĄCEGO W 2012 R.

NAKŁADY INWESTYCYJNE NA 1 MIESZKAŃCA W 2013 R.

RELACJA NAKŁADÓW NA DZIAŁALNOŚĆ BADAWCZO-ROZWOJOWĄ DO PRODUKTU KRAJOWEGO BRUTTO W % W 2012 R.

III. ANALIZA PRZESTRZENNEGO ZRÓŻNICOWANIA POZIOMU ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO

Przy zastosowaniu wybranych metod analitycznych zbadano przestrzenne zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego województwa i powiatów województwa podkarpackiego w latach 2009-2013. W tym celu przeanalizowane zostały następujące obszary tematyczne: procesy demograficzne, rozwój społeczny oraz sytuacja społeczno-gospodarcza. Przestrzennego zróżnicowania sytuacji demograficznej na poziomie powiatów dokonano według klasyfikacji ruchu ludności Webba, a rozwoju społecznego przy pomocy Wskaźnika Lokalnego Rozwoju Społecznego. Natomiast do oceny zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego, w tym na tle innych województw, wykorzystano taksonomiczny miernik rozwoju.

3.1. Klasyfikacja ruchu ludności Webba

Rozwój regionu i jego zasobność zależą w decydującym stopniu od potencjału zasobów ludzkich¹. Dobrym miernikiem wielkości procesów demograficznych jest saldo migracji (SM). Współczynnik ten przeliczony na 1 tys. mieszkańców daje możliwość oceny atrakcyjności regionu. Można bowiem zakładać, że dodatnie saldo migracji wskazuje na atrakcyjność danego miejsca, zarówno pod względem ekonomicznym, społecznym, jak i ekologicznym, natomiast ujemne saldo migracji może być przesłanką do stwierdzenia, że dana gmina wyludnia się ze względu na bariery rozwoju i brak perspektyw. Drugim czynnikiem mającym duże znaczenie dla potencjału demograficznego jest przyrost naturalny na 1 tys. osób (PN), czyli różnica między liczbą urodzeń żywych a liczbą zgonów w badanym okresie. Związek pomiędzy tymi dwoma czynnikami został określony poprzez klasyfikację Webba, która

¹ A. Antoszczak, E. Wyszolmierska, „Sytuacja demograficzna i społeczno-gospodarcza na obszarach prawnie chronionych w wybranych gminach woj. mazowieckiego”, Mazowiecki Ośrodek Badań Regionalnych, Warszawa 2012 r.

jest jedną z najbardziej znanych metod pomiaru zależności między przyrostem lub ubytkiem naturalnym, a dodatnim lub ujemnym saldem migracji, co z kolei warunkuje występowanie określonego typu przyrostu lub ubytku rzeczywistego ludności.

Typy rozwojowe (przyrost liczby ludności):

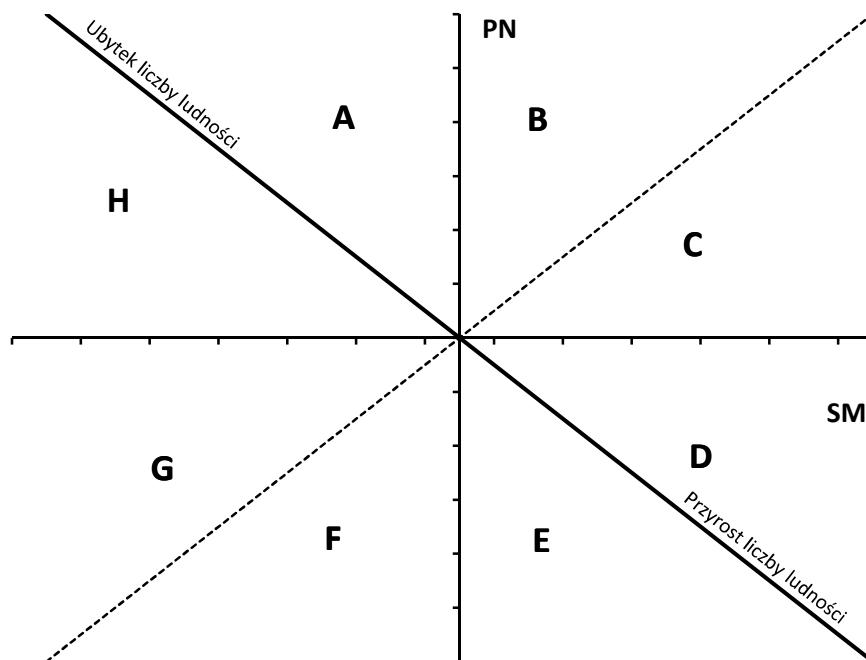
- typ A: $\mathbf{PN+} > \mathbf{|SM-|}$ – przewaga przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym,
- typ B: $\mathbf{PN+} > \mathbf{SM+}$ – przyrost liczby ludności wynika w większej mierze z dodatniego przyrostu naturalnego niż z dodatniego salda migracji,
- typ C: $\mathbf{PN+} < \mathbf{SM+}$ – przyrost liczby ludności wynika w większej mierze z dodatniego salda migracji niż z dodatniego przyrostu naturalnego,
- typ D: $\mathbf{|PN-|} < \mathbf{SM+}$ – przewaga przyrostu migracyjnego nad ubytkiem naturalnym

Typy regresyjne (spadek liczby ludności):

- typ E: $\mathbf{|PN-|} > \mathbf{SM+}$ - przewaga ubytku naturalnego nad przyrostem migracyjnym
- typ F: $\mathbf{|PN-|} > \mathbf{|SM-|}$ – ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym przyrostem naturalnym niż ujemnym saldem migracji,
- typ G: $\mathbf{|PN-|} < \mathbf{|SM-|}$ – ubytek liczby ludności powodowany jest w większym stopniu ujemnym saldem migracji niż ujemnym przyrostem naturalnym,
- typ H: $\mathbf{PN+} < \mathbf{|SM-|}$ – przewaga ubytku migracyjnego nad przyrostem naturalnym

W przypadku, gdy wartości współczynnika przyrostu naturalnego i współczynnika salda migracji stałej są równe wprowadza się dodatkowe typy przejściowe. Typ przejściowy może wystąpić zarówno pomiędzy jednostkami wyludniającymi i zaludniającymi się, jak również w ramach jednej z tych kategorii. W przypadku, gdy wielkość ubytku migracyjnego jest równa ubytkowi naturalnemu obszar ten należy do obszarów depopulacyjnych, nie sposób jednak określić, który czynnik przeważa. Typ badanej jednostki określa się odczytując relację obu zmiennych przy wykorzystaniu układu współrzędnych (oraz dodatkowo wprowadzonych przekątnych), w którym oś rzędnych odpowiada wartościom współczynnika przyrostu naturalnego, a oś odciętych wartościom współczynnika salda migracji stałej w badanym okresie.

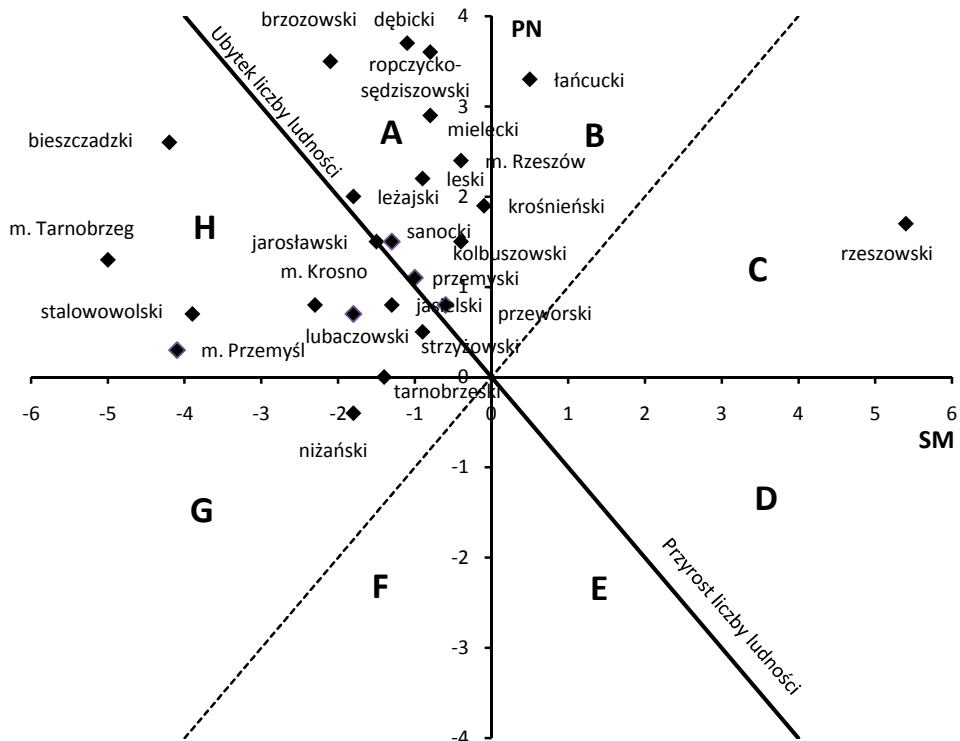
Wykres. 1. Metoda klasyfikacji obszarów pod względem składników ruchu ludności

Metoda Webba określiła stan rozwoju ludnościowego powiatów województwa podkarpackiego. Z przeprowadzonej analizy wynika, że w 2009 r. z ogólnej liczby 25 badanych powiatów – 14 było aktywnych demograficznie (tj. zaludniało się), w 10 powiatach nastąpił ubytek ludności, a powiat sanocki znalazł się w typie przejściowym – ujemne saldo migracji zostało zrównoważone dodatnim przyrostem naturalnym. Przyrost rzeczywisty spowodowany przewagą przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym (typ A) wystąpił w 11 powiatach: dębickim, brzozowskim, ropczycko-sędziszowskim, mieleckim, leskim, leżajskim, jarosławskim, kolbuszowskim, przemyskim, przeworskim, krośnieńskim oraz w Rzeszowie. Do powiatów typu B, w których wzrost liczby ludności wynikał z przewagi przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji został zakwalifikowany powiat łańcucki. Typ C jest reprezentowany przez powiat rzeszowski, w którym dominuje przyrost migracyjny. Żaden z badanych powiatów nie został zakwalifikowany do typu D, E, F. Powiat sanocki należy do typu przejściowego (A/H) – ujemne saldo migracji zostało

zrównoważone dodatnim przyrostem naturalnym. Wśród jednostek o charakterze depopulacyjnym najmniej korzystna sytuacja reprezentowana jest przez typy F i G, są to powiaty, w których ujemny przyrost naturalny występuje łącznie z ujemnym saldem migracji. Do typu G należy powiat niżański. Nieco korzystniejsza sytuacja dotyczy powiatów reprezentujących typ H, w których liczba ludności spada na skutek dominacji ujemnego salda migracji nad przyrostem naturalnym. Sytuacja taka wystąpiła w 5 powiatach: bieszczadzki, stalowowolski, lubaczowski, jasielski, strzyżowski oraz w trzech miastach: Tarnobrzeg, Przemyśl, Krosno. Ostatnim analizowanym powiatem jest powiat tarnobrzeczki w którym przyrost naturalny w przeliczeniu na 1000 ludności jest równy 0 natomiast saldo migracji jest ujemne. Powiat ten należy do typu przejściowego G/H.

Wykres. 2. Typy demograficzne ludności powiatów w 2009 r.

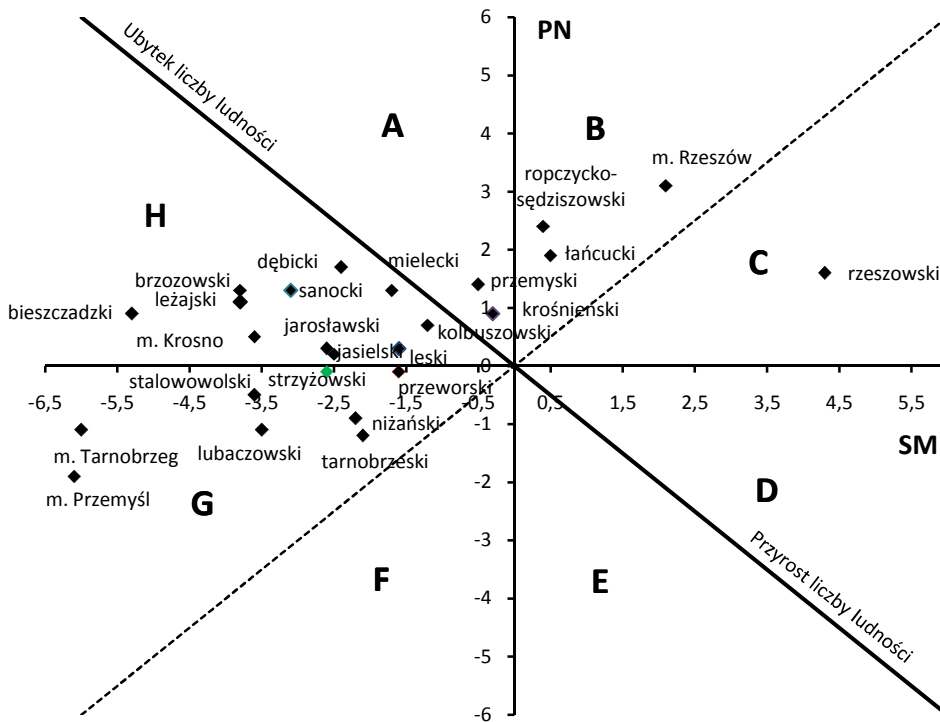

Z analizy 2010 r. wynika, że 13 powiatów i Rzeszów zaludniały się, w 7 powiatach oraz trzech miastach nastąpił ubytek ludności, a 1 powiat znalazł się w typie przejściowym – ujemne saldo migracji zostało zrównoważone dodatnim przyrostem naturalnym. Przyrost rzeczywisty spowodowany przewagą przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym (typ A) wystąpił w 9 powiatach: dębickim, brzozowskim, ropczycko-sędziszowskim, mieleckim, leskim, kolbuszowskim, przeworskim, tarnobrzeskim, sanockim. Do powiatów typu B, w których wzrost liczby ludności wynikał z przewagi przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji zostały zakwalifikowane powiaty: łańcucki, krośnieński, przemyski oraz Rzeszów. Typ C jest reprezentowany przez powiat rzeszowski w którym dominuje przyrost migracyjny. Żaden z badanych powiatów nie został zakwalifikowany do typu D, E, F. Powiat strzyżowski należy do typu przejściowego (A/H) – ujemne saldo migracji zostało zrównoważone dodatnim przyrostem naturalnym. Do typu G należy Przemysł. Nieco korzystniejsza sytuacja dotyczy powiatów reprezentujących typ H, w których liczba ludności spada na skutek dominacji ujemnego salda migracji nad przyrostem naturalnym. Sytuacja taka wystąpiła w Tarnobrzegu, Krośnie oraz 7 powiatach: stalowowolskim, lubaczowskim, jarosławskim, leżajskim, bieszczadzkiem, jasielskim, niżańskim. Z przeprowadzonej analizy w 2011 r., 9 powiatów było aktywnych demograficznie (tj. zaludniało się), w 16 powiatach nastąpił ubytek ludności. Przyrost rzeczywisty spowodowany przewagą przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym (typ A) wystąpił w 4 powiatach: dębickim, ropczycko-sędziszowskim, mieleckim, leżajskim. Do powiatów typu B, w których wzrost liczby ludności wynikał z przewagi przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji zostały zakwalifikowane powiaty: łańcucki, krośnieński, przemyski oraz Rzeszów. Typ C jest reprezentowany przez powiat rzeszowski w którym dominuje przyrost migracyjny. Żaden z badanych powiatów nie został zakwalifikowany do typu D, E, F. Do typu regresyjnego G należą powiaty: niżański, lubaczowski oraz miasto Przemysł. Nieco korzystniejsza sytuacja dotyczy powiatów reprezentujących typ H, w których liczba ludności spada na skutek dominacji ujemnego salda migracji nad przyrostem naturalnym. Sytuacja taka wystąpiła w 11 powiatach: bieszczadzkiem, stalowowolskim, jasielskim, strzyżowskim, jarosławskim, brzozowskim, sanockim, przeworskim, leskim, kolbuszowskim, tarnobrzeskim oraz w dwóch miastach: Tarnobrzegu, Krosno.

W 2012 r. 8 powiatów i Rzeszów zaludniały się, w 13 powiatach oraz trzech miastach nastąpił ubytek ludności. Przyrost rzeczywisty spowodowany przewagą

przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym (typ A) wystąpił w 5 powiatach: dębickim, brzozowskim, ropczycko-sędziszowskim, mieleckim oraz łańcuckim. Do powiatów typu B, w których wzrost liczby ludności wynika z przewagi przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji nie zostały zaliczone żadne powiaty. Powiat krośnieński w którym saldo migracji w przeliczeniu na 1000 ludności jest równe 0, a przyrost naturalny dodatni, należy do typu przejściowego A/B. Typ C w którym dominuje przyrost migracyjny jest reprezentowany przez powiat rzeszowski, przemyski oraz Rzeszów. Żaden z badanych powiatów nie został zakwalifikowany do typu D, E, F. Do typu G należy miasto Przemyśl oraz powiaty: lubaczowski, leski, niżański, tarnobrzeski. Typ H, w którym ubytek migracyjny przewyższa dodatni przyrost naturalny reprezentują miasta: Tarnobrzeg, Krosno oraz 9 powiatów: stalowowolski, jarosławski, leżajski, bieszczadzki, strzyżowski, przeworski, jasielski, kolbuszowski, m. Krosno.

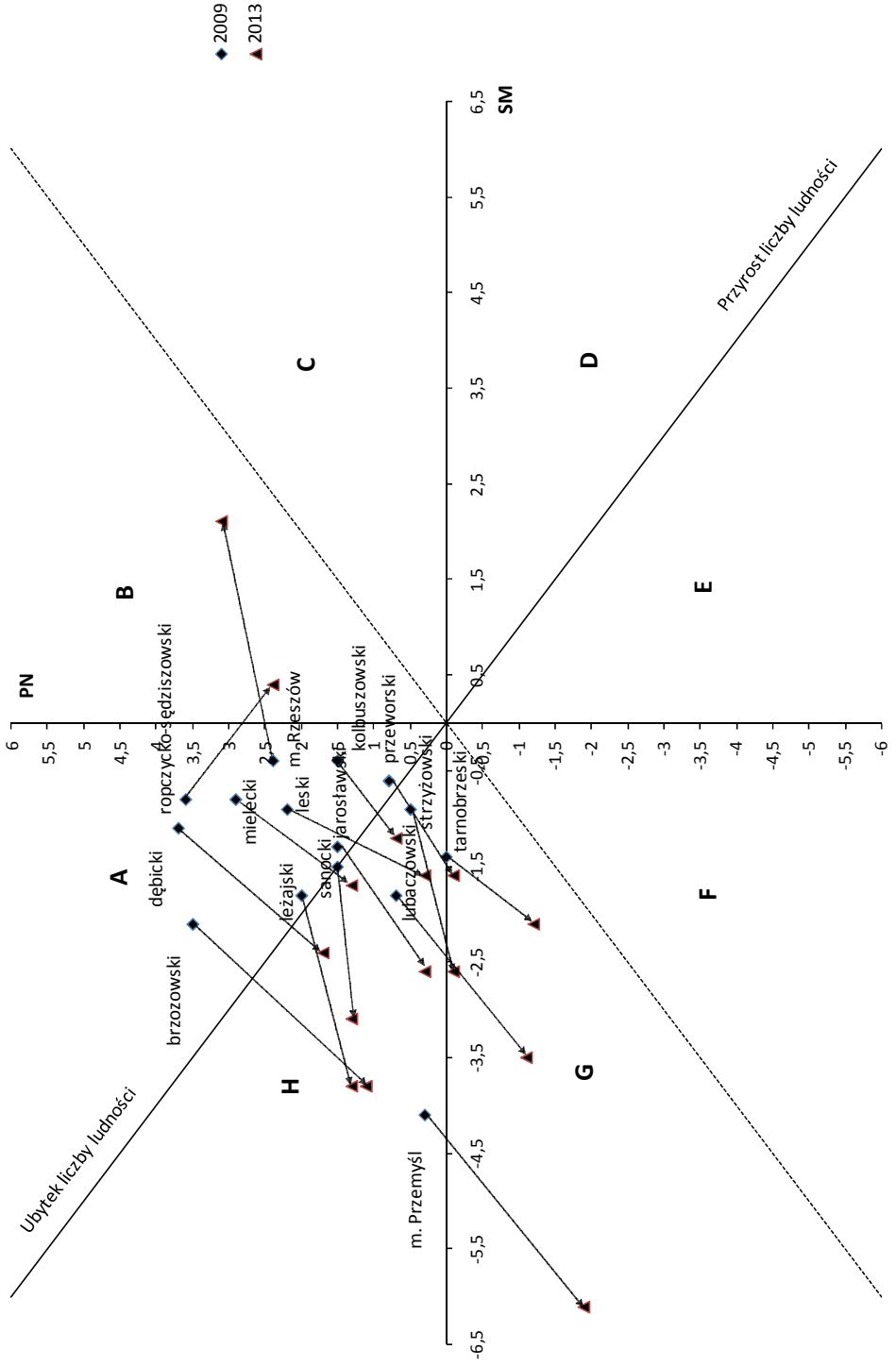
Wykres. 3. Typy demograficzne ludności powiatów w 2013 r.

Z analizy wynika, że w 2013 r. 5 powiatów i Rzeszów zaludniały się, w 16 powiatach oraz trzech miastach nastąpił ubytek ludności. Przyrost rzeczywisty spowodowany przewagą przyrostu naturalnego nad ubytkiem migracyjnym (typ A) wystąpił w 2 powiatach: przemyskim, krośnieńskim. Do powiatów typu B, w których wzrost liczby ludności wynikał z przewagi przyrostu naturalnego nad dodatnim saldem migracji zostały zakwalifikowane powiat łańcucki i ropczycko-sędziszowski oraz Rzeszów. Typ C jest reprezentowany przez powiat rzeszowski, w którym dominuje przyrost migracyjny. Żaden z badanych powiatów nie został zakwalifikowany do typu D, E, F. Do typu G należą Przemyśl i Tarnobrzeg oraz powiaty: lubaczowski, stalowowolski, tarnobrzeczki, niżański, strzyżowski, przeworski. Nieco korzystniejsza sytuacja dotyczy powiatów reprezentujących typ H, w których liczba ludności spada na skutek dominacji ujemnego salda migracji nad przyrostem naturalnym. Sytuacja taka wystąpiła w 10 powiatach: jarosławskim, leżajskim, bieszczadzki, jasielskim, brzozowskim, leskim, kolbuszowskim, mieleckim, dębickim, sanockim oraz w Krośnie.

W porównaniu do roku 2009 nastąpiły zmiany w przyporządkowywaniu 13 powiatów i dwóch miast do danych typów rozwojowych/regresyjnych. W powiecie sanockim należącym w roku 2009 do typu przejściowego A/H nastąpił wzrost salda migracji (niekorzystny) oraz spadek przyrostu naturalnego. W związku z tym, powiat ten został zakwalifikowany do typu regresyjnego H. Do powiatów, które w 2009 r. należały do typu rozwojowego A oraz w 2013 r. zostały zakwalifikowane do typu H w wyniku zmian przyrostu naturalnego oraz salda migracji należą powiaty: brzozowski, dębicki, leżajski, jarosławski, kolbuszowski, leski, mielecki. Powiat przeworski (typ A w 2009 r.) w wyniku sporego spadku przyrostu naturalnego należy do typu G. Analogicznie Przemyśl, powiaty lubaczowski, strzyżowski (typ H 2009 r.) oraz tarnobrzeczki (typ G/H w 2009 r.). Równocześnie w tych powiatach oraz Przemyślu nastąpił wzrost salda migracji (niekorzystny). Dominacja ujemnego salda migracji spowodowała spadek liczby ludności. Korzystną zmianę można zaobserwować w Rzeszowie, w którym przyrost liczby ludności wynika w większej mierze z dodatniego przyrostu naturalnego niż z dodatniego salda migracji. Również w powiecie ropczycko-sędziszowskim, w którym w 2009 r. można było zaobserwować ubytek migracyjny, nastąpiła zmiana. Powiat ten także został zakwalifikowany do typu rozwojowego B. Podsumowując można zauważyć, że w roku 2013 w stosunku do 2009 nastąpiły niekorzystne zmiany. Przyrost liczby ludności występował jedynie w 5 powiatach oraz Rzeszowie, podczas gdy w 2009 r. dotyczyły 14 powiatów.

Wykres. 4. Zmiany typów demograficzne ludności powiatów w latach 2009 i 2013

3.2. Lokalny Wskaźnik Rozwoju Społecznego

Lokalny Wskaźnik Rozwoju Społecznego (*Local Human Development Index, LHDI*) to wskaźnik, który został opracowany przez ekspertów Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) w partnerstwie z Ministerstwem Rozwoju Regionalnego w celu mierzenia lokalnego poziomu rozwoju społecznego. Opiera się on na międzynarodowej metodologii wskaźnika Human Development Index (HDI) wprowadzonego przez ONZ dla celów porównań narodowych. HDI jest syntetycznym miernikiem opisującym efekty w zakresie społeczno-ekonomicznego rozwoju poszczególnych krajów. Oryginalna metodyka HDI sugeruje, że pomiar rozwoju społecznego powinien koncentrować się na trzech istotnych elementach ludzkiego życia: długości życia (zdrowie), wiedzy (edukacja) oraz takim standardzie, który pozwala na godne życie (reprezentowanego przez poziom dochodu – zamożności).

Tabl. 10. Wymiary Rozwoju Społecznego i wskaźniki w Lokalnym Wskaźniku Rozwoju Społecznego

Wymiar	Zdrowie	Edukacja	Zamożność
Wskaźniki częstkowe LHDI	Wskaźnik przeciętnego trwania życia (Oczekiwane trwanie życia noworodka)	Wskaźnik edukacji przedszkolnej (Odsetek dzieci w edukacji przedszkolnej: przedział wiekowy 3–4 lata)	Wskaźnik zamożności (Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę)
	Zagregowany współczynnik zgonów (Zagregowany współczynnik zgonów z powodu nowotworów i chorób układu krążenia)	Wskaźnik wyników egzaminu gimnazjalnego (Średnia z wyników egzaminu gimnazjalnego: tylko dla części matematyczno- przyrodniczej)	
Wskaźniki grupowe LHDI	Wskaźnik Zdrowia (HI)	Wskaźnik Edukacji (EI)	Wskaźnik Zamożności (WI)
Lokalny Wskaźnik Rozwoju Społecznego (LHDI) – powiat i województwo			

Źródło: Opracowanie na podstawie UNDP „Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym Polska 2012”

Konstrukcja Lokalnego Wskaźnika Rozwoju Społecznego na poziomie powiatu sprowadza się do obliczenia następującego wzoru:

$$LHDI_i = \sqrt[3]{HI_i \cdot EI_i \cdot WI_i}, \text{ dla } i = 1, 2, \dots, n;$$

$LHDI_i$ – wartość wskaźnika rozwoju społecznego dla powiatu i ,

HI_i – Wskaźnik Zdrowia w i -tym powiecie,

EI_i – Wskaźnik Edukacji w i -tym powiecie,

WI_i – Wskaźnik Zamożności w i -tym powiecie.

LHDI przyjmuje wartości z zakresu od 1 do 100. Wartości LHDI zależą od wartości progowych, czyli od tych powiatów, które w analizowanym okresie czasu miały najlepsze i najgorsze wyniki dla każdej zmiennej.

Wymiar zdrowia LHDI jest mierzony za pomocą oczekiwanego dalszego trwania życia noworodka (ang. *life expectancy at birth* – LE), czyli liczby lat, jaką ma do przeżycia nowonarodzone dziecko, jeśli wzorzec umieralności według wieku pozostanie niezmienny przez cały okres życia. Drugim wskaźnikiem zdrowia są współczynniki zgonów z powodu raka i chorób układu krążenia na 100 tys. osób. Pokazują one sumaryczne natężenie zgonów wywołanych dwoma głównymi przyczynami przedwczesnych zgonów w Polsce, w przeliczeniu na populację danego powiatu.

Wskaźnik Zdrowia (ang. *Health Index*) jest średnią geometryczną dwóch wskaźników cząstkowych: wskaźnika przeciętnego trwania życia (ang. *Life-Expectancy Index* – LEI) i zagregowanego współczynnika zgonów na nowotwory i choroby serca (ang. *Crude Death Rate Index* – CDRI). Obliczany jest na podstawie formuły:

$$HI_i = \sqrt[2]{LEI_i \cdot CDRI_i}, \text{ dla } i = 1, 2, \dots, n;$$

Wyznaczenie wartości wskaźnika LEI dla badanych powiatów dokonujemy na podstawie formuły dystansowej:

$$LEI_i = 1 + 99 \cdot \frac{LE_{ei} - LE_{min}}{LE_{max} - LE_{min}}$$

gdzie:

LE_{ei} – wartość oczekiwanej długości trwania życia noworodka w i -tym powiecie,

LE_{min} , LE_{max} – wartości odpowiednio minimalne i maksymalne oczekiwanej długości trwania życia noworodka w i-tym powiecie w okresie 2009-2013.

Inną formułę dystansową natomiast przyjmuje $CDRI_i$ ze względu na wartości maksymalne wskaźnika zgonów:

$$CDRI_i = 1 + 99 \cdot \frac{CDR_{max} - CDR_{ei}}{CDR_{max} - CDR_{min}}$$

gdzie:

CDR_{ei} – wartość współczynników zgonów na nowotwory i na choroby układu krążenia w i-tym powiecie,

CDR_{min} , CDR_{max} – wartości odpowiednio minimalne i maksymalne współczynników zgonów na nowotwory i na choroby układu krążenia w i-tym powiecie w okresie 2009-2012.

Wskaźnik edukacji (ang. *Education Index*) mierzony jest na podstawie odsetka dzieci uczestniczących do przedszkoli w wieku 3-4 lat oraz średniego wyniku egzaminu gimnazjalnego w stosunku do średniej krajowej. Edukacja przedszkolna jest postrzegana jako ważny czynnik późniejszego sukcesu uczniów w dorosłym życiu, a także jako dobre narzędzie polityki gospodarczej. Wskaźnik ten może stanowić istotną część lokalnego HDI. Liczony jest jako suma liczby dzieci w wieku 3-4 lata uczęszczających do przedszkoli podzielona przez sumę liczby dzieci w wieku 3-4 lata. Natomiast za miarę jakości kształcenia przyjęto wskaźnik obrazujący średni wynik egzaminu gimnazjalnego (tylko część matematyczno-przyrodnicza) w stosunku do średniej krajowej w danym roku. Dane te są wiarygodne i porównywalne w skali kraju (wszystkie te egzaminy są wystandaryzowane). Dynamika jest mierzona za pomocą średniej dla każdego roku, tj. zmiany pozycji powiatu w stosunku do średniej krajowej. Końcowy Wskaźnik Edukacji składa się ze średniej geometrycznej dwóch wskaźników cząstkowych: Wskaźnika Edukacji Przedszkolnej (ang. *Pre-school Education Index – PEI*) i Wskaźnika Wyników Egzaminu Gimnazjalnego (ang. *Performance in Lower Secondary School Education Index – PLSSEI*). Obliczany jest na podstawie następującej formuły:

$$EI_i = \sqrt[2]{PEI_i \cdot PLSSEI_i}$$

Wyznaczenie wartości wskaźnika PEI_i dla badanych powiatów dokonujemy na podstawie formuły:

$$PEI_i = 1 + 99 \cdot \frac{PEI_{ei} - PEI_{min}}{PEI_{max} - PEI_{min}}$$

gdzie:

PEI_{ei} – odsetek dzieci w edukacji przedszkolnej w *i*-tym powiecie,

PEI_{max} , PEI_{min} – wartości maksymalne i minimalne odsetka dzieci w edukacji przedszkolnej w okresie 2009-2013.

Inną formułę dystansową natomiast przyjmuje PLSSEI_i:

$$PLSSEI_i = 1 + 99 \cdot \frac{PLSSEI_{ei} - PLSSEI_{min}}{PLSSEI_{max} - PLSSEI_{min}}$$

gdzie:

$PLSSEI_{ei}$ – odchylenie od średniej z wyników egzaminu gimnazjalnego w *i*-tym powiecie,

$PLSSEI_{min}$, $PLSSEI_{max}$ – wartości odpowiednio minimalne i maksymalne odchylenia od średniej z wyników egzaminu gimnazjalnego w okresie 2009-2013.

Jako **Wskaźnik zamożności** (ang. *Welfare Index*) przyjęto przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę. Pojęcie dochodu rozporządzalnego ściśle wiąże się z dochodem gospodarstwa domowego, gdyż jest to suma bieżących dochodów netto z poszczególnych źródeł pomniejszona o zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych płacone przez płatnika w imieniu podatnika, o podatki od dochodów z własności, podatki płacone przez osoby pracujące na własny rachunek, w tym przedstawicieli wolnych zawodów i osób użytkujących gospodarstwo indywidualne w rolnictwie oraz o składki na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Oprócz dochodów pieniężnych wliczane są również dochody niepieniężne w tym spożycie naturalne (towary lub usługi konsumpcyjne pobrane na potrzeby gospodarstwa domowego z gospodarstwa indywidualnego bądź z prowadzonej działalności gospodarczej na własny rachunek - rolniczej i pozarolniczej) oraz towary i usługi otrzymane bezpłatnie (w tym darów i alimentów). Ponieważ dane o przeciętnym miesięcznym dochodzie rozporządzalnym na 1 osobę dostępne są tylko na poziomie wojewódzkim stworzono odpowiedni model ekonometryczny dzięki,

któremu oszacowano przeciętny miesięczny dochódów rozporządzalny według powiatów.

Wyznaczenie wartości **Wskaźnika Zamożności** dla badanych zostało dokonane na podstawie formuły dystansowej:

$$WI_i = 1 + 99 \cdot \frac{WI_{ei} - WI_{min}}{WI_{max} - WI_{min}}$$

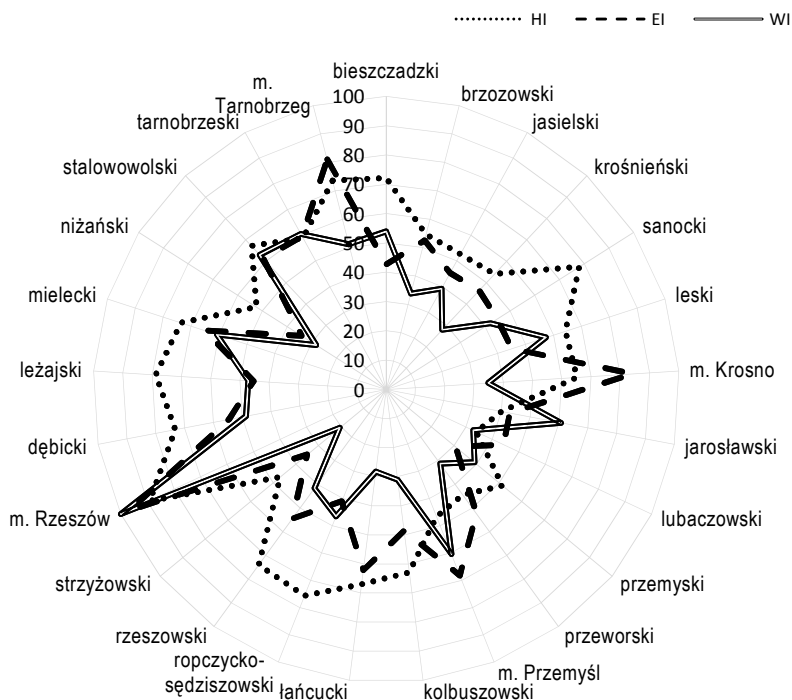
gdzie:

WI_{ei} – średni poziom zamożności mieszkańców w i-tym powiecie,

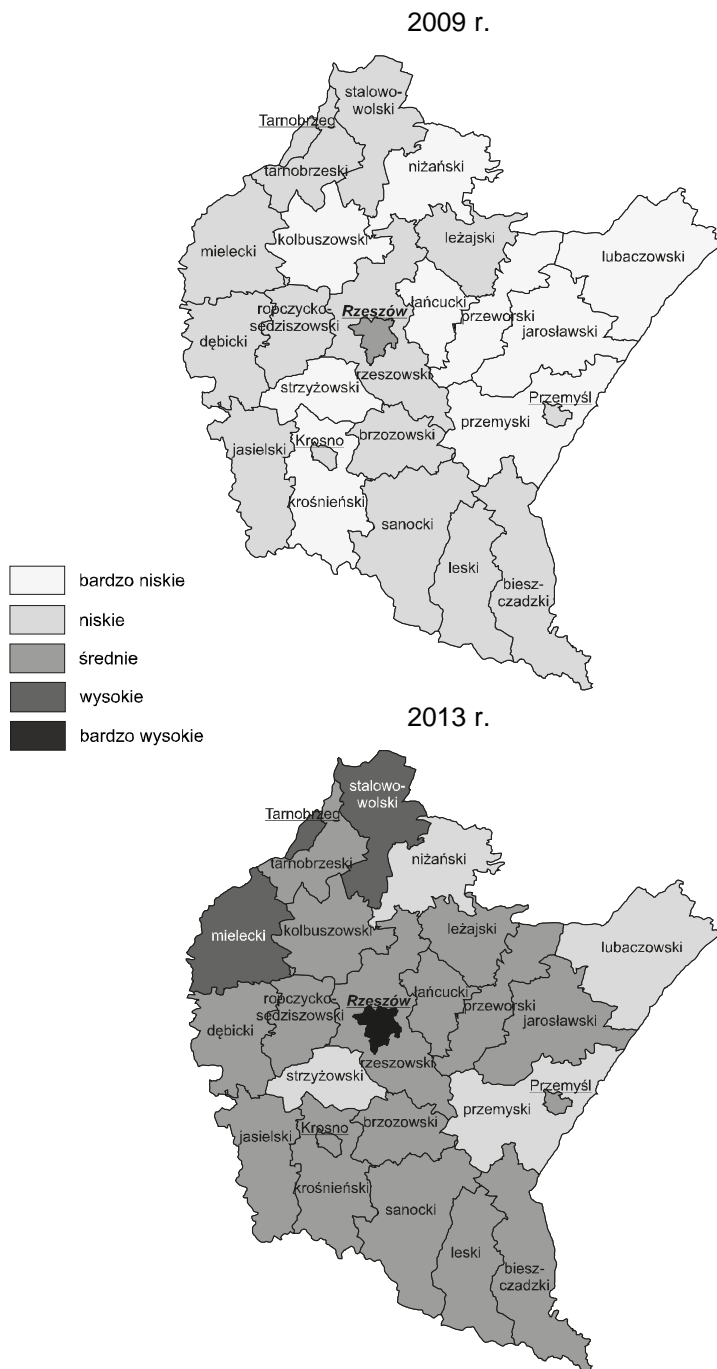
WI_{min} , WI_{max} – wartości odpowiednio minimalne i maksymalne średniej zamożności mieszkańca w okresie 2009-2013.

Wartości poszczególnych wskaźników w powiatach województwa podkarpackiego przedstawia wykres poniżej.

Wykres 5. Położenie wskaźników cząstkowych LHDl według powiatów

Mapa. 1. Lokalny Wskaźnik Rozwoju Społecznego

Najniższą wartość wskaźnika zdrowia zanotowano w 2009 r. w Przemyślu, natomiast najwyższą w Tarnobrzegu. Cztery lata później najniższy wskaźnik zdrowia był w powiecie lubaczowskim, a najwyższy w Rzeszowie. Wskaźnik Edukacji w roku 2009 przyjmował najniższy poziom w powiecie niżańskim, natomiast w 2013 r. w powiecie przemyskim. Na najwyższym poziomie edukacyjnym w analizowanym okresie było miasto Rzeszów. Zajmowało ono również najwyższą lokatę we wskaźniku zamożności w badanym okresie. Natomiast najmniej zamożnym powiatem w 2009 r. był powiat łańcucki, a w 2013 r. – strzyżowski.

Tabl. 11. Ranking powiatów województwa podkarpackiego ze względu na wartość LHDI

Powiat	LHDI	Pozycja w LHDI w 2013 r.	Zmiana pozycji w porównaniu z 2009 r.
Rzeszów	95	1	-
Tarnobrzeg	67	2	-
mielecki	66	3	-
stalowowolski	64	4	-
tarnobrzeski	60	5	1
dębicki	58	6	1
Przemyśl	58	7	9
Krosno	58	8	-
leżajski	55	9	-4
rzeszowski	55	10	3
leski	55	11	-2
bieszczadzki	55	12	-2
sanocki	53	13	-1
ropczycko-sędziszowski	53	14	-3
łańcucki	49	15	5
jarosławski	47	16	2
brzozowski	46	17	-2
kolbuszowski	46	18	1
jasielski	45	19	-5
przeworski	42	20	2
krośnieński	41	21	-
przemyski	40	22	2
niżański	37	23	-
lubaczowski	37	24	1
strzyżowski	32	25	-8

Jak można zauważyć najwyższą wartość rozwoju społecznego zarówno w 2009 r., jak i w 2013 r. miało miasto wojewódzkie – Rzeszów. Największy wzrost w analizowanym okresie zanotowano w Przemyślu, który z pozycji 16. w 2009 r. uplasował się na pozycji 7. w 2013 r. Natomiast największy spadek zanotowano dla powiatu strzyżowskiego, który w 2013 r. znalazł się na ostatniej pozycji. Siedem spośród 25 powiatów w analizowanym okresie nie zmieniło swojej pozycji w rankingu.

3.3. Taksonomiczny miernik rozwoju

Do oceny zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego poszczególnych województw posłużono się wskaźnikiem syntetycznym, zbudowanym w oparciu o mierniki cząstkowe, przy wykorzystaniu taksonomicznej metody wzorca rozwoju². O ile wskaźniki cząstkowe informują tylko o poszczególnych elementach poziomu rozwoju, to miernik zagregowany pozwala na ujęcie całościowe, umożliwiając formułowanie generalnych opinii na temat poziomu rozwoju badanych regionów.

W wyniku przeprowadzonej analizy potencjalnych mierników cząstkowych oraz w celu zapewnienia porównywalności z wynikami przedstawionymi w poprzedniej edycji publikacji – do badania przyjęto ostatecznie następujący zestaw mierników cząstkowych:

- produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca,
- ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczania,
- emisja zanieczyszczeń pyłowych i gazowych z zakładów szczególnie uciążliwych w przeliczeniu na km²,
- powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej,
- przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys. ludności,
- zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych,
- saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności,
- stopa bezrobocia rejestrowanego,
- odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji,
- liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych,
- drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km².

² Procedura obliczeń została szczegółowo przedstawiona w *Analizie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w 1999 roku*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2000, s. 6-9.

Przyjęto, że produkt krajowy brutto w przeliczeniu na jednego mieszkańca zawiera syntetyczną informację o poziomie rozwoju gospodarczego, a reszta wybranych wskaźników niesie informacje o elementach mających wpływ na jakość życia. Pierwszemu wskaźnikowi (PKB) przypisano wagę 0,5, a pozostałe dziesięć wskaźników cząstkowych potraktowano jako równoważne (emisję zanieczyszczeń pyłowych i gazowych potraktowano łącznie, co oznacza, że każdy z tych dwóch rodzajów zanieczyszczeń otrzymał wagę o połowę mniejszą od pozostałych dziewięciu wskaźników).

Spośród cech przyjętych do badania charakter stymulanty mają: produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca, ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczania, powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej, saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności, drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km² (przy poziomie infrastruktury drogowej występującej w Polsce). Pozostałe cechy są destymulantami³.

W oparciu o przyjęte do badania cechy diagnostyczne dla wszystkich województw obliczono wartości taksonomicznych mierników rozwoju dla lat 2009 oraz 2013. Najpierw przyjęty zestaw danych poddano standaryzacji, a następnie w oparciu o macierz standaryzowanych wartości cech ustalono wzorzec taksonomiczny w postaci wektora, przyjmując dla poszczególnych cech wartość maksymalną, jeśli cecha jest stymulantą, bądź wartość minimalną, jeśli cecha jest destymulantą. W stosunku do otrzymanego wzorca obliczono dla każdego województwa wielowymiarowe dystanse (stosując metrykę Euklidesa), a uzyskane taksonomiczne miary rozwoju poddano normalizacji w przedziale [0, 1]. Taksonomiczny miernik rozwoju przyjmuje wartości tym wyższe, im bardziej jest rozwinięty dany obiekt.

³ *Stymulantą* jest zmienna, której wysokie wartości są pożądane z punktu widzenia badanego zjawiska, natomiast niskie – niepożądane. W przypadku *destymulanty* zachodzi odwrotna sytuacja, tzn. niskie wartości są pożądane z punktu widzenia danego zjawiska, a wysokie – niepożądane.

W poniższym zestawieniu przedstawiono wartości taksonomicznych mierników rozwoju (TMR) obliczone dla wszystkich województw, jak również lokaty określone na ich podstawie:

Lp.	Województwa	2009 ^a		2013 ^b	
		TMR	lokata	TMR	lokata
1.	Dolnośląskie	0,425	3	0,454	2
2.	Kujawsko-pomorskie	0,231	8	0,256	8
3.	Lubelskie	0,137	15	0,156	14
4.	Lubuskie	0,228	9	0,239	11
5.	Łódzkie	0,343	6	0,356	7
6.	Małopolskie	0,348	4	0,381	5
7.	Mazowieckie	0,698	1	0,740	1
8.	Opolskie	0,227	10	0,245	9
9.	Podkarpackie	0,162	14	0,177	13
10.	Podlaskie	0,169	13	0,155	15
11.	Pomorskie	0,309	7	0,393	4
12.	Śląskie	0,346	5	0,368	6
13.	Świętokrzyskie	0,176	12	0,194	12
14.	Warmińsko-mazurskie	0,124	16	0,106	16
15.	Wielkopolskie	0,444	2	0,428	3
16.	Zachodniopomorskie	0,220	11	0,244	10

a Do obliczeń przyjęto wartość PKB na 1 mieszkańca za 2010 r. b Do obliczeń przyjęto wartość PKB na 1 mieszkańca za 2012 r.

W latach objętych analizą najwyższą wartość osiągał wskaźnik dla województwa mazowieckiego, nieco niższą dla woj. dolnośląskiego i wielkopolskiego. Najniższe wartości przyjmował wskaźnik dla województw warmińsko-mazurskiego, lubelskiego i podlaskiego. Województwo podkarpackie pod względem wartości TMR zajmowało 14. pozycję w roku 2009 oraz 13. pozycję w 2013 r. W roku 1999 województwo podkarpackie zajmowało przedostatnią pozycję wśród województw. Analizując sytuację innych województw, poprawę swojej pozycji w 2013 r. w porównaniu z rokiem 2009 r. odnotowały województwa pomorskie, dolnośląskie, lubelskie, opolskie, zachodniopomorskie. Natomiast pogorszyły swoje pozycje

województwa: podlaskie, lubuskie, łódzkie, małopolskie oraz wielkopolskie. Pozostałe województwa utrzymały swoje miejsca w rankingu.

Z uwagi na wartość wskaźników cząstkowych, pozycja województwa podkarpackiego w latach 2009-2013 była dość zróżnicowana, jednakże większość wskaźników poprawiła się lub utrzymała się na niezmienionym poziomie. Najlepiej wśród innych województw Podkarpacie wypada pod względem bezpieczeństwa publicznego – liczba przestępstw stwierdzonych w zakończonych postępowaniach przygotowawczych w przeliczeniu na liczbę ludności była najniższa w kraju. Dobrze wygląda również sytuacja pod względem wielkości emisji zanieczyszczeń pyłowych i gazowych z zakładów szczególnie uciążliwych, jak również wielkości powierzchni o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionej. Należy także podkreślić znaczący spadek w analizowanym okresie wskaźnika śmiertelności niemowląt. Niezmiennie dziesiąte miejsce wśród województw zajmowało Podkarpacie pod względem infrastruktury drogowej tj. długości dróg publicznych o twardej nawierzchni w przeliczeniu na 100 km². Pogorszyła się niestety sytuacja osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji, których odsetek w ostatnim roku znacznie spadł poniżej średniej krajowej oraz wzrosła liczba ludności przypadająca na łóżko w szpitalu. Niekorzystnie kształtuje się sytuacja w sferze oczyszczania ścieków przemysłowych i komunalnych, przy rosnącym udziale ścieków oczyszczanych w ściekach wymagających oczyszczania, województwo w badanym okresie znacząco pogorszyło swoją lokatę. W dalszym ciągu problemem – tak w kraju, jak i w województwie – jest wysokie bezrobocie oraz pogłębiające się ujemne saldo migracji stałej.

Wartości poszczególnych wskaźników cząstkowych dla województwa podkarpackiego i Polski oraz relację do średniej krajowej i pozycję Podkarpacia wśród województw zaprezentowano w kolejnych dwóch zestawieniach.

Tabl. 12. Wartości wskaźników cząstkowych dla woj. podkarpackiego na tle Polski:

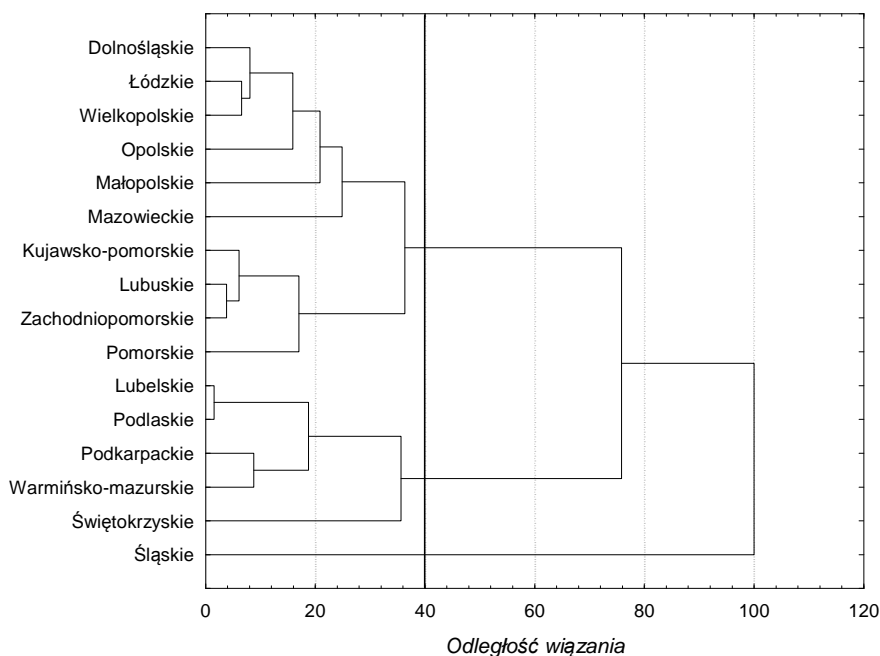
Wyszczególnienie		2009	2010	2011	2012	2013
a - Polska						
b - woj. podkarpackie						
c - lokata						
Produkt krajowy brutto (ceny bieżące) na 1 mieszkańca w zł	a	.	37317	40326	41934	.
	b	.	25958	28267	29333	.
	c	x	15	15	16	x
Ścieki przemysłowe i komunalne oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczenia	a	93,82	92,39	92,34	93,45	94,07
	b	97,60	98,70	98,25	98,76	98,09
	c	5	8	10	7	10
Emisja zanieczyszczeń z zakładów szczególnie uciążliwych na 1 km ² w tonach/rok:						
pyłowych	a	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2
	b	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
	c	4	5	5	5	5
gazowych (bez dwutlenku węgla)	a	5,1	5,5	5,3	5,2	5,1
	b	1,0	1,2	1,2	1,0	1,1
	c	3	3	3	3	4
Powierzchnia o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona w % powierzchni ogólnej (stan w dniu 31 XII)	a	32,3	32,4	32,5	32,5	32,5
	b	44,5	44,7	44,7	44,7	44,9
	c	4	4	4	4	4
Przestępstwa stwierdzone w zakończonych postępowaniach przygotowawczych na 10 tys ludności	a	296	298	301	291	276
	b	184	173	182	179	167
	c	1	1	1	1	1
Zgony niemowląt na 1000 urodzeń żywych ...	a	5,6	5,0	4,7	4,6	4,6
	b	5,5	5,2	5,3	5,1	4,5
	c	11	9	10	12	7
Stopa bezrobocia rejestrowanego (stan w dniu 31 XII) w %	a	12,1	12,4	12,5	13,4	13,4
	b	15,9	15,4	15,5	16,4	16,3
	c	12	12	13	13	12
Odsetek osób w gospodarstwach domowych znajdujących się poniżej minimum egzystencji	a	5,7	5,8	6,8	6,8	7,4
	b	5,7	5,7	7,1	7,0	9,4
	c	7	9	8	9	12
Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1000 ludności	a	-0,0	-0,1	-0,1	-0,2	-0,5
	b	-0,9	-0,9	-1,0	-0,9	-1,5
	c	10	10	10	9	10
Liczba ludności na łóżko w szpitalach ogólnych (stan w dniu 31 XII)	a	209	213	213	204	205
	b	216	223	223	211	229
	c	9	10	10	10	14
Drogi publiczne o twardej nawierzchni na 100 km ² w km (stan w dniu 31 XII)	a	85,8	87,6	89,7	89,8	91,2
	b	82,6	84,1	84,5	87,6	89,1
	c	10	10	10	10	10

Wykorzystując metodę Warda, dokonano grupowania województw na podzbiory charakteryzujące się dużym podobieństwem wewnętrznym ze względu na przyjęte cechy. Metoda Warda jest to jedna z hierarchicznych metod aglomeracyjnych, polegająca na łączeniu takich skupień, które jako całość zapewniają minimum sumy kwadratów odległości od środka ciężkości nowego skupienia, które tworzą. Powstałe skupienia wyższego rzędu zawierają rozłączne skupienia poziomów niższych. Uzyskane podzbiory cechuje duże podobieństwo wewnętrzne ze względu na przyjęte zmienne. Jako miarę odległości zastosowano metrykę Euklidesa.

Przyjmując odległość wiązania na poziomie równym 40, otrzymano trzy podzbiory. W roku 2009 grupowanie wyglądało następująco:

- grupa I – dolnośląskie, łódzkie, wielkopolskie, opolskie, małopolskie, mazowieckie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, zachodniopomorskie, pomorskie;
- grupa II – lubelskie, podlaskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie;
- grupa III – śląskie.

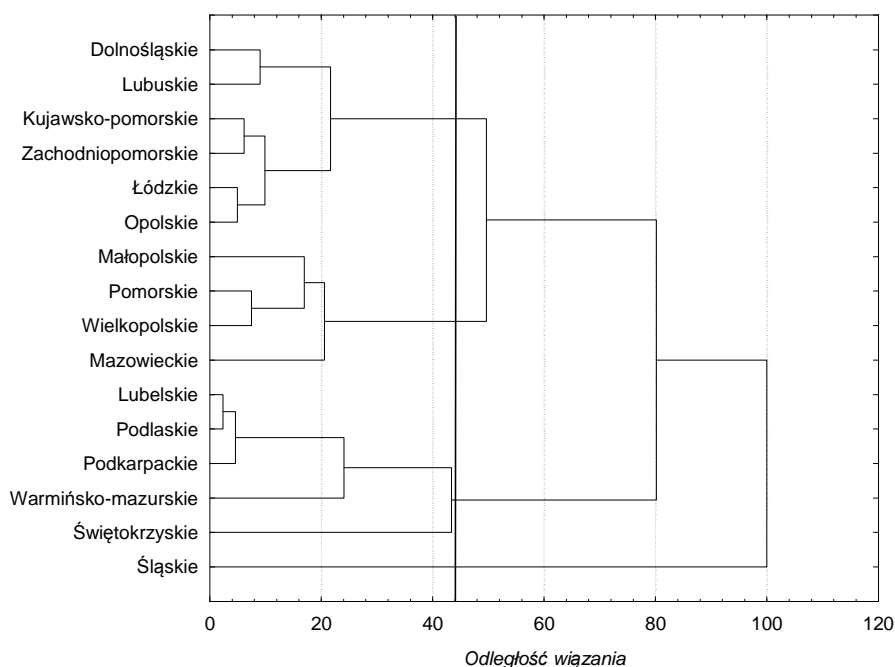
Wykres. 6. Grupowanie województw metodą Warda ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w 2009 r.

W roku 2013 grupowanie województw na poziomie odległości wiązania 44, przedstawiało się następująco:

- grupa I – dolnośląskie, lubuskie, kujawsko-pomorskie, zachodniopomorskie, łódzkie, opolskie;
- grupa II – małopolskie, pomorskie, wielkopolskie, mazowieckie;
- grupa III – lubelskie, podlaskie, podkarpackie, warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie;
- grupa IV – śląskie.

Wykres. 7. Grupowanie województw metodą Warda ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego w 2013 r.

Analizując pod względem przyjętej cechy, podobieństwo wewnętrzne województw w latach 2009 i 2013, można zauważyć charakterystyczny podział kraju na podzbiory. Zarówno w 2009 r., jak też w 2013 r., w jednym podzbiory znalazły się województwa Polski Wschodniej, które według taksonomicznego miernika rozwoju charakteryzują się najniższym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz województwo śląskie, które ze względu na specyfikę społeczno-gospodarczą tworzy samodzielnie odrębny podzbiór. Kolejne podzbiory tworzą pozostałe województwa, które w zależności na przyjęty poziom grupowania stanowią jeden lub dwa podzbiory.

IV. CHARAKTERYSTYKA PROGRAMÓW I INICJATYW WSPÓLNOTOWYCH W LATACH 2007-2013 W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM

W okresie finansowania, obejmującym lata 2007-2013, Polska stała się największym beneficjentem środków unijnych spośród wszystkich państw UE. W tej perspektywie finansowej otrzymała 67,3 mld EUR, pochodzących z funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności, a także z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, na który UE przeznaczyła dla Polski 13,2 mld EUR oraz Europejskiego Funduszu Rybackiego, w ramach którego Polska otrzymała 0,7 mld EUR.

Z kolei do województwa podkarpackiego, na inwestycje realizowane w tym regionie, trafiło w ramach Narodowej Strategii Spójności około 1 991,23 mln EUR funduszy unijnych. Kwota ta obejmowała alokację na Regionalny Program Operacyjny, regionalny komponent PO Kapitał Ludzki oraz PO Rozwój Polski Wschodniej¹. Ponadto w województwie podkarpackim były także realizowane projekty w ramach pozostałych krajowych programów operacyjnych. Na listę projektów indywidualnych o znaczeniu strategicznym, których wdrożenie w istotny sposób przyczyni się do przyspieszenia rozwoju społeczno-gospodarczego wpisane zostały 23 projekty (11 z zakresu ochrony środowiska, 6 z zakresu transportu, 1 z zakresu energetyki oraz 3 z zakresu szkolnictwa wyższego i badań i rozwoju).

Natomiast w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na Podkarpackie trafiło ponad 300 mln EUR pochodzących z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.

Cele *Narodowej Strategii Spójności* były realizowane za pomocą programów (tzw. programów operacyjnych), zarządzanych przez Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, programów regionalnych (tzw. regionalnych programów operacyjnych),

¹ Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Fundusze unijne dla województwa podkarpackiego w latach 2007-2015, Warszawa 2011

zarządzanych przez zarządy poszczególnych województw i projektów współfinansowanych ze strony instrumentów strukturalnych, tj.:

- Program Infrastruktura i Środowisko – EFRR i FS;
- Program Innowacyjna Gospodarka – EFRR;
- Program Kapitał Ludzki – EFS;
- 16 programów regionalnych – EFRR;
- Program Rozwój Polski Wschodniej – EFRR;
- Program Pomoc Techniczna – EFRR;
- Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej – EFRR.

Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko 2007-2013

Jego celem było podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej Polski i jej regionów poprzez rozwój infrastruktury technicznej przy równoczesnej ochronie i poprawie stanu środowiska, zdrowia społeczeństwa, zachowaniu tożsamości kulturowej i rozwijaniu spójności terytorialnej. Tak szeroko postawiony cel był realizowany w szczególności poprzez następujące priorytety:

Priorytet I - Gospodarka wodno-ściekowa.

Priorytet II - Gospodarka odpadami i ochrona powierzchni ziemi.

Priorytet III - Bezpieczeństwo ekologiczne.

Priorytet IV - Przedsięwzięcia dostosowujące przedsiębiorstwa do wymogów ochrony środowiska.

Priorytet V - Ochrona przyrody i kształtowanie postaw ekologicznych.

Priorytet VI - Transeuropejskie sieci transportowe TEN-T.

Priorytet VII - Transport przyjazny środowisku.

Priorytet VIII - Bezpieczeństwo transportu i krajowe sieci transportowe.

Priorytet IX - Infrastruktura drogowa w Polsce wschodniej.

Priorytet X - Infrastruktura energetyczna przyjazna środowisku.

Priorytet XI - Bezpieczeństwo energetyczne.

Priorytet XII -Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Priorytet XIII - Bezpieczeństwo zdrowotne i poprawa efektywności systemu ochrony zdrowia.

Poprawa stanu dróg, wody pitnej, sieci energetycznej służyły dwóm podstawowym celom – poprawie atrakcyjności Polski dla inwestorów oraz polepszeniu poziomu życia mieszkańców. Z PO liŚ można było otrzymać dotacje na projekty z zakresu powyższych dziedzin. Z tego programu wsparte były projekty duże oraz projekty o dużym znaczeniu, czyli obszarze realizacji obejmującym więcej niż jedno województwo. PO liŚ położył bardzo duży nacisk na sprawy ekologii i ochrony środowiska. Dlatego też, dotację z tego programu można było uzyskać przede wszystkim na tego rodzaju inwestycje. Za pomocą dofinansowania z PO liŚ można było również sfinansować projekty z zakresu promocji kultury, nauki oraz zdrowia (m.in. na ochronę zabytków i innych obiektów o dużej historycznej wartości, na działalność i wyposażenie szkół artystycznych oraz innych uczelni, a także na polepszenie warunków szpitalach oraz na poprawę jakości usług pogotowia ratunkowego).

W województwie podkarpackim w ramach programu wsparcie finansowe otrzymały kluczowe dla regionu projekty, dotyczące m.in. budowy zakładów zagospodarowania odpadów, rekultywacji terenów zdegradowanych (górnictwem siarki, przez przemysł naftowy), dotyczące bezpieczeństwa przeciwpowodziowego, zapewnienia prawidłowej gospodarki wodno-ściekowej, rozbudowy i remontu oczyszczalni ścieków. Z obszaru transportu wsparto budowę poszczególnych odcinków dróg (w tym autostrady A4 Kraków-Rzeszów-Korczowa, drogi ekspresowej S-19), przebudowę drogi krajowej nr 4 – odcinek Machowa-Łańcut, budowę terminala pasażerskiego oraz rozbudowa i modernizacja infrastruktury lotniskowej portu lotniczego – Rzeszów-Jasionka oraz modernizację linii kolejowych (E30/C-E30). W obszarze energetyki dofinansowano m.in. projekt dotyczący rozbudowy PMG Strachocina z 0,15 do 0,3 mld m³. W ramach działań dotyczących szkolnictwa wyższego wsparto projekty: budowa kompleksu naukowo-dydaktycznego Centrum Mikroelektroniki i Nanotechnologii oraz budowa Podkarpackiego Centrum Innowacyjno-Badawczego Środowiska Uniwersytetu Rzeszowskiego, jak też

budowa obiektu dydaktyczno-badawczego wraz z wyposażeniem – Filia KUL (Stalowa Wola).

Łączna wysokość środków finansowych zaangażowanych w realizację Programu Infrastruktura i Środowisko na lata 2007-2013 wynosi około 37,7 mld EUR, z czego wkład unijny to 28,3 mld EUR. Z kolei w odniesieniu do Podkarpacia wartość przyznanego dla przedsięwzięć z regionu dofinansowania to około 2,6 mld EUR².

Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka 2007-2013

Celem kolejnego Programu był rozwój polskiej gospodarki w oparciu o innowacyjne przedsiębiorstwa. Program realizowano w ramach następujących osi priorytetowych:

Os priorytetowa 1. Badania i rozwój nowoczesnych technologii.

Os priorytetowa 2. Infrastruktura sfery B+R.

Os priorytetowa 3. Kapitał dla innowacji.

Os priorytetowa 4. Inwestycje w innowacyjne przedsięwzięcia.

Os priorytetowa 5. Dyfuzja Innowacji.

Os priorytetowa 6. Polska gospodarka na rynku międzynarodowym.

Os priorytetowa 7. Społeczeństwo informacyjne – budowa elektronicznej administracji.

Os priorytetowa 8. Społeczeństwo informacyjne – zwiększanie innowacyjności gospodarki.

Program miał na celu wspieranie szeroko rozumianej innowacyjności (w skali kraju lub na poziomie międzynarodowym). W ramach PO IG wsparcie otrzymywały przedsiębiorstwa, instytucje otoczenia biznesu oraz jednostki naukowe, które wspierały firmy we wdrażaniu najnowszych rozwiązań technologicznych. Ponadto PO IG finansował duże projekty, mające na celu stworzenie odpowiednich warunków rozwoju dla innowacyjnych przedsiębiorstw. Firma pozyskująca środki z PO IG musiała realizować projekt związany z innowacyjnością produktową (wytworzenie

² 10 lat województwa podkarpackiego w UE – ocena wykorzystania funduszy europejskich w rozwoju regionu. Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2014.

nowego, lepszego produktu), procesową (wytworzenie produktu w inny, nowocześniejszy sposób), marketingową lub organizacyjną. W ramach PO IG nie była natomiast wspierana innowacyjność na poziomie lokalnym lub regionalnym. Tego rodzaju innowacyjne projekty (tzn. o zasięgu lokalnym i regionalnym) były finansowane z Regionalnych Programów Operacyjnych i Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej. Instytucjami odpowiedzialnymi za realizację PO IG były:

- Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju (MIR) – jako Instytucja Zarządzająca (IZ) PO IG oraz Instytucje Pośredniczące, odpowiedzialne za wdrażanie poszczególnych priorytetów w ramach Programu.
- Ministerstwo Gospodarki (MG).
- Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (MNiSW).
- Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji (MAiC).

W województwie podkarpackim w ramach programu zrealizowano jeden projekt indywidualny: „Nowoczesne technologie materiałowe stosowane w przemyśle lotniczym”, dla którego wartość dofinansowania ze środków UE wyniosła: 11,95 mln EUR. Ponadto podmioty z regionu (w tym m.in. podmioty gospodarcze, jednostki naukowe, studenci i absolwenci, jednostki administracji publicznej) mogły aplikować o wsparcie w ramach otwartych naborów ogólnokrajowych.

Alokacja na Program Innowacyjna Gospodarka wyniosła ogółem 10,2 mld EUR, w tym 8,66 mld EUR z funduszy unijnych. Projekty realizowane w województwie podkarpackim w ramach programu uzyskały wsparcie w wysokości około 0,5 mld EUR³.

Program Operacyjny Kapitał Ludzki 2007-2013

Celem Programu był wzrost zatrudnienia i spójności społecznej. Program składał się z 10 Priorytetów, realizowanych zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym.

³ Patrz przypis 2.

Priorytety PO KL – centralne to:

Priorytet I -Zatrudnienie i integracja społeczna.

Priorytet II - Rozwój zasobów ludzkich i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw oraz poprawa stanu zdrowia osób pracujących.

Priorytet III - Wysoka jakość systemu oświaty.

Priorytet IV - Szkolnictwo wyższe i nauka.

Priorytet V - Dobre rządzenie.

Priorytety PO KL – realizowane regionalnie to:

Priorytet VI - Rynek pracy otwarty dla wszystkich.

Priorytet VII - Promocja integracji społecznej.

Priorytet VIII - Regionalne kadry gospodarki.

Priorytet IX - Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach.

Priorytet X – Pomoc techniczna.

Program stanowił odpowiedź na wyzwania, jakie przed państwami członkowskimi UE, w tym również Polską, stawia odnowiona Strategia Lizbońska. Do wyzwań tych należały: uczynienie z Europy bardziej atrakcyjnego miejsca do lokowania inwestycji i podejmowania pracy, rozwijanie wiedzy i innowacji oraz tworzenie większej liczby trwałych miejsc pracy. Zgodnie z założeniami Strategii Lizbońskiej oraz celami polityki spójności krajów unijnych, rozwój kapitału ludzkiego i społecznego przyczynia się do pełniejszego wykorzystania zasobów pracy oraz wsparcia wzrostu konkurencyjności gospodarki.

Dążąc do efektywnego rozwoju zasobów ludzkich, Program koncentrował wsparcie na następujących obszarach: zatrudnienie, edukacja, integracja społeczna, rozwój potencjału adaptacyjnego pracowników i przedsiębiorstw, a także zagadnienia związane z budową sprawnej i skutecznej administracji publicznej wszystkich szczebli i wdrażaniem zasady dobrego rządzenia.

Celem głównym Programu był wzrost zatrudnienia i spójności społecznej a do osiągnięcia tego celu przyczyniać się miała realizacja sześciu celów strategicznych, tj.

- podniesienie poziomu aktywności zawodowej oraz zdolności do zatrudnienia osób bezrobotnych i biernych zawodowo,

- zmniejszenie obszarów wykluczenia społecznego,
- poprawa zdolności adaptacyjnych pracowników i przedsiębiorstw do zmian zachodzących w gospodarce,
- upowszechnienie edukacji społeczeństwa na każdym etapie kształcenia przy równoczesnym zwiększeniu jakości usług edukacyjnych i ich silniejszym powiązaniu z potrzebami gospodarki opartej na wiedzy,
- zwiększenie potencjału administracji publicznej w zakresie opracowywania polityk i świadczenia usług wysokiej jakości oraz wzmocnienie mechanizmów partnerstwa,
- wzrost spójności terytorialnej.

Na realizację Programu Kapitał Ludzki w latach 2007-2013 przewidziano ponad 11,4 mld EUR. Wysokość środków przeznaczonych na finansowanie komponentu regionalnego na Podkarpaciu wyniosła 0,55 mld EUR⁴.

Regionalne Programy Operacyjne 2007-2013

Oprócz pięciu programów operacyjnych funkcjonujących na poziomie krajowym istniały także programy operacyjne dla każdego województwa, a zatem szesnaście Regionalnych Programów Operacyjnych. 16 RPO stanowiło przykład znaczącej decentralizacji zarządzania procesami rozwojowymi. Takie rozwiązanie miało na celu identyfikowanie potrzeb na jak najniższym szczeblu, tak, aby działania zawarte w Regionalnych Programach Operacyjnych odpowiadały planom rozwoju każdego województwa z osobna. Samorządy województw otrzymały szerokie kompetencje związane z przygotowaniem i realizacją RPO. Kluczową rolę w zarządzaniu i wdrażaniu RPO pełnią zarządy województw jako Instytucje Zarządzające programami (IZ), które odpowiadały za przygotowanie i realizację RPO, w tym za ocenę i wybór projektów do dofinansowania, dokonywanie płatności na rzecz beneficjentów, kontrolę projektów, monitorowanie i ewaluację realizacji

⁴ Patrz przypis 2.

programu. Ponadto IZ wydają wytyczne, zalecenia i podręczniki dotyczące różnych aspektów związanych z realizacją programu oraz prowadzą działania promocyjno-informacyjne.

Inwestycje, na które pozyskiwane były środki z Regionalnego Programu Operacyjnego, musiały być realizowane na terenie danego województwa. Priorytety w poszczególnych Regionalnych Programach Operacyjnych były do siebie zbliżone. Zazwyczaj w ich ramach można było pozyskać dofinansowanie na inwestycje związane ze zdrowiem, edukacją, rozwojem miast, turystyką, społeczeństwem informacyjnym, promocją regionu, jak też rozwoju firm, szczególnie z sektora małych i średnich przedsiębiorstw.

Celem Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2007-2013 był wzrost krajowej i międzynarodowej konkurencyjności gospodarki oraz poprawa dostępności przestrzennej Podkarpacia. Cel ten realizowany był w ramach następujących priorytetów:

Priorytet I – Konkurencyjna i innowacyjna gospodarki – obejmujący działania dotyczące bezpośrednich dotacji inwestycyjnych w zakresie podnoszenia konkurencyjności mikro, małych i średnich przedsiębiorstw oraz wsparcia kapitałowego funduszy poręczeniowych i pożyczkowych a także działania obejmujące rozwijanie innych instrumentów finansowego wsparcia przedsiębiorstw.

Priorytet II – Infrastruktura techniczna - w ramach priorytetu realizowano działania mające na celu poprawę dostępności i atrakcyjności inwestycyjnej regionu poprzez realizację przedsięwzięć w sferze komunikacyjnej i energetycznej.

Priorytet III – Społeczeństwo informacyjne – w ramach którego umożliwiono wdrażanie projektów dotyczących m.in. e-usług publicznych (w tym e-zdrowie, e-edukacja), e-usług w administracji publicznej, platform elektronicznych, geograficznych Systemów Informacji Przestrzennej, lokalnych i regionalnych sieci szerokopasmowych, publicznych punktów dostępu do Internetu.

Priorytet IV – Ochrona środowiska i zapobieganie zagrożeniom – poprzez działania ukierunkowane przede wszystkim na ograniczanie ilości zanieczyszczeń w tym odpadów przedostających się do środowiska, poprawę zaopatrzenia w wodę

oraz racjonalne zagospodarowanie zasobów wodnych, poprawę bezpieczeństwa pod względem zagrożeń naturalnych i technologicznych, jak również ograniczenie degradacji środowiska i ochronę zasobów różnorodności biologicznej.

Priorytet V – Infrastruktura publiczna – poprzez działania zmierzające do poprawy dostępności i podniesienia jakości regionalnego systemu edukacji, poprawy bezpieczeństwa zdrowotnego ludności i rozwój infrastruktury pomocy społecznej, a także zwiększenia dostępności mieszkańców do obiektów sportowych i rekreacyjnych.

Priorytet VI – Kultura i turystyka – obejmujący w szczególności działania ukierunkowane na wzrost udziału turystyki w gospodarce regionu oraz ochronę dziedzictwa kulturowego i rozwój instytucji kultury.

Priorytet VII – Spójność wewnątrzregionalna – poprzez działania ukierunkowane na zmniejszenie występujących wewnątrz województwa różnic rozwojowych, w tym w szczególności wzmocnienie ośrodków miejskich, ożywienie społeczno-gospodarcze obszarów zdegradowanych, zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej obszarów zmarginalizowanych gospodarczo oraz wsparcie terenów zniszczonych przez powódź.

Na realizację Regionalnego Programu Operacyjnego województwo podkarpackie otrzymało 1 198,79 mln EUR⁵.

Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007-2013

W ramach Programu Rozwój Polski Wschodniej były realizowane projekty o kluczowym znaczeniu dla rozwoju społeczno-gospodarczego pięciu województw Polski Wschodniej: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Finansowane były przede wszystkim inwestycje w zakresie infrastruktury wspierającej działalność naukową i badawczą oraz zakładające modernizację miejskich lub regionalnych systemów komunikacyjnych, a także takie,

⁵ Patrz przypis 2.

które zwiększały atrakcyjność inwestycyjną i turystyczną tego obszaru. Celem Programu Operacyjnego Rozwój Polski Wschodniej było przyspieszenie tempa rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej w zgodzie z zasadą zrównoważonego rozwoju.

Priorytety i obszary wsparcia w ramach PO RPW to:

Priorytet I - Nowoczesna gospodarka - cel: zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej województw Polski Wschodniej (infrastruktura uczelni wyższych, infrastruktura społeczeństwa informacyjnego, wspieranie innowacji, promocja i współpraca).

Priorytet II - Wojewódzkie ośrodki wzrostu - cel: rozwój wybranych funkcji metropolitalnych miast wojewódzkich (system miejskiego transportu zbiorowego, infrastruktura turystyki kongresowej i targowej).

Priorytet III - Infrastruktura drogowa i przejść granicznych - cel: poprawa dostępności i jakości powiązań komunikacyjnych województw Polski Wschodniej – wspierano projekty z zakresu budowy i modernizacji dróg wojewódzkich, obwodnic wciągach dróg krajowych oraz przebudowy i modernizacji dróg powiatowych prowadzących do przejść granicznych oraz infrastrukturę przejść granicznych).

Pula środków przeznaczonych na Program z EFRR obejmuje kwotę ok. 2,38 mld EUR. Środki na inwestycje współfinansowane z PO RPW dla województwa podkarpackiego wyniosły 0,57 mld EUR⁶.

Program Operacyjny Pomoc Techniczna 2007-2013

Program ten powstał z myślą o tych, którzy w okresie programowania byli odpowiedzialni za przyznawanie dotacji unijnych w Polsce. Były to m.in. Instytucje Zarządzające, Instytucje Wdrażające i Pośredniczące. To one przygotowywały całą dokumentację, prowadziły nabory wniosków, sprawdzały wnioski i decydowały, kto otrzyma dotację. Celem Programu było zapewnienie sprawnej realizacji założeń

⁶ Patrz przypis 2.

wydatkowania środków unijnych, za co odpowiedzialne są Instytucje Zarządzające. Środki z programu PO PT były pomocne w celu wyeliminowania opóźnień przyznawania dotacji i dostarczenia beneficjentom lepszej informacji na co mogą otrzymać dotację.

Program Operacyjny Pomoc Techniczna 2007-2013 miał zapewnić sprawny i efektywny przebieg realizacji Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia oraz skuteczne rozpowszechnianie informacji i promocja NSRO. Program swoim zakresem objął wsparcie wszystkich horyzontalnych działań i procesów z zakresu przygotowania, zarządzania, wdrażania, monitorowania, oceny i kontroli realizacji NSRO, a także z zakresu wsparcia przygotowania projektów oraz rozpowszechniania informacji i promocji Funduszy Europejskich w Polsce. Realizacja poszczególnych działań następowała w ramach czterech priorytetów:

Priorytet 1. Wsparcie zasobów.

Priorytet 2. Wsparcie informatyczne realizacji Narodowej Strategii Spójności.

Priorytet 3. Wsparcie realizacji operacji funduszy strukturalnych.

Priorytet 4. Komunikacja i promocja.

Wkład wspólnotowy w realizację programu w Polsce to 516,7 mln EUR, z czego zrealizowane w województwie podkarpackim projekty wsparto kwotą 3 mln EUR⁷.

Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej 2007-2013

Europejska Współpraca Terytorialna zawierała w sobie wiele Programów, z których można było otrzymać środki na bardzo różne projekty. Realizacji założeń Europejskiej Współpracy Terytorialnej służyły trzy typy programów:

- programy współpracy transgranicznej,
- programy współpracy transnarodowej,
- programy współpracy międzyregionalnej.

⁷ Patrz przypis 2.

Programy Współpracy Transgranicznej 2007-2013:

- Polska (Województwo Zachodniopomorskie) - Meklemburgia Pomorze Przednie / Brandenburgia;
- Polska (Województwo Lubuskie) - Brandenburgia;
- Polska - Saksonia;
- Polska - Republika Czeska;
- Polska - Słowacja;
- Polska - Litwa;
- Południowy Bałtyk.

W ramach wyżej wymienionych Programów wraz z partnerami z określonego kraju czy regionu można było realizować wspólne inicjatywy lokalne i regionalne. W każdym z tych Programów mogły uczestniczyć jednostki samorządu terytorialnego, instytucje, organizacje oraz inne podmioty, które znajdowały się na terenie blisko granicy z danym państwem (regiony przygraniczne). Projekty mogły być różnorodne, lecz zawsze realizowane wspólnie po obu stronach granicy. W projektach tych ważny był efekt, tzw. transgraniczności.

Podmioty z województwa podkarpackiego uczestniczyły w:

- Programie Polska - Słowacja (podmioty z Podkarpacia brały udział w realizacji mikroprojektów mających na celu promowanie inicjatyw lokalnych i nawiązywanie kontaktów transgranicznych),
- Programie Południowy Bałtyk (Polska - Szwecja - Dania - Litwa - Niemcy).

Programy Współpracy Transnarodowej 2007-2013:

- Region Morza Bałtyckiego - oprócz Polski w tym programie uczestniczą: Dania, Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, Niemcy (wybrane regiony), Szwecja oraz 3 państwa spoza Unii Europejskiej: Białoruś (wybrane regiony), Norwegia i Rosja (wybrane regiony).
- Europa Środkowa - oprócz Polski w tym programie uczestniczą: Austria, Czechy, Niemcy (wybrane regiony), Słowacja, Słowenia, Węgry, Włochy (wybrane regiony), Ukraina (wybrane regiony).

W ramach wyżej wymienionych Programów można było wraz z określonym partnerem z zagranicy realizować większe projekty dotyczące np. ochrony środowiska, odnowienia zniszczonych, zaniedbanych miast czy promowania rozwoju gospodarki. Realizowane przedsięwzięcia miały najczęściej charakter nieinwestycyjny. Polegały m.in. na opracowywaniu i wdrażaniu strategii, przygotowaniu dokumentów niezbędnych do realizacji inwestycji o znaczeniu ponadnarodowym, wypracowywaniu koncepcji nowoczesnych rozwiązań z dziedziny transportu, rozwoju miast, ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego, tworzenia sieci współpracy, wymiany doświadczeń.

W projektach musiało uczestniczyć przynajmniej trzech finansujących partnerów z trzech krajów, z których co najmniej dwa to państwa członkowskie Unii Europejskiej leżące w obszarze Programów Region Morza Bałtyckiego lub Europa Środkowa.

Podmioty z województwa podkarpackiego uczestniczyły w:

- Programie Regionu Morza Bałtyckiego.
- Programie dla Europy Środkowej.

Program Współpracy Międzyregionalnej 2007-2013:

INTERREG IV C, którego zasięg terytorialny obejmowała 27 państw członkowskich Unii Europejskiej oraz Norwegię i Szwajcarię.

W ramach Programu INTERREG IVC można było realizować projekty dotyczące ochrony środowiska, wymiany doświadczeń w zakresie wspierania innowacyjności i gospodarki opartej na wiedzy.

W projektach realizowanych w ramach Programu INTERREG IV C uczestniczyły podmioty reprezentujące co najmniej trzy kraje, w tym przynajmniej dwóch partnerów musiało pochodzić z państw członkowskich Unii Europejskiej. Rekomendowana liczba partnerów zaangażowanych w projekt była ściśle związana z intensywnością i charakterem planowanej współpracy.

Dofinansowywane projekty wiązały się z:

- innowacyjnością, badaniami i rozwojem technologii, przedsiębiorczością, społeczeństwem informacyjnym, zatrudnieniem i kwalifikacjami,

- środowiskiem naturalnym oraz zapobieganiem ryzyku, a w szczególności kwestiami związanymi z zagrożeniami naturalnymi i technologicznymi, gospodarką wodną, gospodarką odpadami, różnorodnością biologiczną oraz zachowaniem dziedzictwa naturalnego, energetyką, zrównoważonym transportem, dziedzictwem kulturowym i krajobrazem.

Podmioty z województwa podkarpackiego uczestniczyły w Programie INTERREG IVC (w ramach niniejszego programu województwo podkarpackie uczestniczyło w projekcie MOVE ON GREEN, mającym za zadanie wspomóc rozwój zrównoważonego transportu na obszarach wiejskich i górskich oraz w projekcie TOURage, którego celem było wzmocnienie gospodarki regionalnej poprzez rozwój turystyki ukierunkowanej na seniorów oraz wspieranie aktywnego i zdrowego starzenia się).

W ramach Programów Europejskiej Współpracy Terytorialnej obowiązywała zasada, zgodnie z którą partnerzy wyznaczali spośród siebie partnera wiodącego (beneficjenta). Partner ponosił odpowiedzialność za właściwą realizację całego przedsięwzięcia, za koordynację przygotowań projektu i składał wnioski w imieniu wszystkich partnerów. On także, po zatwierdzeniu wniosku, podpisywał umowę z Instytucją Zarządzającą Programem, kierującą wdrażaniem projektu, odpowiadał za przygotowanie raportów i wniosków o płatność.

Europejski Instrument Sąsiedztwa i Partnerstwa (EISP)

Osiąganiu celów zbliżonych do założeń Europejskiej Współpracy Terytorialnej służyły również 2 programy współpracy transgranicznej, realizowane w partnerstwie z krajami spoza Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (EISP).

- Polska - Litwa - Rosja;
- Polska - Białoruś - Ukraina.

Współpraca w ramach EISP w zakresie realizowanych projektów obejmowała dwóch partnerów – jeden musiał pochodzić z kraju członkowskiego Unii Europejskiej i jeden z kraju partnerskiego.

W ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa obowiązywała zasada w zakresie przygotowywania i realizacji projektów taka sama jak w przypadku Programu Europejskiej Współpracy Terytorialnej.

Realizacja EWT 2007-2013 była finansowana ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Polska alokacja na realizację programów w ramach Europejskiej Współpracy Terytorialnej wyniosła 557,8 mln EUR. Dodatkowo 173,3 mln EUR zostało przeznaczone przez Polskę na współpracę transgraniczną z państwami nienależącymi do Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Instrumentu Sąsiedztwa i Partnerstwa (EISP). W tym wysokość wsparcia uzyskana w ramach EWT przez podmioty z Podkarpacia ukształtowała się na poziomie zbliżonym do 90 mln EUR⁸.

W ramach Europejskiego Funduszu Rolnego na Rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich finansowano:

Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013

W Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) zapisane były pieniądze przeznaczone dla polskich rolników, przetwórców rolnych oraz gmin wiejskich i małych miast. Podobnie jak w innych programach, środki finansowe, o które mogli starać się rolnicy – chociaż pochodziły z innych źródeł – przekazywane były w formie dotacji. Nie były jednak przeznaczone wyłącznie dla najbiedniejszych regionów (tak jak większość środków polityki regionalnej), ale dla rolników w całej Unii Europejskiej.

W celu wzmocnienia rolnictwa, rolnicy oraz właściciele lasów mogli przeznaczyć dotację na zakup usług doradczych, unowocześnienie swojego gospodarstwa oraz zakup maszyn czy urządzeń, które potrzebują do pracy w swoim gospodarstwie. Producenci rolni mogli także wykorzystać dotację na wprowadzenie znaku jakości dla swoich produktów, chronionego oznaczenia geograficznego czy też nazwy pochodzenia dla swojej tradycyjnej specjalności. Wsparcie mogli uzyskać także grupy producentów rolnych, które dopiero rozpoczęły swoją działalność – dotację można było dostać na pierwsze pięć lat działania i wykorzystać na koszty

⁸ Patrz przypis 2.

administracyjne związane z prowadzeniem grupy. Mogli oni także otrzymać dotację na reklamowanie swojej żywności i informowanie o jej zaletach.

Z PROW wsparcie otrzymali także młodzi rolnicy, którzy potrzebują środków na start swojego gospodarstwa, jak i starsi w wieku przedemerytalnym, rezygnujący z prowadzenia swojego gospodarstwa i chcący je przekazać swoim następcom lub innemu producentowi. Rolnicy mogli także otrzymać dotacje na rezygnację z gospodarstwa i zmianę jego profilu, np. na gospodarstwo agroturystyczne lub założenie swojej firmy. Środki można było także otrzymać na zalesianie oraz odtworzenie lasów, które zostały zniszczone.

Oprócz rolników z tego programu wspierani byli także przetwórcy rolni, którzy produkują np. produkty mleczne, soki z owoców, przetwarzają warzywa, pieczarki, produkują mięsa czy wędliny, itp. Oni mogą otrzymać duże środki na wybudowanie i wyposażenie swoich zakładów przetwórczych.

Aby poprawić jakość życia mieszkańców wsi i małych miast, środki z PROW trafiły także do władz gmin wiejskich oraz instytucji, które dzięki dotacji mogły poprawić warunki życia i pracy na wsi. Mogły one wyremontować centrum wsi, wybudować boiska, świetlice czy też place zabaw. Dotację można było także przeznaczyć na wybudowanie wodociągu czy kanalizacji, a także na scalenie gruntów oraz na ich meliorację.

Z PROW można było także otrzymać środki na podniesienie aktywności i integracji mieszkańców danej wsi. W tym celu tworzyły się tzw. Lokalne Grupy Działania, która przygotowywały plan imprez i innych wydarzeń we wsi, na których organizację może być później otrzymać dotację.

Polska w ramach Programu otrzymała około 13,2 mld EUR. Środki na inwestycje współfinansowane z PROW dla województwa podkarpackiego wyniosły około 397 mln EUR, w tym z funduszy unijnych około 300 mln EUR.

Za wdrożenie Działań 1.7, 3.3, 3.4 i Działań Osi 4 odpowiadał Samorząd Województwa. W ramach tych Działań zrealizowano na terenie województwa podkarpackiego 2 954 projekty za łączną wartość 1 338 410 684 zł. Ponad pięćdziesięcioprocentowy udział w tej kwocie stanowi dofinansowanie z Unii Europejskiej – 714 767 968 zł.

W ramach Europejskiego Funduszu Rybackiego finansowano:

Program Operacyjny „Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich 2007-2013”

Program został stworzony aby realizować cele polskiej polityki rybackiej, którymi są racjonalna gospodarka żywymi zasobami wód i poprawa efektywności sektora rybackiego, podniesienie konkurencyjności polskiego rybołówstwa morskiego, rybactwa śródlądowego i przetwórstwa ryb, poprawa jakości życia na obszarach zależnych od rybactwa. Program zakładał realizację celów strategicznych i podjęcie działań w następujących obszarach priorytetowych:

Oś Priorytetowa 1: Środki na rzecz dostosowania floty rybackiej.

Oś priorytetowa 2: Akwakultura, rybołówstwo śródlądowe, przetwórstwo i obrót produktami rybołówstwa i akwakultury.

Oś Priorytetowa 3: Środki służące wspólnemu interesowi.

Oś Priorytetowa 4: Zrównoważony rozwój obszarów zależnych od rybactwa.

W ramach tego programu dotacje przeznaczone były dla rybaków zakładów przetwórstwa rybnego, podmiotów prowadzących chów i hodowle ryb oraz terenów, które są zależne od rybactwa i rybołówstwa. Środki mogli otrzymać właściciele lub armatorzy statków rybackich, którzy postanowili zaprzestać łowienia ryb lub tymczasowo zaprzestać połowów np. z powodu okresów ochronnych dla ryb.

Dotacja mogła zostać przeznaczona na modernizację statku rybackiego, w celu poprawy warunków bezpieczeństwa lub warunków socjalno-bytowych załogi statku rybackiego, zwiększenia jakości ryb czy zmniejszenia negatywnego oddziaływania statków na środowisko naturalne. Dotacje z tego programu również mogły otrzymać podmioty prowadzące lub planujące rozpocząć chów i hodowle ryb. Wsparcie finansowe obejmowało inwestycje zwiększające rentowność obiektów, inwestycje dotyczące budowy i uruchomienia chowu lub hodowli ryb w nowych obiektach hodowlanych oraz wyposażenia tych obiektów w urządzenia techniczne, w tym specjalistyczne środki transportu.

Na wsparcie mogły liczyć także podmioty zajmujące się rybołówstwem śródlądowym, w formie jednorazowych premii za zmianę przeznaczenia łodzi rybackich. Znacząca część środków z Programu, przeznaczona była także dla firm przetwarzających ryby na produkty rybne. Dla tej grupy dotacje przewidziane były na budowę i rozbudowę zakładów przetwórstwa rybnego, na ich nowoczesne wyposażenie oraz na poprawę oddziaływania zakładów przetwórstwa rybnego na środowisko. Dotacje mogły także otrzymać polskie porty, miejsca wyładunków i przystanie rybackie – z przeznaczeniem na poprawę ich funkcjonowania, w tym infrastruktury i zaplecza do przechowywania wyladowanych ryb.

W programie zarezerwowano również środki na promocję i reklamę produktów rybnych. Za sprawą wydarzeń promocyjnych i kampanii reklamowych, powinniśmy spożywać więcej produktów rybnych, a nasi producenci będą mogli wkroczyć na nowe rynki sprzedaży – także poza Polską.

Ostatnim bardzo ważnym elementem Programu była pomoc miejscowościom rybackim i innym obszarom, które są zależne od rybołówstwa. Wzmocnienie tych obszarów i poprawienie jakości życia ich mieszkańców była możliwa dzięki zmianie miejsca zatrudnienia rybaków, reklamie ekoturystyki, ochronie środowiska tych obszarów, czy poprawie ich atrakcyjności poprzez odtworzenie historycznych obiektów związanych z tradycyjnym rybołówstwem.

Wkład z EFRR na realizację PO RYBY 2007-2013 dla Polski wyniósł 734 mln EUR. W ramach programu wsparcie dla województwa podkarpackiego wyniosło około 3 mln EUR, z czego największą część przeznaczono na realizację zadań przez lokalne grupy rybackie z województwa podkarpackiego w ramach Osi 4.

Dzięki wsparciu środków finansowych dostępnych w ramach polityki spójności UE w województwie podkarpackim mogły być realizowane działania, które przyczyniły się do pozytywnych zmian w sytuacji społeczno-gospodarczej. Ostateczna ocena ich oddziaływania w chwili obecnej nie może być jednak dokonana kompleksowo, bowiem zdecydowana większość przedsięwzięć, w tym tych dofinansowanych w ramach RPO WP 2007-2013, jest ciągle w realizacji lub też zakończona została stosunkowo

niedawno. Efekty działań możemy już teraz zaobserwować w różnych obszarach tematycznych. Dotyczy to m.in. dużych przedsięwzięć infrastrukturalnych (nowopowstałej, zmodernizowanej lub przebudowanej infrastruktury transportowej, infrastruktury ochrony środowiska), bazy naukowo-dydaktycznej uczelni, wsparcia inwestycyjnego przedsiębiorstw oraz projektów „miękkich” w obszarze rynku pracy oraz polityki społecznej. Zrealizowane już i będące w trakcie realizacji przedsięwzięcia mają niebagatelny wpływ na sytuację makroekonomiczną Podkarpacia, a w konsekwencji na podwyższenie poziomu życia mieszkańców oraz atrakcyjność i coraz bardziej zbliżony do krajów rozwiniętych poziom rozwoju całego regionu.

W latach 2004-2006 województwo podkarpackie otrzymało wsparcie o niskiej wartości finansowej w porównaniu z pozostałymi regionami (15. miejsce pod względem wartości projektów w przeliczeniu na 1 mieszkańca). Sytuacja ta uległa diametralnej zmianie w dobiegającej końca perspektywie 2007-2013. Łączna kwota zawartych umów w przeliczeniu na 1 mieszkańca województwa podkarpackiego wyniosła 15 777 zł i jest najwyższa w skali kraju. Należy zauważyć, że wartość wsparcia udzielonego w perspektywie 2007-2013 w województwach podkarpackim, lubelskim, podlaskim, warmińsko-mazurskim i świętokrzyskim, znacząco podniósł realizowany na tym obszarze Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej.

PODSUMOWANIE

Monitoring zjawisk społeczno-gospodarczych ma szczególne znaczenie zwłaszcza w warunkach procesów integracji i dezintegracji krajów i regionów. Systematyczna obserwacja prowadzona przez Urząd Statystyczny w Rzeszowie wskazuje na złożony charakter zjawisk zarówno społecznych, jak też gospodarczych zachodzących w województwie podkarpackim.

W latach 2009-2013 następowało zwiększanie udziału osób w wieku poprodukcyjnym przy jednoczesnym spadku udziału dzieci i młodzieży w ogólnej liczbie ludności województwa. Zmniejszył się również udział ludności w wieku produkcyjnym. Konsekwencją takich zmian jest systematyczne starzenie się ludności województwa (choć jest ona wciąż nieco młodsza niż przeciętnie w kraju) oraz podnoszenie się przeciętnego wieku ludności. Znaczący wpływ na powyższe zmiany ma z pewnością również wydłużanie się trwania życia ludności. W wyniku coraz niższego przyrostu naturalnego i wzrastającego ujemnego salda migracji spadła liczba ludności w województwie. Zmniejszyła się także liczba zawieranych małżeństw, przy jednoczesnym wzroście liczby rozwodów. Na Podkarpaciu występuje najmniejszy w kraju udział ludności w miastach, co może stanowić jedną z przyczyn słabszego tempa rozwoju regionu, gdyż powszechnie uważa się miasta za centra wzrostu gospodarczego. Niekorzystne kształtowanie się procesów demograficznych potwierdza także prognoza ludności do roku 2050.

W analizowanym okresie warunki życia ludności były zróżnicowane. Pogorszyła się sytuacja dochodowa gospodarstw domowych. Wysokość przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę w gospodarstwach domowych była najniższa w kraju, a dodatkowo systematycznie wzrastała różnica w stosunku do średniej ogólnopolskiej. Z przeprowadzonego porównania struktur wydatków wynika, iż na Podkarpaciu istotnie większy niż w kraju jest udział wydatków na najbardziej podstawowe potrzeby, a przede wszystkim na żywność, co charakterystyczne jest dla gospodarstw o niższych dochodach. Poprawiły się natomiast warunki mieszkaniowe ludności tj. wzrosła przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania oraz liczba izb

w mieszkaniu, a zmniejszyła się liczba osób na 1 izbę. W badanym okresie można zaobserwować coraz lepsze wskaźniki wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje, jednakże wyposażenie mieszkań zlokalizowanych na obszarach wiejskich nadal charakteryzuje się niższym standardem niż w miastach. Poprawiające się warunki mieszkaniowe na Podkarpaciu w porównaniu z latami poprzednimi są efektem budowania nowych mieszkań o coraz wyższym standardzie, a także modernizacją zasobów mieszkaniowych już istniejących.

Analizując sytuację w szkolnictwie można zauważyć stopniowe zmniejszanie się liczby uczniów i studentów, które przede wszystkim jest związane ze spadkiem liczby ludności w tym wieku. Dodatkowo w roku szkolnym 2012/2013 w efekcie zmian do ustawy o systemie oświaty, zakończono nabór do klas pierwszych, dotychczasowych liceów profilowanych, uzupełniających liceów ogólnokształcących, techników uzupełniających dla młodzieży, a także zasadniczych szkół zawodowych i techników dla dorosłych. Zwiększyło się zainteresowanie ofertą podmiotów działających w obszarze kultury. Wzrosła liczba czytelników bibliotek publicznych, widzów w kinach oraz zwiedzających muzea i wystawy. Od 2011 r. można zauważyć także wzrost wydatków samorządów terytorialnych na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego.

Pogorszyła się sytuacja osób bezrobotnych w analizowanym okresie. Stanowi to poważny problem, dotyczący znacznej części społeczeństwa, szczególnie, gdy weźmie się pod uwagę, że już blisko 90% osób bezrobotnych nie posiada prawa do zasiłku. Oprócz wzrostu ogólnej liczby bezrobotnych systematycznie zwiększa się odsetek osób bezrobotnych powyżej 50 roku życia oraz długotrwale bezrobotnych, które najczęściej posiadają niski poziom wykształcenia i krótki staż pracy. Ponad 40% bezrobotnych pozostaje bez pracy ponad rok, a ponad ¼ dwa lata. Długi okres pozostawania bez pracy niesie za sobą ryzyko utraty kwalifikacji zawodowych (zwłaszcza ludzi młodych) oraz wykluczenie społeczne. W przypadku ludzi młodych nieposiadających żadnego doświadczenia zawodowego, lub krótki staż pracy, utrata kwalifikacji następuje znacznie szybciej niż wśród osób z dłuższym stażem

zawodowym. Od wielu lat przeciętne wynagrodzenie w województwie podkarpackim należy do najniższych w kraju i stanowi zaledwie 86% średniej krajowej.

W analizowanym okresie obserwuje się tendencje zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych przy jednoczesnym niewielkim wzroście ich średniej powierzchni użytków rolnych. Województwo podkarpackie w dalszym ciągu cechuje duże rozdrobnienie gospodarstw, które znacznie odbiega od struktury występującej w kraju. Na Podkarpaciu dominują gospodarstwa małe prowadzące ekstensywną produkcję (ponad 80% stanowią gospodarstwa do 5 ha UR). Odzwierciedleniem dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych w województwie podkarpackim jest przeciętna powierzchnia użytków rolnych przypadających na 1 gospodarstwo, która w 2013 r. wyniosła 4,5 ha i była ponad dwukrotnie niższa niż w kraju. Województwo podkarpackie ze względu na swoją przyrodniczą i społeczną specyfikę stanowi dobre miejsce do rozwoju rolnictwa ekologicznego. Ma to szczególne znaczenie na terenach naturalnych, które są cenne ze względów przyrodniczych. W analizowanym okresie wzrosła powierzchnia użytków rolnych, na których prowadzono uprawę metodami ekologicznymi (choć odnotowano spadek liczby gospodarstw ekologicznych), wzrosła też liczba przetwórci ekologicznych. Zauważa się również zainteresowanie powrotem do tradycyjnych upraw, przetwórstwa i produkcji. Przykładem może być np. wytwarzanie i promocja tradycyjnych produktów spożywczych. Szansą rozwoju, dla małych gospodarstw jest agroturystyka, której rozwój w ostatnich latach staje się znaczący. Na terenach wiejskich przybywa z roku na rok gospodarstw agroturystycznych (2. miejsce w Polsce), w województwie mamy do czynienia z transferem pracowników z rolnictwa do usług.

W analizowanym okresie tendencja wzrostu produkcji sprzedanej przemysłu na Podkarpaciu kształtowała się podobnie jak w kraju, ale tempo wzrostu było znacznie wyższe. Wydajność pracy w przemyśle, mierzona produkcją sprzedaną na jednego zatrudnionego, w województwie wzrosła o 50,5%, podczas gdy w kraju o 24,5%. Zwiększenie tempa wzrostu wydajności spowodowane było przyspieszeniem dynamiki produkcji oraz spadkiem zatrudnienia.

Produkcja budowlano-montażowa w przeliczeniu na 1 mieszkańca w latach 2009-2013 wzrosła lecz najwyższą wartość osiągnęła w 2011 r. W porównaniu z Polską, relacja tego wskaźnika kształtowała się niekorzystnie. Po systematycznych wzrostach w latach 2009-2011 do 81,4% przeciętnej krajowej, w kolejnych latach nastąpiło sukcesywne pogorszenie do 69,3% w 2013 r.

Z przeprowadzonej analizy wynika, że w badanym okresie kondycja finansowa przedsiębiorstw z województwa podkarpackiego była dość zbliżona do przeciętnej sytuacji firm w kraju. W latach 2009-2013 przychody z całokształtu działalności uzyskiwane przez przedsiębiorstwa w województwie podkarpackim cechowała tendencja rosnąca. Choć poziom kosztów podkarpackich przedsiębiorstw był podobny do przeciętnego poziomu w kraju to należy jednak podkreślić, że koszty uzyskania przychodów w przedsiębiorstwach w analizowanym okresie czasu na terenie województwa podkarpackiego charakteryzowała tendencja malejąca, natomiast w kraju wskaźnik poziomu kosztów charakteryzował się tendencją rosnącą. Wskaźnik rentowności obrotu brutto przedsiębiorstw na Podkarpaciu wzrósł w tym okresie z 4,8% do 5,6%.

Istotnym elementem świadczącym o konkurencyjności przedsiębiorstw na globalnym rynku jest eksport. Analiza sprzedaży eksportowej produktów, towarów i materiałów podkarpackich przedsiębiorstw w latach 2009-2013 wskazuje na systematyczny wzrost udziału eksportu w przychodach ze sprzedaży. W porównaniu z danymi dla Polski udział przychodów netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów na eksport w przychodach netto ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów w latach 2012 i 2013 był wyższy w województwie podkarpackim.

W ostatnich latach w regionie odnotowano bardzo duży wzrost nakładów inwestycyjnych, w tym nakładów na środki trwałe. Pod względem nakładów inwestycyjnych w przeliczeniu na jednego mieszkańca w latach 2009-2013 Podkarpacie przesunęło się z miejsca czternastego na siódme. W analizowanym okresie poprawiła się relacja wielkości nakładów inwestycyjnych przypadających na 1 mieszkańca Podkarpacia w porównaniu do przeciętnej krajowej z 70,9% do 94,0%.

Pod względem wskaźnika liczby podmiotów gospodarki narodowej do liczby ludności Podkarpacie wciąż znacznie odbiega od przeciętnej krajowej. Podobnie jak w kraju, zdecydowaną większość podmiotów gospodarki narodowej stanowiły podmioty małe (o liczbie pracujących do 9 osób), należące do sektora prywatnego, a w szczególności osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. W porównaniu z rokiem 2009 przyrost liczby podmiotów w województwie wyniósł 10,1% i był wyższy niż w kraju o 1,3 p. proc.

Podkarpacie jest regionem o dużym potencjale badawczo-rozwojowym i innowacyjnym, w województwie bardzo szybko wzrastają nakłady na działalność badawczo-rozwojową, zwłaszcza w sektorze przedsiębiorstw. W rankingu mierzącym i porównującym poziom innowacyjności poszczególnych regionów w państwach członkowskich UE (według metodologii RIS2014), województwo podkarpackie znalazło się w grupie umiarkowanych innowatorów. Kolejnymi województwami w tej grupie były województwa: mazowieckie, małopolskie, śląskie i dolnośląskie. Pozostałe 11 województw należało do najslabszej grupy pod względem innowacyjności tzn. innowatorów o słabych wynikach.

Warto podkreślić, że województwo podkarpackie zajmuje wysokie miejsce w rankingu województw pod względem odsetka studentów na kierunkach Nauka+Technika w ogólnej liczbie studentów. W 2013 r. udział ten wyniósł 29,2% i uplasował nasz region na 4. miejscu w kraju. Udział nakładów wewnętrznych na B+R w relacji do PKB w 2012 r. na Podkarpaciu był wyższy niż średnio w kraju, a udział nakładów w sektorze przedsiębiorstw na B+R w relacji do PKB był najwyższy wśród województw. Wartość nakładów wewnętrznych na B+R w przeliczeniu na 1 mieszkańca w 2013 r. wyniosła w województwie podkarpackim 373 zł (o 283 zł więcej niż w 2009 r.), co uplasowało go na 4. miejscu wśród województw. Zarówno w 2013 r., jak też w 2009 r. Podkarpacie zajęło 2. lokatę pod względem udziału nakładów na B+R w dziedzinie nauk inżynieryjnych i technicznych w nakładach ogółem. Na drugiej lokacie uplasowało się województwo podkarpackie również pod względem udziału przedsiębiorstw przemysłowych, które poniosły nakłady na działalność innowacyjną w liczbie przedsiębiorstw ogółem. Natomiast dla

przedsiębiorstw z sektora usług udział ten wyniósł w 2013 roku 7,8% i było to 9. miejsce wśród województw.

W ostatnich latach zwiększa się liczba uczestników klastrów, a ich sprawne działanie staje się jednym z atutów województwa, do których zaliczyć można również funkcjonowanie specjalnych stref ekonomicznych. Udział przedsiębiorstw przemysłowych w województwie podkarpackim (o liczbie pracujących 10-249 osób) współpracujących w ramach inicjatywy klastrowej lub innej sformalizowanej współpracy w liczbie przedsiębiorstw aktywnych innowacyjnie był w 2013 r. najwyższy wśród wszystkich województw i wyniósł 9,5%.

Województwo podkarpackie jest dynamicznie rozwijającym się regionem o wysokiej absorpcji środków unijnych na jednego mieszkańca, posiadającym silnie ugruntowane tradycje przemysłowe. Podkarpacie charakteryzuje stosunkowo niski poziom produktu krajowego brutto, jednak tempo jego wzrostu wyróżniało się wyższą dynamiką w porównaniu z innymi województwami, dzięki czemu województwo podkarpackie ma przed sobą perspektywy dalszego dynamicznego rozwoju.

Do najbardziej specyficznych cech województwa podkarpackiego należy zaliczyć: stosunkowo niski poziom rozwoju gospodarczego przy znaczącym wewnętrznym zróżnicowaniu jego cech, wysoki odsetek ludności wiejskiej w ogólnej liczbie mieszkańców województwa, słabe ekonomicznie rolnictwo, przy wysokim odsetku osób utrzymujących się z pracy w rolnictwie i mała skłonność do zmian tego sektora gospodarki, przygraniczne położenie i wynikająca stąd peryferyjność województwa.

Ważną gałęzią przemysłu, która powinna mieć w przyszłości duży wpływ na stan gospodarki w regionie, jest przemysł lotniczy. Szansa tego przemysłu tkwi nie tylko w działających od okresu międzywojennego, dużych zakładach w Rzeszowie czy w Mielcu, ale także w szybkim rozwoju wielu mniejszych przedsiębiorstw w tej branży, a także specjalizującego się w dziedzinie lotnictwa ośrodka naukowo-badawczego Politechniki Rzeszowskiej. Podmioty działające w tej branży utworzyły klaster „Dolina Lotnicza”, dzięki wyposażeniu w wysoko zaawansowaną technologicznie aparaturę

ma dostarczać produkty i usługi z zakresu przemysłu lotniczego dla klientów na całym świecie.

Ze względu na odpowiednie zasoby naturalne regionu (obszary górskie, miejscowości uzdrowiskowe) ważnym dla Podkarpacia sektorem powinny stać się gospodarki usługi turystyczne i uzdrowiskowe. Wykorzystanie tego potencjału wymaga jednak gruntownej rozbudowy bazy turystycznej, co z kolei jest warunkowane stanem infrastruktury technicznej i społecznej w obszarach wiejskich. Z tego względu rozwój tego sektora wymaga dużych nakładów na infrastrukturę i obiekty turystyczne.

SUMMARY

Monitoring of the socio-economic phenomena is of particular importance, especially in terms of integration and disintegration processes of countries and regions. Systematic observation conducted by the Statistical Office in Rzeszow indicates the complexity of the phenomena of both social as well as economic changes in Podkarpackie voivodship.

In the years 2009-2013 there was an increase in the participation of post-working age population along with a decline in the share of children and young people in the total population of the voivodship. The share of the working-age population also decreased. As a result a systematic aging of the population of the voivodship is observed, however, it is still slightly younger than the national average, and a rise in the average age of the population. Due to the lower natural increase and higher negative migration balance, the number of population in the voivodship decreased. A decrease in the number of marriages and an increase in the number of divorces was also recorded. In Podkarpackie voivodship, the share of population in the cities is the lowest in the country, which can be one of the reasons for the weaker pace of development of the region, as cities are considered to be the centers of economic growth. Unfavorable demographic processes are also confirmed by the population projection up to the year 2050. In the analyzed period the living conditions of population were diverse. The income situation of households worsened. The average monthly disposable income per person in a household was decreasing steadily in relation to the national average and was the lowest in the country. The comparison of structures of expenditures shows that in Podkarpacie the share of spending on the most basic needs, especially food, which is characteristic of low-income households, is significantly higher than in the country. On the other hand, the living conditions of the population improved, i.e. there was an increase in average usable floor space and the number of rooms in a dwelling, and an decrease in the number of persons per 1 room. In the analyzed period we can observe better indicators of housing basic equipment installations, but the furnishings of dwellings in rural areas still have a lower standard than in the cities. Improving housing conditions in Podkarpacie are the result

of building new dwellings with increasingly higher standard, as well as the modernization of the existing housing stock, as compared with the previous year.

In education we can observe a gradual reduction in the number of pupils and students primarily due to the decline in population in this age group. Additionally, as a result of amendments to the Education Act, the 2012/2013 school year was the last year of the recruitment to the 1st grade, current specialized secondary schools, supplementary general schools, supplementary technical schools for youth as well as basic vocational schools and technical secondary schools for adults. There was an increase in interest in the offer of entities operating in the field of culture. The number of public libraries readers, viewers in cinemas as well as museums and exhibition visitors increased. Since 2011, local governments spending on culture and national heritage protection was increasing.

The situation of the unemployed persons worsened in the analyzed period. This is a serious problem affecting a large part of the population, especially when considering that almost 90% of unemployed persons are not entitled to unemployment benefits. In addition to the increase in the total number of unemployed persons, the percentage of unemployed persons aged over 50 and the long-term unemployed persons, who mostly have a low level of education and a short length of service, is steadily increasing. Over 40% of the unemployed remain out of work for over a year, and more than 1/4 of more than two years. Long periods of unemployment poses a risk of loss of professional qualifications among young people in particular and social exclusion. In the case of young people who do not have any professional experience or a short length of service, the loss of qualifications is much faster than that among people with long professional experience. For many years, the average wages and salaries in Podkarpackie voivodship region are among the lowest in the country and are only 86% of the national average.

In the analyzed period there was a tendency to reduce the number of farms and slightly increase their average area of agricultural land at the same time. The structure of farms in Podkarpackie voivodship is still highly fragmented, which significantly differs from the structure in the country. The voivodship is dominated by small farms engaged in extensive production (over 80% of which are up to 5 ha). The evidence of high fragmentation of farms in Podkarpackie voivodship is the average

area of agricultural land per 1 farm, which was 4.5 ha and was less than half than in the country. Due to its natural and social specificity Podkarpackie voivodship is a good place for developing organic farming. This is particularly important in natural areas that are valuable for wildlife. In the analyzed period there was an increase in agricultural area with organic farming and in the number of organic processing plants (although the number of organic farms decreased). There is also an interest in the resurgence of traditional cultivation, processing and production, with generation and promotion of traditional food products as an example. Opportunities for development of small farms are seen in agritourism, whose development become significant in recent years. In rural areas the number of agrifarms has been increasing from year to year (2nd place in Poland), and the region witnesses the transfer of workers from agriculture to services.

In the analyzed period, the trend of growth of industrial sold production in Podkarpackie voivodship was similar as in the country, but the growth rate was much higher. Labour productivity in industry, measured by sold production per one employed person, increased by 50.5% in the voivodship, whereas by 24.5% in the country. The increase in productivity growth was due to accelerated growth in production and decreases in employment.

Construction and assembly production per 1 inhabitant in the years 2009-2013 increased but the highest value was reached in 2011. Compared with Poland the relation of this indicator was negative. After systematic increases in 2009-2011 up to 81.4% of the national average, in the following years there was a gradual deterioration to 69.3% in 2013.

The analysis shows that the financial situation of the companies in Podkarpackie voivodship was quite similar to the average situation of companies in the country. In the period 2009-2013, total revenues of companies in Podkarpackie voivodship were characterized by a growing trend. Although the level of the cost of Podkarpackie enterprises was similar to the average level in the country, it should be noted that the cost of revenues in enterprises in the analyzed period in Podkarpackie voivodship was characterized by decreasing trend, while the country's cost level indicator was characterized by a growing trend. The gross turnover profitability rate of enterprises in Podkarpackie voivodship increased from 4.8% to 5.6% in this period.

An important element which demonstrates the competitiveness of enterprises in the global market is export. The analysis of export sales of products, goods and materials of enterprises in Podkarpackie voivodship in 2009-2013 shows that there was a systematic increase in the share of exports in sales revenues. In comparison with data for Poland the share net revenues from sales of products, goods and materials for export in net revenues from sales of products, goods and materials in the years 2012 and 2013 was higher in Podkarpackie voivodship.

In recent years, there was a large increase in investment outlays, including outlays on fixed assets. In terms of investment outlays per capita in 2009-2013 Podkarpackie voivodship moved from fourteenth to seventh place. In the analyzed period, the ratio of the size of investment outlays per capita in Podkarpackie voivodship improved from 70.9% to 94.0% compared to the national average.

In terms of ratio of the number of entities of the national economy to the number of population in Podkarpackie voivodship is still far below the national average. Similarly to the country, the vast majority of entities of the national economy are entities belonging to the private sector, small (employing up to 9 persons), and in particular natural persons conducting economic activity. In comparison with 2009, the increase in the number of entities in the region amounted to 10.1% and was higher than in the country by 1.3 percentage points.

Podkarpackie voivodship is a region with a great R&D and innovation potential, with rapidly growing investment in research and development, especially in the corporate sector. In the ranking which measures and compares the level of innovation in different regions in the EU Member States (according to the RIS2014 methodology), Podkarpackie voivodship was in the group of regional moderate innovators. Other voivodships in this group were: Mazowieckie, Małopolskie, Śląskie and Dolnośląskie voivodships. The remaining 11 voivodships constituted the weakest group in terms of innovation, i.e. the group of regional modest innovators.

It is worth to note that Podkarpackie voivodship ranks high in the ranking of regions in terms of the percentage of students in the fields of Science & Technology in the total number of students. In 2013, this share amounted to 29.2% and gave our region the 4th place. The share of intramural expenditure on R&D in relation to GDP in 2012 in Podkarpackie voivodship was higher than the national average, and the share

of expenditure in the business sector on R&D in relation to GDP was highest among the voivodships. The value of intramural expenditure on R&D per 1 inhabitant in Podkarpackie voivodship in 2013 was 373 zł (283 zł more than in 2009), which gave the 4th place among the voivodships. Both in 2013 and in 2009 Podkarpackie voivodship was second in terms of the share of expenditure on R&D in the field of engineering and technical sciences in total expenditure. Podkarpackie voivodship was also second in terms of the share of industrial enterprises, which made expenditure on innovation activities in the total number of enterprises. As for the enterprises in the service sector this share was 7.8% in 2013 - the 9th place among the voivodships.

The advantage of the voivodship is the smooth operation of the clusters, whose number of participants has increased in recent years, as well as well-functioning special economic zones. In Podkarpackie voivodship, the share of industrial enterprises (employing 10-249 people) cooperating under the cluster initiative or other formalized cooperation in the number of innovatively active enterprises amounted in 2013 to 9.5% and was highest among all the voivodships.

Podkarpackie voivodship is a region of high absorption of EU funds per capita, which has established a strong industrial tradition and has been developing very dynamically. It is characterized by a comparatively low level of gross domestic product, which, however, is growing dynamically in contrast to other regions, what provides the prospect of further dynamic development.

The most specific features of Podkarpackie voivodship include: relatively low level of economic development with significant internal diversity of its features, a high percentage of the rural population in the total population of the voivodship, economically weak agriculture with a high proportion of people living on labor in agriculture and low tendency to change this sector of the economy, the fact that the voivodship is located near the border which results in its peripheral nature. Despite high proportion of legally protected areas in the total area of the voivodship, it poorly utilizes natural resources for the development of perspective sectors of the economy, especially in the field of tourism and spa services.

An important branch of industry, which should have a major impact on the future state of the economy in the region, is the aviation industry. The chance of this industry lies not only in large plants in Rzeszów or Mielec, which have been active

since the interwar period, but also in the rapid development of a number of smaller companies in this industry, as well as of scientific-research center of Rzeszów University of Technology. The companies active in this industry established a cluster "Aviation Valley", which is to provide products and services in the field of the aviation industry for customers all over the world, owing to the highly technologically advanced equipment.

The sector of the economy which should become important for Podkarpacie due to its natural resources (mountains, health resorts) is the sector of tourism and spa services. Exploitation of this potential, however, requires a thorough development of tourist infrastructure, which in turn is conditioned by the technical and social infrastructure in rural areas. For this reason, the expansion of this sector requires large expenditures on infrastructure and tourist facilities.

BIBLIOGRAFIA

1. *10 lat województwa podkarpackiego w UE – ocena wykorzystania funduszy europejskich w rozwoju regionu*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2014.
2. Antoszczak A., Wyszolmierska E., *Sytuacja demograficzna i społeczno-gospodarcza na obszarach prawnie chronionych w wybranych gminach woj. mazowieckiego*, Urząd Statystyczny w Warszawie, Warszawa 2012.
3. *Badanie potencjałów i specjalizacji województwa podkarpackiego*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2014.
4. Bartkowiak R., *Historia myśli ekonomicznej*, PWE, Warszawa 2003.
5. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia. Makroekonomia*, PWE, Warszawa 2003.
6. Błachut B., Cierpiął-Wolan M., Wojnar E., *Analiza poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w 1999 roku*, Urząd Statystyczny w Rzeszowie, Rzeszów 2000.
7. Cieślak M., *Prognozowanie gospodarcze. Metody i zastosowania*, PWN, Warszawa 2004.
8. *Działalność innowacyjna przedsiębiorstw w latach 2010-2012*, GUS, US Szczecin, Warszawa 2013.
9. Goryl A., Jędrzejczyk Z., Kukuła K., Osiewalski J., Walkosz A., *Wprowadzenie do ekonometrii*, PWN, Warszawa 2009.
10. *Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2012. Rozwój regionalny i lokalny*, United Nations Development Programme, Warszawa 2012.
11. Męczyński M., *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i klasyfikacja małych miast w Wielkopolsce*, UAM w Poznaniu, Poznań 2010.
12. Młodak A., *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*, Difin, Warszawa 2006.
13. *Nauka i technika w 2012 r.*, GUS, US Szczecin, Warszawa 2013.
14. *Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data, 3rd Edition*, OECD/European Communities 2005.

15. *Podręcznik Oslo. Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji*, Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, Departament Strategii i Rozwoju Nauki – wydanie polskie, Warszawa 2008.
16. *Produkt krajowy brutto – rachunki regionalne w 2012 r.*, GUS, US w Katowicach, Katowice 2014.
17. *Przedsiębiorczość w Polsce*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2014.
18. *Przegląd Regionalny województwo podkarpackie 2013*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, Rzeszów 2014.
19. *Regional Innovation Scoreboard*, European Commission, 2014.
20. *Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na rzecz inteligentnej specjalizacji (RIS3) (projekt)*, Rzeszów 2014.
21. *Rocznik Statystyczny Województw za lata 2009-2013*, GUS, Warszawa 2010-2014.
22. *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2009-2013*, GUS, US Szczecin, Warszawa 2013.
23. *Strategia Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2020*, Rzeszów 2013
24. *Tablica wyników innowacyjności regionów 2014. Streszczenie. Wersja polska*, Komisja Europejska.